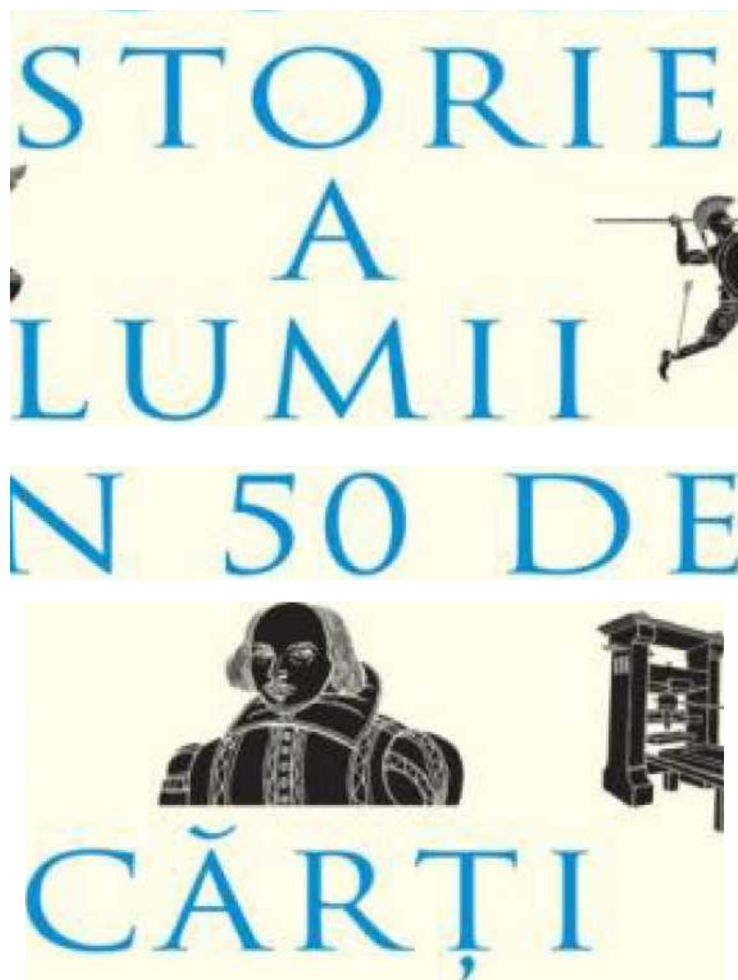

Daniel Smith

Ci *$*
:

DANIEL SMITH

Scurtă ISTORIE a LUMII în 50 de cărţi

Ilustraţii de Aubrey Smith, hartă realizată de David Woodroffe

Traducere: Smaranda Popovici

EDITURA NICULESCU

Pentru Charlotte şi Ben –
minunaţii mei şoricei de
bibliotecă

CUPRINS

Partea a IlI-a: Epoca modernă timpurie

Partea a IV-a: Secolul XIX

Partea a V-a: După 1900

Introducere

în cărţi se află sufletul Timpurilor Trecute;
vocea audibilă şi articulată a Trecutului, când corpul
şi substanţa ei materială s-au evaporat ca un vis.

Thomas Carlyle, „Eroul ca Om de Litere” (1841)

Ce este o carte? Teoretic, putem spune că este un număr oarecare de pagini tipărite prinse între două coperte. Şi atunci, cum rămâne cu toate acele cărţi pe care le poţi citi pe dispozitive electronice? Şi cum ne raportăm la acele texte antice gravate, poate, pe o tăbliţă de lemn sau chiar şi pe oasele unui animal de sacrificiu? Avem o istorie literară bogată ce datează cu mult înainte de tehnologia care ne-a dat hârtia, ca să nu mai vorbim de toate maşinăriile folosite pentru a lega hârtia şi a lipi coperta. Atunci, ar fi mai bine să adoptăm o definiţie mai largă: cartea este o operă scrisă – de ficţiune sau non-ficţiune –, creată cu intenţia de a fi citită de alţii. Nici nu mai contează materialul pe care a fost consemnată iniţial.

Bineînţeles, suntem singura specie care produce cărţi: un obiect care înglobează ideile şi imaginaţia autorului sau a autorilor săi. Cartea de fată are unicul statut de a fi o emblemă a cui

>

turii şi civilizaţiei umane. Este emisarul prin care se împărtăşesc poveşti, se diseminează cunoştinţe, se examinează natura speciei noastre extraordinare şi se imaginează lucrurile care se află dincolo de lumea pe care o cunoaştem. Aşa cum sugerează

Carlyle, până la urmă, cărţile ne dau o înregistrare amplă, nepreţuită a ceea ce înseamnă să fii om. Uneori, ne deschid o fereastră spre divinitate. Jorge Luis Borges a scris cândva: „Eu întotdeauna mi-am imaginat Paradisul ca pe-un fel de bibliotecă.”

Acest volum cuprinde o listă personalizată cu 50 dintre cele mai influente cărţi din toate timpurile, plasându-le pe fiecare în contextul său istoric. De la cărţi antice de-a dreptul revoluţionare, precum *Epopeea lui Ghilgameş* şi *Iliada,* la textele sacre şi operele de meditaţie filozofică ale lui Confucius şi Platon, prin tratate ştiinţifice, „premiere” istorice (cum ar fi prima carte tipărită) şi opere culturale cu un impact ce a trecut testul timpului (gândiţi-vă la Shakespeare, Cervantes şi Joseph Heller), aceste tomuri sunt, în acelaşi timp, produse ale societăţilor lor şi texte vitale în modelarea aceleiaşi civilizaţii.

Ce nu este această selecţie: o celebrare a canonului literar, o reconfirmare a „celor mai bune” cărţi din trecut. Aici nu veţi găsi Austen sau Dickens, nici Melville, Dostoievski sau Garcia Mărquez. Găsiţi Shakespeare, Cervantes şi Tolstoi, dar nu pentru că sunt cumva „mai buni decât ceilalţi”. Mai curând, colecţia de fată încearcă să selecteze cărţile care reflectă cursul istoriei umane – în cea mai mare parte, progresul şi, ocazional, regresul nostru. Totuşi, cele mai multe dintre ele nu sunt doar o reflecţie, ci au schimbat direct modul în care gândim şi trăim – nu sunt doar mici simboluri ale istoriei, ci adjuvanţi în crearea ei. Sunt lucrări „importante” prin definiţie şi, în termeni critici largi, lucrări „grozave”. Volumul de faţă nu

încearcă să numească cele mai bune lucrări din toate timpurile – există multe altele care încearcă să stabilească asta şi le dorim mult succes.

Inevitabil, procesul unei astfel de selecţii este extrem de subiectiv. Este un proces la fel de bine definit atât prin omisiune, cât şi prin alegere. Selectând 50 de titluri, putem doar spera să încercăm cu degetul (degetul mic, chiar) vasta mare a literaturii din vremuri apuse. Făcând acest lucru, este o nebunie să avem pretenţia de a fi categorici. în schimb, jucăm un joc literar. Care dintre cele 50 de alegeri sunt incontestabile? Care iau locul mai bine meritat de alte lucrări? Toţi avem propriile sugestii. în cele din urmă, nu contează dacă suntem cu totii de acord. Des- chizându-ne mintea către întrebare, este mai importantă posibilitatea de a descoperi scrieri cu care nu eram familiarizaţi, de a reveni asupra unor lucrări ce au fost iubite în vremuri de mult apuse şi de a obţine o anumită perspectivă şi plăcere pe parcurs.

Cărţile sunt extraordinare. Sunt pietre de căpătâi ale identităţii noastre colective. Sunt monumente ale civilizaţiei noastre.

Sunt porţi către noi lumi. Nu le putem explora îndeajuns. Cari Sagan a rezumat elegant: „Mileniu după mileniu, autorul îţi vorbeşte direct, clar şi liniştit în capul tău. Scrisul este poate cea mai mare dintre invenţiile omenirii, unind oameni care nu s-au cunoscut niciodată, cetăţeni ai unor epoci îndepărtate. Cărţile sparg cătuşele timpului. O carte este dovada că oamenii sunt capabili să facă magie.”

LUMEA ANTICĂ

TITLU: *EPOPEEA LUI GHILGAMES*

AUTOR: NECUNOSCUT
DATĂ: MILENIUL III Î.H.

Considerată pe scară largă ca fiind prima operă de ficţiune literară cunoscută din lume, *Epopeea lui Ghilgameş* este un lung poem care relatează aventurile lui Ghilgameş, un rege din antica civilizaţie sumeriană care îşi făcea veacul în regiunea Irakului şi Siriei de astăzi. (Izvoarele istorice sugerează că a existat, într-adevăr, un rege cu acest nume, care a domnit probabil la începutul mileniului III î.H.) Astăzi mai există aproximativ 3.200 de versuri din acest text, despre care se crede că alcătuiesc circa 80-90% din totalul original. Scris în a doua parte a celui de-al treilea mileniu î.H., *Epopeea lui Ghilgameş* poate fi considerată, pe bună dreptate, primul mare salt făcut în istoria literară – capodopera originală a gândirii imaginative păstrată în formă scrisă.

Povestea în sine este un iureş. Ghilgameş, descris ca fiind o treime om şi două treimi zeu (mama sa, Ninsun, era zeiţă, iar tatăl, un muritor de rând), este rege al oraşului Uruk, o cetate

cu ziduri strălucitoare din sudul Mesopotamiei. Uriaş şi puternic, acesta este şi destul de capricios, dominându-i pe bărbaţii din Uruk cu abilităţile sale atletice şi exercitând ceea ce el consideră a fi dreptul său de a se distra cu femeile din oraş, în special cu proaspetele mirese. Locuitorii încep să se sature de comportamentul său necuviincios şi se plâng zeilor, astfel că zeiţa Aruru îi plămădeşte un tovarăş dintr-o bucată de lut: un seamăn uriaş numit Enkidu. Zeiţa spera ca Enkidu să-l ţină pe Ghilgameş pe calea cea bună.

Enkidu are natură animalică, deşi este înzestrat şi cu ceva inteligenţă umană. Cu toate acestea, după ce este ademenit să aibă o relaţie sexuală prelungită cu un om (o prostituată din templu numită Shamhat; se spune că actul sexual a durat o săptămână întreagă, sau chiar două, conform unor interpretări), Enkidu este respins de animale şi devine pe deplin uman. El este, efectiv, alungat din vechea sa lume şi propulsat într-una nouă, adesea mai complicată. Noul sistem moral pe care-l dobândeşte îl determină să-l înfrunte pe Ghilgameş din cauza comportamentului său şi cei doi se prind într-o luptă feroce. Dar, la finalul ei, cei

doi leagă o prietenie care îi va purta într-o mulţime de aventuri.

La ceva timp după lupta lor, cei doi merg în Pădurea de Cedru, unde plănuiesc să-l ucidă pe temutul Humbaba cel Groaznic şi să ia câţiva dintre copacii sacri pe care acest monstru îi protejează. Mai târziu, zeiţa Iştar îşi exprimă pasiunea pentru Ghilgameş, dar acesta o refuză, determinând-o astfel pe zeiţa respinsă să trimită „Taurul Cerului” ca să-şi dezlănţuie teribila răzbunare dacă va continua să o refuze. Dar Ghilgameş şi Enkidu reusesc să nimicească bestia. Moartea lui Humbaba şi a Taurului îi mânie pe zei, care-l pedepsesc pe Enkidu. Acesta se îmbolnăveşte grav şi zace la pat douăsprezece zile, după care moare.

Devastat de pierderea prietenului său şi hotărât să scape de o soartă similară, Ghilgameş caută apoi secretul vieţii veşnice la singurii supravieţuitori umani ai unui Mare Potop. Pentru a ajunge la ei, acesta trebuie să întreprindă o călătorie lungă şi periculoasă. Dar nu are niciun rost, deoarece află că moartea este inevitabilă. Ghilgameş moare, probabil de bătrâneţe (deşi nu se precizează explicit), înainte ca povestea să se încheie, cetăţenii din Uruk plângând trecerea în nefiinţă a conducătorului lor.

Epopeea lui Ghilgameş include multe dintre temele care au devenit elemente de bază ale epopeilor eroice clasice, servind drept model, poate cel mai clar, pentru *Iliada* (se întrevăd ecourile lui Enkidu în personajul lui Patrocle) şi *Odiseea* lui Homer. Mulţi învăţaţi susţin, de asemenea, că *Epopeea lui Ghilgameş* are ceva puncte comune cu Biblia.

Povestea lui Enkidu – un om creat în mod divin din pământ – şi „expulzarea” sa din căminul său natural după ce fusese „ispitit” de o femeie (Shamhat) are paralele evidente cu povestea lui Adam şi a Evei şi a alungării lor din Eden. Dar poate că şi mai frapantă este vizita lui Ghilgameş la Utnapiştim şi la soţia sa în căutarea secretului vieţii veşnice. în acest episod, Utnapiştim povesteşte cum zeul Enlil a adus un mare potop asupra lumii drept pedeapsă pentru greşelile omului. Cu toate acestea, Utnapiştim fusese avertizat de un alt zeu – acesta i-a spus să pregătească o barcă care să-l poată transporta în siguranţă pe el, familia sa şi seminţele tuturor formelor de viaţă. Când va veni potopul, vor fi salvaţi doar oamenii aflaţi la bordul vasului. Barca lor eşuează în cele din urmă pe vârful unui munte, moment în care Utnapiştim a eliberat mai multe păsări (inclusiv un porumbel) pentru a căuta pământ uscat. Cu excepţia câtorva schimbări de nume, este o naraţiune aproape identică cu cea a lui Noe şi a arcei sale, aşa cum este relatată în

Geneza din Biblie. Nu se ştie cu certitudine dacă *Epopeea lui Ghilgameş* a fost o sursă pentru povestea lui Noe sau dacă ambele poveşti reflectă pur şi simplu o tradiţie comună a povestirii.

PE TOTI SFINŢII!

Nu se ştie sigur dacă George Smith şi-a dat seama

pe depli i de amploarea realizărilor sale, având în vedere că a murit într-o călătorie de studiu la Alep, în 1876, la doar 36 de ani O mare parte din propriul lui entuziasm legat de fragmentele pe care le-a decodificat se axează pe convingerea sa că acestea confirmau adevărul Genezei. Când a citit despre un Mare Potop care a pus capăt omenirii, cu excepţia unui singur om şi a familiei sale, se spune că a sărit de pe scaun de bucurie şi a alergat entuziasmat prin camera sa de la muzeu. Atunci când s-a adresat Societăţii de Arheologie Biblică cu privire la descoperirea sa, primul ministru, William Gladstone, se afla în publi:, iar descoperirile lui Smith au ajuns pe prima pagină a ziarelor din întreaga lume

Istoria literară a lui *Gh Igameş* este aproape la fel de fascinantă precum povestea pe care o spune epopeea. Iniţial, acesta era doar o serie de poeme sumeriene scrise în caractere cuneiforme în jurul anului 2100 î.H., dar versiunea mai cuprinzătoare pe care o cunoaştem astăzi provine de la babilonieni, care au înscris-o în limba akkadiană pe 12 tăbliţe de lut, în jurul

anilor 1200-1000 î.H. însă, după anul 600 î.H., *Epopeea lui Ghilgameş* a devenit o operă clasică din care se pierduse mult conţinut. Apoi, în anii 1850, o echipă de arheologi condusă de britanici a descoperit un număr mare de tăbliţe inscripţionate în situl unei biblioteci antice din Ninive, în Irak, în apropiere de Moşul, oraş din zilele noastre. Relicvele au fost trimise la British Museum. După câţiva ani, muzeul a apelat la un voluntar – un gravor de bancnote pe nume George Smith, care părăsise şcoala la doar 14 ani (deşi era deja fascinat de istoria şi cultura asiriană) – pentru a ajuta la analiza cioburilor care zăceau neexplorate într-o magazie. Pe parcursul a aproape 10 ani, între anii 1860 şi 1870, a reuşit să traducă câteva dintre ele şi astfel a readus epopeea în atenţia lumii. Era ceva de un elegant lirism la acest amator entuziast, spre deosebire de un om de litere renumit, care refăcea legătura dintre umanitate şi prima sa capodoperă literară.

TITLU: *TAO TE CHING*

AUTOR: (ATRIBUITĂ LUI) LAO ZI DATĂ: MILENIUL I Î.H.

Tao Te Ching (care se traduce liber prin *Calea şi Puterea Ei)* este principalul ghid spiritual al adepţilor filozofiei antice chineze a taoismului. Taoiştii pledează pentru o viaţă simplă, umilă şi pioasă, astfel atingându-se echilibrul cu Tao (care echivalează cu universul în manifestările sale materiale şi spiritu-

ale). în termeni simpli, adepţii caută o existenţă paşnică în armonie cu natura, expunând concepte precum virtutea *(de),* naturaleţea *(ziran)* şi non-acţiunea *(wuwei).*

Presupusul autor al cărţii, Lao Zi, este o figură extrem de controversată, care ar fi trăit în jurul secolului VI î.H. – contemporan al lui Confucius –, dar unii cercetători au sugerat că de fapt ar fi trăit mai târziu, aproximativ cu două secole. Mulţi alţii se îndoiesc că Lao Zi (adesea tradus ca „Bătrânul Maestru”) a fost o persoană reală. în schimb, există o mare şcoală de gândire care crede că *Tao Te Chingeste* o colecţie de poezii şi zică- tori create de autori diferiţi.

Volumul îşi propune să ofere îndrumări taoiştilor cu privire la modul în care pot exista în armonie cu universul. Deşi taois- mul permite existenţa divinităţii, energia universală care stă la baza filozofiei sale nu este abordată în funcţie de un dumnezeu.

Mai degrabă, această energie conectează totul, creând un întreg unificat, iar adepţii încearcă să trăiască în echilibru cu forţele sale opuse – de exemplu, lumină şi întuneric, foc şi apă, acţiune şi inacţiune. Aceste dihotomii sunt înglobate în conceptul de *yin şiyang.*

Textul *Tao Te Ching* este relativ scurt, cuprinzând puţin peste 80 de secţiuni scurte şi doar aproximativ 5.000 de caractere chinezeşti. Chintesenţa este reprezentată de cele „trei bijuterii”: compasiunea, umilinţa şi moderaţia. Diversele învăţături, adesea rezumate în câteva cuvinte scurte, sunt mistice şi greu de definit. în special, conceptul de *wuwei* a inspirat numeroase interpretări, deşi majoritatea sunt de acord că acesta promovează evitarea

intervenţiilor dăunătoare mai degrabă decât inacţiunea pasivă de dragul ei însăşi: „Nu faceţi nimic şi totul este făcut”. într-o lume în care impulsul se îndreaptă către mişcare perpetuă şi acţiune continuă, un astfel de argument reprezintă cel puţin o provocare la adresa doctrinei acceptate, dacă nu chiar o ameninţare directă. Mai mult, critica implicită la adresa exceselor unei clase conducătoare care supraveghea o stare aproape constantă de flux şi lipsă de armonie face din *Tao Te Ching* un text mult mai radical şi mai conflictual decât ar putea părea la prima vedere. Să luăm, spre exemplu, natura tăioasă a observaţiei sale: „Când Stăpânul guvernează, oamenii abia dacă ştiu că el există.”

Prima referinţă importantă despre Lao Zi ca fiind autorul de drept al textului se regăseşte în scrierile istoricului Sima Qian din secolele II-I î.H. Acesta a sugerat că Lao Zi ar fi fost el însuşi istoric sau că ar fi lucrat la arhivele imperiale. Alte naraţiuni ulterioare susţineau că ar fi trăit sute de ani şi că ar fi fost ultimul dintr-un lung şir de reîncarnări. Dar, în realitate, este greu de distins o figură biografică autentică. De aici şi sprijinul tot mai mare pentru ideea că *Tao Te Ching* este o antologie. Se crede că lucrarea ar fi putut fi culeasă, editată şi rafinată poate de-a lungul secolelor, în a doua jumătate a mileniului I î.H.

în 1993, într-un mormânt din provincia Hubei, situată în centrul Chinei, a fost descoperită o serie de tăbliţe de bambus care conţineau mai multe părţi comune cu *Tao Te Ching.* Datând nu mai recent de

300 î.H., acestea sunt cele mai vechi exemple de text *Tao Te Ching* existente de care se ştie. Alte exemple mai târzii ale cărţii şi comentarii bazate pe aceasta au fost descoperite inscripţionate în diverse moduri pe bambus, mătase şi hârtie. Utilizarea titlului *Tao Te Ching* a apărut în timpul dinastiei Han, care a durat din anul 202 î.H. până în anul 220 d.H. De-a lungul secolelor care au urmat, taoismul a reprezentat o ramură importantă a filozofiei în viaţa chineză, concurând alături de sistemul de credinţă budist, care nu era în totalitate separat de acesta, precum şi de confucianism şi legalism (care pleda pentru un guvern puternic, bazat pe un sistem de lege şi ordine). Chiar şi când aceste şcoli filozofice păreau să fie în dezacord una cu cealaltă, taoismul a oferit în mod regulat termenii de referinţă prin care diferenţele dintre ele puteau fi reconciliate.

Taoismul a înflorit în timpul dinastiei Tang (618-907 d.H.), împăraţii Tang revendicându-l drept strămoş direct chiar pe Lao Zi. Acest sistem filozofic va rămâne o caracteristică majoră a peisajului spiritual chinez pentru cea mai mare parte a următorului mileniu, deşi influenţa sa a scăzut începând cu secolul XVII, în special în raport cu influenţa continuă a budismului şi a confucianismului. Abia în secolul XVIII a intrat în mod semnificativ în conştiinţa occidentală, când a fost tradusă în latină de preoţii iezuiţi. Prima traducere în limba engleză a apărut abia în anul 1868.

ZHUANGZI

Cealaltă mare operă a taoismului este *Zhuangzi,* numită după autorul său, care a trăit în secolul IV î H. Denumită uneori şi *Nanhua zhenjing* („Clasicul pur al lui Nanhua"), această colecţie de anecdote şi fabule se bazează în mare măsură pe *Tao Te Ching,* dar mulţi critici consideră că explorează crezul taoistîn profunzime. Caracterul autorului transpare din text şi descoper iri un om care poartă pantofi vechi ce abia se ţin într-un fir de aţă deoarece lumea materială nu contează pentru el, care nu-şi poate plânge pierderea soţiei sale întrucât moartea ei nu este decât o expresie a firescului, care refuză el însuşi un sicriu pentru înmormântarea sa şi căruia nu-i pasă dacă păsării a de deasupra pământului sau viermii de dedesubt sunt cei care se vor înfrupta din trupul său mort.

Sfârşitul taoismului părea să se apropie în anii 1950, când autorităţile chineze au pus în aplicare o interdicţie asupra religiei formale, însă acesta s-a menţinut ferm în interiorul ţării şi la nivel internaţional. în prezent, se poate lăuda cu milioane de adepţi. Mesajul de a căuta o viaţă în armonie cu lumea naturală, atât de elegant exprimat, este unul care rezonează acum poate mai mult decât niciodată, pe măsură ce ne confruntăm cu efectele daunelor pe care specia noastră le-a provocat planetei. „Iubeşte lumea ca pe tine însuţi; atunci vei putea avea grijă de toate lucrurile”, spune unul dintre versurile sale. Cât de modern şi atemporal.

TITLU: *ILIADA*

AUTOR: HOMER

DATĂ: CCA SECOLUL VIIl/SECOLUL VII Î.H.

lliada este un poem epic din Grecia Antică, format din 15.693 de versuri şi 24 de cânturi care spun povestea Războiului Troian purtat între cetatea Troia şi inamicii ei greci. La fel ca în cazul altor opere din Antichitate, există dezbateri academice cu privire la natura exactă a autorului, deşi *lliada* este considerată, de marea majoritate, a fi scrisă de Homer, căruia i se atribuie, de asemenea, *Odiseea* – de comun acord, cele două opere sunt considerate baza pe care literatura greacă antică a prins rădăcini şi a înflorit şi care s-au dovedit a fi o influentă durabilă asu-

> > > pra întregii culturi occidentale.

lliada se desfăşoară în ultimul an din cei zece de asediu al trupelor aheene (adică al grecilor) asupra Troiei, o situaţie accelerată de Paris, prinţ din Troia, care a răpit-o pe Elena, soţia lui Menelau, regele Spartei – oraşul-stat grecesc. (Răpirea Elenei a dus la lansarea unei flote vaste menită să o salveze, ceea ce l-a determinat pe Christopher Marlowe, multe secole mai târziu, să se raporteze la frumuseţea ei punând întrebarea: „Acesta-i chipul [...] ce-a trimis mii de corăbii?”[2]) Acţiunea are loc la sfârşitul Epocii de

2 Autorul face referire la piesa de teatru *Tragica istorie a Doctorului Faust,* scrisă de Christopher Marlowe în 1604. Traducere în limba română de Anca Bursan şi Gheorghe Panco, Editura Univers şi Teatrul Naţional I.L. Caragiale,

bronz, circa 1200 î.H. – se presupune că a avut loc cam cu 400 de ani înainte ca Homer să fi scris poemul. Autenticitatea istorică a acestei *saga* este un subiect controversat. Pentru o bună bucată de timp, s-a presupus că Troia este o creaţie fictivă, cu toate că dovezile arheologice scoase la suprafaţă în secolul XIX sugerează că, cel mai probabil, a fost un oraş real aflat undeva în Turcia zilelor noastre. Dar nu se ştie dacă *saga* beligerantă a lui Homer reflectă un conflict real sau, mai degrabă, produsul imaginaţiei sale, ori poate o sinteză a mai multor evenimente şi aspecte istorice reale.

Drama se concentrează pe câteva săptămâni definite de vrajba dintre Agamemnon, conducătorul aheilor, şi cel mai mare războinic al său, Ahile (fiul lui Thetis, o Nereidă [nimfa a mării], şi al lui Peleu, regele Fthiei). într-o poveste de mare dramatism, intrigi, comploturi şi bătălii epice, zeii şi zeiţele din Olimp îşi ocupă locul alături de muritorii de rând. Ahile, de exemplu, caută în mod special ajutorul lui Zeus, cel mai puternic dintre toţi zeii. Disputele şi certurile dintre zeităţi influenţează sorţii celor care luptă pe tărâmul uman. Probabil Homer a fost primul care a insuflat viaţă perceptibilă în figurile divine care dominau lumea Greciei Antice, o contribuţie ce a schimbat natura povestirii în lumea clasică.

Ulterior, *Odiseea,* opera-parteneră a *Iliadei,* relatează călătoria lui Odiseu (sau Ulise), regele

---

Bucureşti, 1972, Actul V, Scena 1: *Acesta-i chipul ce prin vraja sa / Putere a avut spre a-mpînzi / Al apelor întins cu mii şi mii / De pînze de corăbii ce-au plutit / Spre Troia care-n flăcări s-a surpat?* (n. *trad.)*

Itacăi, care se îndreaptă spre casă după căderea Troiei – o călătorie ce îi ia zece ani, cât durează chiar războiul. Călătoria marcată de hazard îl surprinde confruntându-se cu nenumărate provocări şi obstacole, inclusiv cu pierderea echipajului său şi cu întâlniri, printre altele, cu Ciclopul, cu periculoasele sirene care-i ademenesc pe marinari spre pieire şi cu Lestrigonii, o rasă de giganţi canibali. în tot acest timp, soţia şi fiul lui Odiseu, presupunând că acesta a murit, resping un lung şir de pretendenţi nepotriviţi pentru căsătoria cu regina aparent văduvă. O temă centrală a ambelor opere este influenţa sorţii atât asupra destinelor oamenilor, cât şi ale zeilor. în timp ce şi pământenii, şi divinităţile îşi păstrează abilitatea de conştientizare şi liberul arbitru în cotidian, iţele vieţii sunt considerate a fi prestabilite, astfel încât încercarea de sustragere din calea destinului devine nu numai o acţiune zadarnică, ci şi una lasă şi naivă.

în anumite circumstanţe, nici nu prea contează dacă Homer a fost singurul autor care s-a angajat în

scrierea acestor epopei, în cele din urmă, important este că operele în sine există, că au schimbat direcţia literaturii mondiale şi continuă să atragă cititorii chiar şi după aproximativ 3000 de ani de la scrierea lor. Cu toate acestea, auctorialitatea controversată oferă întotdeauna mistere delicioase la care să medităm. în mare, este acceptat că ambele opere datează dintr-o perioadă similară, în jurul secolelor VIII sau VII î.H. Totuşi, unii cercetători susţin că cele două poeme sunt produsele unor autori diferiţi sau poate chiar ale unor grupuri de scriitori care au lucrat împreună. Modul predominant de comunicare culturală în această perioadă era transmiterea orală, iar mulţi cercetători susţin că *Iliada* şi *Odiseea* reprezintă o adunare literară de multiple poveşti care se răspândiseră anterior prin viu-grai sau cântec. Adevărul este că nu ştim aproape nimic despre Homer ca personalitate istorică, iar cele câteva fragmente de informaţii pseudo-biografice pe care le avem, cum ar fi faptul că era orb, sunt discutabile. Perechea de poeme tratează chestiuni legate de memorie şi transmiterea înţelepciunii generaţie după generaţie, aşa că poate cel mai logic este să ne gândim la Homer ca la un cifru pentru reunirea – păstrarea în memorie – unor moşteniri literare îndelungate în opere noi, coerente şi strălucitoare. *Iliada* şi *Odiseea* pot fi privite nu ca fiind creaţiile unei singure minţi măreţe, ci ca rodul extraordinar al unui *zeitgeist*[3] cultural.

Impactul lui Homer a fost imediat şi de lungă durată. Reprezentările tărâmului divin, de exemplu,

3Spirit al epocii *(n. red.)*

au schimbat rapid modul în care grecii antici se raportau la religie, zeii şi zeiţele devenind mai puţin abstracţi şi mai credibili. Descrierile bătăliilor militare au fost, de asemenea, absorbite în psihicul grecilor, influenţând abordările tactice şi chiar psihologia războiului. Poemele au devenit în curând instrumente vitale de educaţie, nu doar ca modele literare, ci şi ca puncte de plecare pentru ample dezbateri filozofice şi etice. După cum spunea Platon, Homer „a educat Grecia”.

CALUL TROIAN

Odiseea menţionează succint o tactică mii tară care a ajuns să captiveze imaginaţia a generaţii întregi de cititori, în mare parte datorită relatării mai detaliate a acesteia în *Eneida* lui Virgiliu. Calul troian era un cal uriaş de lemn construit de greci şi tras în Treia de către troiei i ca simbol aparent al victoriei lor militare. Dar ei nu ştiau că înăuntru era ascuns un grup de soldaţi greci. Odată ajunşi în oraş, aceştia au sărit din cal pentru a deschide porţile cetăţii şi a-şi lăsa camarazii să intre – ceea ce a dus la asedierea şi jefuirea Troiei.

Epopeile homerice au prezentat lumii un nou mod de istorisire dramatică ce s-a răspândit repede şi

dincolo de graniţele lumii elene. Acest lucru este cât se poate de evident în lucrările marilor poeţi romani precum Virgiliu sau Ovidiu, primul fiind acuzat constant că a furat *Iliada* şi a restructurat-o în *Eneida* – scrisă de el în secolul I î.H. Dar influenta lui Homer s-a extins şi mai mult, a ungând până la Shakespeare, de exemplu, care a exploatat un material original similar (deşi abordându-l foarte diferit) pentru *Troilus şi Cresida.* Sunt oameni care sugerează că până şi capodopera cinematografică modernă care este saga *Războiul Stelelor* datorează multe tradiţiei epopeilor homerice.

Iliada este o epopee în toate sensurile. Prin povestea dramatică pe care o relatează. Prin limbajul fascinant pe care îl foloseşte. Prin retorica existenţială pe care o extinde asupra publicului. Prin faptul că ne determină să vedem lumea într-o lumină diferită – după cum spunea criticul Longinus în secolul I d.H.: „înregistrând, aşa cum o face, rănile zeilor, certurile, răzbunarea, lacrimile, întemniţarea şi toate pasiunile lor multiple, Homer a făcut tot ce a putut pentru a-i face pe oamenii din *Iliada* zei şi pe zei, oameni". însă, poate aspectul cel mai important, *Iliada* ne aminteşte că poveştile pot fi distracţii şi uneori pot părea frivole – ceea ce e complet în regulă –, dar, în cel mai bun caz, ele reunesc un public în cele mai neaşteptate moduri şi ne ajută să înţelegem mai bine cine suntem şi care este locul nostru în lume. Nimeni înainte de Homer nu a reuşit să realizeze acest lucru la o scară atât de mare şi atât de magistral.

TITLU: *FABULELE LUI ESOP*

AUTOR: (ATRIBUITE LUI) ESOP DATĂ: CCA SECOLUL VIl/SECOLUL VI Î.H.

Generaţii de copii – şi adulţi – au crescut urmând o dietă de fabule antice care transmit înţelepciune prin poveşti scurte, care sunt uşor de tinut minte şi, deseori, având ilustraţii extrem de distractive. Vechi de mai bine de 2000 de ani, aceste fabule au dovedit că au puterea de a supravieţui, chiar dacă originile lor sunt învăluite în mister. Oricare ar fi circumstanţele creaţiei, atracţia lor aproape universală de-a lungul unei perioade atât de lungi sugerează că, deşi multe lucruri ne divizează ca specie, există şi un filon comun – un izvor comun de etică şi idei – care, în cele din urmă, ne uneşte. Aşa se face că poveşti precum „Ţestoasa şi iepurele", „Lăcusta şi furnica" şi „Băiatul care a strigat «Lupul!»" se bucură de atenţia întregului mapamond.

Suntem siguri că fabulele lui Esop îşi au originea în Grecia, în jurul secolului VI sau VII î.H., dar dincolo de această informaţie există puţine certitudini. Nu ştim nici măcar dacă Esop a existat cu adevărat sau, dacă a existat, dacă el a fost responsabil pentru compunerea fabulelor. Este posibil ca el să fi servit doar ca figurant, pretins autor a ceea ce era de fapt rodul muncii altor povestitori. Există chiar îndoieli cu privire la faptul că cineva ar fi putut „crea" aceste poveşti, sau dacă nu cumva a fost vorba mai degrabă de adunarea unei colecţii de poveşti transmise oral din generaţie în generaţie,

care se schimbau şi evoluau în mod constant.

Oricare ar fi adevărul, un personaj numit Esop şi descris drept scriitor de fabule a fost menţionat de Herodot încă din secolul V î.H. El se regăseşte şi în lucrările lui Aristofan cam din aceeaşi perioadă, în timp ce Platon socotea că Socrate a refăcut unele fabule în versuri cât era închis pentru ofensarea autorităţilor ateniene. Câteva sute de ani mai târziu, un autor anonim a alcătuit o aparentă biografie a lui Esop, care susţinea că acesta ar fi fost un sclav de pe insula Samos din Marea Egee.

Povestea spune că, născut mut şi cu o înfăţişare urâtă, Esop a fost foarte inteligent şi plin de înţelepciune, astfel încât a ajuns să fie celebru în toată Grecia, câştigând o mică avere de-a lungul timpului. Cu toate acestea, când a vizitat Delphi şi localnicii au refuzat să-l plătească pentru demonstraţiile înţelepciunii sale, el i-a insultat. Aceştia s-au răzbunat acuzându-l de hoţie şi, după ce au plantat probe care să o dovedească, l-au condamnat la moarte. Biografia culminează cu Esop care-şi găseşte sfârşitul căzând de pe marginea unei stânci, fie din mâinile acuzatorilor săi, fie în încercarea de a

scăpa de ei. Totul creează o poveste extrem de captivantă, dar veridicitatea ei este extrem de incertă. în prezent, cei mai mulţi cercetători sunt în favoarea ideii că Esop este un fel de autor simbolic, căruia i s-a atribuit orice poveste care se potrivea cu formatul general al fabulei.

ISTORIE ANTICĂ

> Esop a avut precursori literari în civilizaţia sumeriană antică. Sumerienii – adesea consideraţi prima civilizaţie urbană stabiliţi într-o regiune dintre râurile Tigru şi Eufrat, îşi compuneau propriile poveşti de tip fabulă încă din anul 1500Î.H. Aceste poveşti aveau trăsături comune cu poveştile lui Esop, cum ar fi utilizarea personajelor animale antropomorfizate pentru a comunica un principiu moral de bază sau un sfat lumesc, cum ar fi observaţia înţeleaptă care constituie tematica din „Băiatul care a strigat «Lupul!»": „Spune o minciună şi apoi spune adevărul: va fi luat drept minciună."

Fabulele erau considerate, în special în primele lor versiuni, ca fiind destinate unui public adult, acestea reflectând consideraţiile sociale, politice şi religioase ale vremii. Deşi nu erau nişte opere filozofice în stilul lui Platon sau Aristotel, aceste naraţiuni uneori fanteziste – adesea prezentând animale cu caracteristici umane – erau considerate mijloace de propagare a unor subiecte grandioase. în secolul IV î.H., un renumit om de stat atenian, Demetrius din Phalerum, a cules prima colecţie cunoscută drept

Fabulele lui Esop în ideea că oratorii aspiranţi ar trebui să le studieze. Odată ce au fost traduse în latină, în timpul secolului I d.H., ele au devenit materiale de studiu esenţiale şi pentru clasele educate din lumea romană.

în secolele următoare, fabulele au fost prezentate unui public format în principal din adulţi, inclusiv de către predicatori care doreau să propovăduiască parabole bogate în înţelepciune morală. Filozoful John Locke, în secolul XVII, pare să fi fost primul care a observat potenţialul lor transgeneraţional. *Fabulele* sunt, spunea el, „apte să încânte şi să distreze un copil... dar să ofere o reflecţie utilă pentru un om matur. Iar dacă memoria lui le va reţine toată viaţa, nu va regreta să le găsească acolo, printre gândurile sale omeneşti şi treburile serioase". Ludovic al XIV-lea, regele Franţei, a inclus o serie de statui bazate pe câteva dintre fabule în proiectul palatului său de la Versailles, în speranţa că acestea vor contribui la educaţia tânărului său fiu.

Adaptabilitatea fabulelor este cea care a contribuit la longevitatea lor. Prin simplitatea poveştii şi a mesajului, ele permit o receptare cât mai largă. Acestea au ajutat publicul care le-a ascultat, indiferent din ce ţară era şi ce religie avea, în momente istorice foarte diferite. Filozoful din Grecia Antică, cărturarul islamic medieval, călugărul din timpul Reformei, gânditorul iluminist, moralistul victorian şi educatorul secolului XXI au putut folosi fabulele în propriile lor scopuri.

„Morala" fiecărei poveşti a tins să fie inclusă în text abia în secolele mai recente. Cu toate acestea,

multe dintre aceste mesaje simple, chiar dacă evoluează şi se adaptează în funcţie de publicul lor, sunt acum la fel de puternice cum erau şi cu mii de ani în urmă. Chiar şi în zilele noastre avem uneori nevoie să ni se reamintească adevărurile simple: că trebuie să gândim înainte să acţionăm, că graba strică treaba şi că lucrurile nu sunt întotdeauna ceea ce par.

Apollonius din Tyana, un filozof anatolian din secolul I, rezumă splendoarea simplă a acestor poveşti (peste şapte sute) atribuite în mod obişnuit lui Esop:

> ... asemenea celor care se cinstesc bine din cele mai simple bucate, el s-a folosit de întâmplări umile pentru a preda mari adevăruri şi, după ce serveşte o poveste, îi adaugă povaţa de a face sau nu un lucru. Apoi, de asemenea, era într-adevăr mai ataşat de adevăr decât sunt poeţii; căci aceştia din urmă îşi violentează propriile poveşti pentru a le face verosimile; dar el, anunţând o poveste despre care toată lumea ştie că nu este adevărată, spunea adevărul prin însuşi faptul că nu pretindea că relatează evenimente reale.

TITLU: TORA

AUTOR: (ATRIBUITĂ LUI) MOISE DATĂ: CCA SECOLUL VI/SECOLUL V Î.H.

Tora este o carte sacră a credinţei evreieşti, formată din primele cinci cărţi din Tanakh (întreaga Biblie ebraică, care include şi „Scrierile” [„Ketuvim”] şi „Profeţii” [„Nevi’im”]). De asemenea, unii se referă la ea folosind şi denumirea grecească Pentateuh *(Cinci Cărţi).* Tradiţia spune că Tora a fost scrisă de Moise după ce Dumnezeu i-a comunicat conţinutul ei pe Muntele Sinai. Asta sugerează o datare undeva în jurul celei de-a doua jumătăţi a celui de-al doilea mileniu î.H. Alţii susţin că este produsul mai multor autori, iar data producerii sale este incertă, deşi există referiri la un scrib pe nume Ezra care citeşte din aceste cinci cărţi în secolul V î.H., nu la mult timp după perioada robiei babiloniene.

Scrisă în ebraică, Tora cuprinde aceleaşi cinci cărţi care alcătuiesc începutul Vechiului Testament creştin (la rândul său echivalent cu Tanakh). Acestea sunt „Bereshit” *(Facerea/ Geneza),* „Shemot” *(Ieşirea/Exodul),* „Vayikra” *(Leviticul),* „Bamidbar” *(Numeri)* şi „Devarim” *(Deuteronomul).* începe cu crearea lumii de către Dumnezeu şi izgonirea omului din Eden, continuând cu apariţia poporului israelian, cu plecarea în număr mare în Egipt şi cu sclavia ulterioară, cu întâlnirea lui Moise cu Dumnezeu pe Muntele Sinai – când primeşte cele zece porunci –, cu legământul dintre Dumnezeu şi poporul evreu, cei patruzeci de ani petrecuţi de aceştia în pustiu şi

moartea lui Moise chiar în momentul în care ţara promisă a Canaanului apare la orizont.

Pe lângă faptul că oferă povestea originii poporului evreu, Tora oferă şi îndrumări cu privire la legile lui Dumnezeu (în cele cinci cărţi există peste şase sute de porunci), care includ practicile ritualice, legile civile şi obligaţiile morale. Ca atare, Tora este esenţială pentru viaţa evreiască în general, nu doar în ceea ce priveşte respectarea normelor religioase. Tora, aşa cum este folosită în cadrul cultului, ia forma unui pergament inscripţionat manual (Sefer Tora), deşi, de obicei, este studiată sau citită în special sub formă de carte. în mod obişnuit, este recitată la sinagogă în zilele de luni, miercuri şi de Sabat (sâmbătă), precum şi în diverse zile sfinte, de-a lungul anului, întregul pergament este citit succesiv pe parcursul anului, începând cu Sukkot *(Sărbătoarea Corturilor),* în septembrie sau octombrie.

Având în vedere statutul sacru al Torei, producţia şi manipularea acesteia sunt guvernate de numeroase reguli. în timp ce versiunile timpurii erau scrise pe papirus, majoritatea celor destinate utilizării în cult sunt inscripţionate pe piei de animale cuşer (de obicei, piei de vacă). Textul de pe o Sefer Tora trebuie să fie scris într-o ebraică impecabilă şi lipsită de orice indicator al modului în care ar trebui pronunţat fiecare cuvânt, astfel încât credincioşii trebuie să aibă cunoştinţe preexistente ale textului dacă li se cere să-l recite. Fiecare pagină de pergament (ulterior unite într-un sul) are 42 de rânduri, iar întreaga Tora este alcătuită din 304.805 caractere. în cazul în care un scrib (sau *şofer)* face chiar şi o singură greşeală în producerea textului, acesta este obligat să reînceapă

întregul proces.

Odată finalizat, pergamentul este păstrat într-o Arcă (de fapt, un dulap situat pe peretele estic al sinagogii, protejat în spatele unei draperii). Atunci când trebuie citit, este aşezat pe un pupitru de lectură *(bimah)* şi apoi este ridicat de mânere deasupra capului cititorului, astfel încât toţi cei prezenţi să poată vedea pergamentul. Fiecare Tora nu este o copie simplă a textului sacru, ci un obiect sacru în sine. De exemplu, dacă un pergament este scăpat pe jos din greşeală, întreaga congregaţie poate fi obligată să postească timp de patruzeci de zile. în plus, artefactul joacă un rol important în alte ceremonii, cum ar fi ritualul de „majorat” Bar Mitzvah.

DERULEAZĂ PERGAMENTUL

în 2014, o copie a Torei din secolul XV a fost scoasă la licitaţie şi a atins un preţ record de 3,87 milioane de dolari, fiind cumpărată de un ofertant anonim. Cartea a fost tipărită la Bologna în ianuarie 1482 şi, potrivit casei de licitaţii Christie's, a reprezentat „prima ediţie tipărită a tuturor celor cinci cărţi ale Pentateuhului, precum şi prima la care au fost adăugate semne de vocalizare şi cantilaţie". Pe spatele cărţii tipărită pe *vellum*[4] *se* aflau

4 Tip de pergament de înaltă calitate. Iniţial, însemna „piele de viţel”, dar în limba engleză termenul este folosit pe scară mai largă, *(n. trad.)*

semnăturile a trei cenzori activi în secolele XVI şi XVII, care atestau faptul că, în acea perioadă, volumul fusese găzduitîntr-o bibliotecă italiană. Precedentul record pentru o carte în ebraică fusese de 2,41 milioane de dolari pentru o carte de rugăciuni ornamentată, realizată la Florenţa în secolul XV.

Fiind documentul de bază al celei mai vechi dintre cele trei mari religii avraamice, Tora nu a servit doar ca ghid spiritual, ci a avut o influenţă formativă asupra societăţii evreieşti şi a
istoriei globale timp de mai bine de două mii de ani. Hillel cel Bătrân, un lider religios evreu care s-a născut în Babilon în jurul secolului I î.H. şi care a trăit în Ierusalim pe vremea regelui Irod, a comentat: „Ce ţie nu-ţi place, seamănului tău nu-i face. Aceasta este întreaga Tora; restul este explicaţia.”

TITLU: *ARTA RĂZBOIULUI*

AUTOR: (ATRIBUITĂ LUI) SUN TZU

DATĂ: CCA SECOLUL VI – SECOLUL III Î.H.

Arta războiului este cel mai vechi tratat de tactică militară cunoscut şi îi este atribuit lui Sun Tzu („Maestrul Sun”), despre care se crede în mod tradiţional că a trăit în secolul VI, în perioada Primăverii şi a Toamnei din China (numită astfel după *Analele Primăverii şi Toamnei,* o lucrare clasică care

documentează perioada 722-481 î.H.). Totuşi, au fost ridicate întrebări semnificative cu privire la identitatea autorului şi mulţi cercetători consideră că textul a fost scris, cel mai probabil, la o dată ulterioară. Mai sigur este că, de câteva secole încoace, *Arta războiului* este o lucrare extrem de influentă în ceea ce priveşte strategia marţială, atât în Asia, cât şi în întreaga lume. Primul şi poate cel mai mare volum de tehnică militară, numeroasele lecţii pe care le oferă au fost extrapolate pentru a fi utilizate şi în alte discipline, de la sport şi afaceri la dezvoltare personală.

Lucrarea este împărţită în treisprezece capitole, fiecare con- centrându-se pe un set diferit de abilităţi cum ar fi detalierea abordării terenului, spionajul, planificarea unui atac, începerea unei bătălii, deplasarea trupelor şi atacul cu foc. Conform scrierii lui Sima Qian, din secolul I î.H., *însemnările Istoricului,* o lucrare înţeleasă pe scară largă ca fiind *Arta războiului* exista în circulaţie în jurul anului 500 î.H., autorul ei fiind considerat Sun Wu, un teoretician militar care se pare că a fugit din Qi, propriul stat, în favoarea regatului Wu. Se spune că regele din Wu a citit lucrarea lui Sun Wu şi a fost foarte impresionat, atri- buindu-i meritul de a le fi instruit chiar şi pe „doamnele delicate” de la curte în domeniul războiului. Paralelele dintre Sun Wu şi Sun Tzu sunt evidente. Cu toate acestea, nu există prea multe date istorice care să susţină relatarea lui Sima Qian, ceea ce i-a determinat pe unii istorici să presupună că volumul a fost scris de fapt încă din secolul IV î.H., poate de un autor pe nume Sun Bin, în timpul turbulentei perioade

Sengoku[5].

Multe dintre tacticile descrise sunt simple şi atemporale. Cu toate acestea, nu sunt mai puţin puternice doar pentru că pot părea cât se poate de evidente. încercat şi testat de-a lungul mileniilor, geniul lui Sun Tzu (sau al celui care este autorul) constă în faptul că le-a recunoscut oficial puterea cu atât de mult timp în urmă. La baza tratatului se află principii care pot fi parafrazate astfel: pregăteşte-te corespunzător şi loveşte atunci când eşti puternic, iar inamicul tău e slab. „Există cinci împrejurări în care se poate prezice victoria”, se afirmă în carte. „Cel care ştie când poate lupta şi când nu poate lupta va fi victorios. Cel care înţelege cum poate folosi atât forţe numeroase, cât şi unele reduse va fi victorios. Cel ale

5 Perioadă din istoria japoneză marcată de tulburări sociale, intrigi politice şi conflicte militare aproape constante. Istoricii japonezi au numit-o după „perioada Statelor în Război” din China, cu care nu a avut nicio legătură, (n. *trad.)*

cărui trupe urmăresc acelaşi scop va fi victorios. Cel care este prudent şi stă în aşteptarea duşmanului nechibzuit va fi victorios. Cel ai cărui generali sunt capabili şi în deciziile cărora suveranul nu intervine va fi victorios.”[6]

Numeroase instrucţiuni şi sfaturi din *Arta războiului* au fost > ■>
acceptate ca principii fundamentale în lexiconul războiului. Să luăm, de pildă, dictonul: „Cunoaşte-ţi duşmanul şi cunoaşte-te pe tine însuţi; nici într-o sută de bătălii nu vei fi în pericol. Când nu-ţi cunoşti duşmanul, dar te cunoşti pe tine însuţi, şansele de a învinge sau de a fi înfrânt sunt egale. Dacă nu te cunoşti pe tine şi nu-ţi cunoşti nici inamicul, vei fi în pericol în fiecare bătălie.”[7] Sau îndemnul de a nu te culca pe lauri, ci de a dezvolta mereu noi abordări: „Nu câştigi în luptă în acelaşi mod de două ori.”[8]

O altă componentă vitală a filozofiei de bază este că, în mod ideal, războiul ar trebui evitat. Potrivit cărţii, conflictul ar trebui să fie întotdeauna ultima soluţie, la care să se apeleze doar atunci când toate căile diplomatice au fost epuizate. în acel moment, este treaba liderilor militari să planifice şi să lupte în mod chibzuit şi strategic, astfel încât să minimizeze daunele provocate şi epuizarea resurselor. Este uşor de înţeles de ce astfel de idei rezonează şi astăzi atât de puternic. „A-l subjuga pe duşman fără luptă – iată dibăcia”,[9] îndeamnă Sun Tzu.

---

6 Sun Tzu, *Arta războiului,* traducere din limba engleza de Cătălina Grosu, Editura Litera, Bucureşti, 2020, p. 35 (n. *trad.)*

7 Ibidem, p. 36 (u. *trad.)*

8 Ibidem, p. 42 *(n. trad.)*

9 Ibidem, p. 28 *(n. trad.)*

Dacă, într-adevăr, regele din Wu a fost cucerit de *Arta războiului,* el a fost doar primul din mulţi alţii. în anul 1080, când cartea avea deja o vechime de aproximativ 1500 de ani, împăratul Shenzong de Song a adoptat-o în mod oficial în canonul literar chinez, numind-o unul dintre „Cei şapte clasici militari”. Cartea era lectură obligatorie dacă se dorea promovarea în anumite poziţii imperiale, alături de *Analectele* lui Confucius.

SURPRIZE, SURPRIZE

Când vine vorba despre fotbalul american şi Liga Naţională de Fotbal din SUA, nu a existat niciodată un antrenor mai celebru decât Bi'l Belichick, câştigător a şase Super Bowl-u. în calitate de antrenor principal al echipei New England Patriots. Filozofia sa de antrenor, după cum a declarat public, se bazează pe Arta *războiului,* iar în vestiarul echipei Patriots este inscripţionat unul dintre citatele preluate din carte: „Fiecare bătălie este câştigată înainte de a fi purtată." „Puteţi să vă întoarceţi până la câteva sute de ani înainte de Hristos, la Sun Tzu şi *Arta războiului",* a spus el. „Atacă punctele slabe, foloseşte punctele forte şi descoperă care sunt aptitudinile echipei tale. Acolo sunt unele lucruri ce trebuie protejate. Găseşte punctele slabe ale adversarului tău şi atacă."

Faima cărţii nu a fost limitată în interiorul graniţelor Chinei. De exemplu, în Japonia secolului XVI, Takeda Shingen, un important lord feudal *(daimyo)* din

provincia Kai (actuala prefectură Yamanashi), a avut o reputaţie impecabilă ca lider militar şi a primit porecla „Tigrul din Kai”. Cunoscut pentru eficienţa nemiloasă în luptă şi pentru abordarea strategică a domniei sale în afara câmpului de luptă, a fost profund influenţat de *Arta războiului.* Stindardul său de luptă avea un blazon inscripţionat cu fraza „Fu-Rin-Ka-Zan”. Traducându-se prin „Vânt, Pădure, Foc, Munte”, fraza era derivată din conceptul lui Sun Tzu: „[...], fii iute ca vântul; [...] fii maiestuos ca pădurea; [...] fii feroce ca focul; [...] fii ferm ca muntele.”[10] în secolul XX, diverse personalităţi, precum liderul comunist chinez Mao Zedong, generalul vietnamez Vd Nguyen Giăp şi Norman Schwarzkopf, liderul forţelor de coaliţie în timpul Războiului din Golf din 1991, au studiat această carte. Se zice că Mao ar fi spus: „Nu trebuie să desconsiderăm afirmaţiile din cartea lui Sun Wu Tzu, marele expert militar al Chinei Antice.” Şi generalul Douglas MacArthur, comandantul suprem american al Puterilor Aliate în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, a recunoscut: „Am păstrat întotdeauna o copie a *Artei războiului* pe biroul meu”, iar Colin Powell – în diferite rânduri şef al Statului Major, consilier pentru securitate naţională şi primul secretar de stat afro-american al SUA – a făcut următoarea observaţie: „Am citit *Arta războiului* a lui Sun Tzu. El continuă să influenţeze

J atât

soldaţii, cât şi politicienii.”

Astăzi, este la fel de probabil să găsiţi un citat din această lucrare la începutul unei cărţi de afaceri sau al

10 Sun Tzu, *Arta războiului,* traducere din limba engleză de Cătălina Grosu, Editura Litera, Bucureşti, 2020, p. 68 (n. *trad.)*

unui ghid de wellbeing, dar şi într-un tratat militar. învăţăturile sale s-au infiltrat încet, dar sigur şi în lumea sportului, unde competiţiile cu mize

mari au adesea aerul unui război, dar fără partea cu uciderile, în 2002, Luiz Felipe Şcolari a condus echipa naţională de fotbal a Braziliei spre victorie în Cupa Mondială la Fotbal şi au existat zvonuri conform cărora, în timpul nopţii, a băgat fragmente din carte pe sub uşile jucătorilor săi. într-un articol pentru *Irish Times* din 2018, generalul David Petraeus, un cunoscut militar american şi, ulterior, director al CIA, a declarat succint: „Lucrarea clasică a lui Sun Tzu este, pe scurt, un amestec fascinant de poezie şi pragmatism şi rămâne la fel de relevantă acum ca atunci când a fost scrisă.”

TITLU: *ANALECTE*

AUTOR: CONFUCIUS
DATĂ: CULESE ÎN SECOLUL V – SECOLUL III Î.H.

Analectele sunt o culegere de proverbe şi gânduri care-i aparţin marelui filozof chinez Confucius. Cartea a ieşit la iveală la o dată posterioară lui Confucius (551-479 î.H.) şi a fost, probabil, compilată iniţial de către adepţii săi, cândva în timpul perioadei Sengoku din China (475-221 î.H.), înainte de a căpăta forma pe care o cunoaştem în prezent, sub dinastia Han (202 î.H.- 220 d.H.). Adesea caracterizat ca fiind întruchiparea „înţelepciunii orientale”, confucianismul a revoluţionat civilizaţia chineză – şi pe cea asiatică, în general – prin promovarea unui cod de conduită care cerea un comportament corect atât în sfera publică, cât şi în cea privată. învăţăturile sale continuă să exercite o

influentă semnificativă şi astăzi.

Kong Qiu, numele chinez al acestuia, s-a născut în oraşul Qufu, micul stat Lu din China, în anul 551 î.H. Numele

„Confucius” este, de fapt, o europenizare a unuia dintre titlurile sale oficiale ulterioare, Kung-fu-tse – Maestrul Kong. Viaţa sa a coincis cu o perioadă de agitaţie, când calmul relativ al aşa-nu- mitei Perioade de Primăvară şi Toamnă a Chinei a făcut loc tulburei Perioade Sengoku. Familia sa s-a bucurat de bogăţie şi prestigiu moderate, iar el a devenit funcţionar public când încă nu împlinise 20 de ani, la curtea regală din Lu, unde s-a remarcat în calitate de diplomat extrem de abil. Acolo a dezvoltat un model de guvernare sigură, morală şi centralizată, care va sta la baza filozofiei sale extinse. Chiar şi aşa, nu a reuşit să evite în totalitate valul constant de dispute dinastice care se iscau între principalele familii din aristocraţie şi, în cele din urmă, a plecat în exil voluntar în anul 497 î.H., timp în care a călătorit mult şi a lucrat ca profesor înainte de a se întoarce la Qufu, unde a murit în anul 479 î.H. Aceste aproape două decenii petrecute departe de casă au făcut ca puţine dintre ideile sale să se concretizeze în timpul vieţii sale, astfel încât generaţiile următoare au fost cele care au preluat ştafeta.

încercând să obţină o guvernare corectă şi echitabilă, Confucius a pus accentul pe legăturile dintre comportamentul personal şi binele social general. A înfruntat tradiţia chineză, contestând ideea că puterea şi virtutea sunt conferite în mod divin unei elite. în schimb, el a privit umanitatea ca pe un agent al voinţei divine, însărcinat cu crearea ordinii morale. A spus că virtutea nu este dăruită, ci cultivată. A susţinut că toată lumea, indiferent de poziţia socială, se poate comporta cu virtute şi bunăvoinţă şi, astfel, are un rol de jucat în dezvoltarea structurii sociale. Mai mult, el

credea că raţiunea şi înţelepciunea sunt mai importante decât supunerea nechibzuită faţă de reguli şi că cei care deţin puterea ar trebui să dea un exemplu moral. A afirmat că „persoanele care servesc drept exemplu îi ajută pe cei nevoiaşi; ele nu îi fac pe cei bogaţi mai bogaţi”.

Pentru o regiune care este obişnuită de mult timp să trăiască într-o ierarhie socială strictă, astfel de teorii au fost incendiare. Asta nu înseamnă, totuşi, că era în întregime un radical. Multe aspecte ale viziunii sale asupra activităţilor sociale erau extrem de conservatoare. De exemplu, a cerut respectarea ritualurilor şi ceremoniilor tradiţionale (cum ar fi cultul strămoşilor) şi practicarea pietăţii filiale, totodată îndemnându-i pe indivizii de la fiecare nivel social să-şi accepte statutul şi să-şi îndeplinească rolul cât mai bine posibil. îşi imagina o societate bazată pe relaţii reciproce: un suveran ar trebui să fie binevoitor şi supuşii săi trebuie să fie loiali; un părinte să fie iubitor, iar un copil să fie respectuos; un soţ, corect, o soţie, înţelegătoare. Să luăm, de exemplu, următorul aforism: „Un tânăr învăţăcel trebuie mai întâi, în familie, să-şi asculte părinţii şi apoi, în afară, să-şi respecte mai-marii. Să fie cumpătat în ceea ce promite şi cuvântul dat să şi-l ţină. Să-i iubească pe toţi, dar doar cei virtuoşi să-i fie apropiaţi. Dacă astfel comportându-se puterile nu i-au secat, poate să vină să se apuce de cele cuvenite de studiat.” Confucius susţinea că, făcând ceea ce este corect, vom fi trataţi corect la rândul nostru, iar astfel societatea va deveni intrinsec mai corectă. Totul în conformitate cu „Regula de aur” pe care a enunţat-o: „Comportă-te cu ceilalţi aşa cum ai vrea să

se comporte ei cu tine.”

Cheia sistemului de credinţă confucianist este ideea de sin- J
ceritate, despre care spunea că este „sfârşitul şi începutul lucrurilor; nu ar exista nimic fără sinceritate”. „Sinceritatea devine aparentă”, a arătat el. „Din aparentă, ajunge să se manifeste. Din manifestare, devine strălucitoare. Strălucind, îi afectează pe ceilalţi. Afectându-i pe ceilalţi, aceştia sunt schimbaţi de ea. Schimbaţi de ea, sunt transformaţi. Numai cel care este pătruns de cea mai pură sinceritate ce poate exista sub cer poate transforma.”

„Invariabilitatea pe calea de mijloc”, un text-cheie al confucianismului care a fost, probabil, scris de nepotul său, Zişi, a expus conceptul după cum urmează: „Sinceritatea este calea Cerului. Atingerea sincerităţii este calea oamenilor. Cel care posedă sinceritate este cel care obţine ce este corect fără efort şi înţelege fără exerciţiul gândirii; el este înţeleptul care întruchipează în mod natural şi uşor calea corectă. Cel care atinge sinceritatea este cel care alege ceea ce este bun şi îl ţine cu fermitate.”

Confucius a fost interesat şi de chestiuni legate de cunoaştere şi înţelepciune. „Să ştii ceea ce ştii şi să ştii ceea ce nu ştii – aceasta este, deci, înţelepciunea”, a conchis el. Considera că educaţia genera încredere din care creştea speranţă, care aducea pace. De asemenea, ne-a îndemnat să învăţăm din greşeli şi, în mod esenţial, să le îndreptăm, pentru că vom comite o alta dacă nu o corectăm. Confucius afirma: „Prin trei metode putem învăţa înţelepciunea: prima, prin

reflecţie, care este cea mai nobilă; a doua, prin imitaţie, care este cea mai uşoară; şi a treia, prin experienţă, care este cea mai amară.”

în secolele imediat următoare mortii lui Confucius, s-a acordat o mare importanţă aşa-numitei colecţii de *Cinci Clasice,* pe care Confucius ar fi scris-o şi editat-o (deşi auctorialitatea lor este, în prezent, intens contestată). Acestea cinci sunt *Cartea Poeziei, Cartea Documentelor, Cartea Riturilor, I Ching* (sau *Cartea Schimbărilor)* şi *Analele Primăverii şi ale Toamnei.*

Analectele au fost mult timp considerate mai degrabă secundare, servind ca un simplu comentariu la aceste alte lucrări. Dar, în timp, *Analectele* au fost cele mai asimilate. Cele mai vechi exemplare existente cunoscute, ambele datând din jurul anului 50 î.H., au fost descoperite în provincia Hubei şi în Pyongyang, în Coreea de Nord, în 1973 şi, respectiv, 1992.

ATRACŢIE CONTINUĂ

»

Confucius poate că reprezintă înţelepciunea anticilor, dar continuă să atragă noi adepţi. în 2009, Sfânta Biserică Confuciamstă a fost fondată de Zhou Beichen, un elev al cunoscutului discipol confucianist din zilele noastre, Jiang Qing. Prima biserică a avut sediul în Shenzhen, unul dintre cele mai mari oraşe din China. O entitate naţională, Sfânta Biserică Confucianistă a Chinei, a apărut şase ani mai târziu, cu scopul suprem de a institui confucianismul ca religie de stat.

Influenţa lor s-a extins în Europa în secolul XVII,

când au fost introduse pe continent de misionarii iezuiţi care lucrau în China. Voltaire s-a numărat printre cei care au remarcat acest lucru, comentând: „Confucius nu este interesat de minciună; nu a pretins că este profet; nu a pretins nicio inspiraţie; nu a predat nicio religie nouă; nu a folosit iluzii; nu l-a flatat pe împăratul sub care a trăit...” Dar în Asia de Est, ideile lui Confucius au avut cel mai mare impact (chiar dacă au căzut în dizgraţie în cea mai mare parte a secolului XX, sub regimul comunist chinez) – nu numai în China, ci şi în Japonia, Coreea, Singapore, Vietnam şi în alte părţi.

TITLU: *REPUBLICA*

AUTOR: PLATON

DATA: CCA 375 Î.H.

Republica este cel mai cunoscut tratat al lui Platon, unul dintre cei trei coloşi ai filozofiei Greciei Antice, alături de profesorul său, Socrate, şi de elevul său, AristoteL Scrisă în prima parte a secolului IV î.H., tratează modelele orasului-stat ideal şi ridică problema unui concept de politică dreaptă şi individ drept. De asemenea, Platon şi-a introdus în această lucrare conceptul de „Forme ideale”, care reflectează asupra naturii realităţii. Deşi multe dintre ideile de bază ale *Republicii* au fost ignorate de filozofia tradiţională în mileniile care au trecut de atunci, metodologia şi virtuozitatea intelectuală orbitoare ale acesteia au stat la baza disciplinei mai mult decât poate orice altă lucrare. în 2001, rezultatele unui sondaj realizat de *The Philosophers’ Magazine* (revistă de specialitate din Regatul Unit) în rândul a peste o mie de filozofi şi

academicieni au indicat că *Republica* este cea mai bună lucrare de filozofie scrisă vreodată.

Platon s-a născut în Atena, în jurul anului 428 î.H., într-o familie de rang înalt, având acces la cea mai bună educaţie. S-a sugerat că la naştere i s-a dat numele de Aristocles şi că Platon, care înseamnă „lat”, era o poreclă, poate ca o recunoaştere a constituţiei sale robuste şi a frunţii late sau, alternativ, ca o aluzie la amploarea cunoştinţelor sale. A studiat sub îndrumarea lui Socrate în oraşul său natal, dar a plecat după execuţia maestrului său în anul 399 î.H., care fusese acuzat că a corupt tineretul oraşului cu învăţăturile sale. Platon a petrecut apoi mai mulţi ani călătorind în străinătate, dar s-a întors la Atena în anul 385 î.H. şi şi-a înfiinţat legendara Academie, unde noi generaţii de gânditori remarcabili – printre care şi Aristotel – au beneficiat de înţelepciunea sa. *Republica* a fost scrisă în aproximativ zece ani, după înfiinţarea Academiei.

Republica este structurată ca un dialog socratic între fostul profesor al lui Platon, Socrate, şi alţi câţiva filozofi. întrucât niciuna dintre scrierile lui Socrate nu a

supravieţuit, Platon a păstrat, în esenţă, ideile maestrului său în numeroasele dialoguri pe care le-a scris. De fapt, dezbaterile academice continuă să facă valuri: se dezbate unde încep ideile lui Platon şi unde se sfârşesc cele ale lui Socrate în textele lui Platon. Dialogul este un vehicul pentru *Metoda socratică* (sau dialectică) perfecţionată de Socrate – o formă de argumentare inductivă în care un subiect, un concept sau un argument este investigat printr-o serie de întrebări şi răspunsuri. Prin interogări amănunţite, durabilitatea argumentului sau a conceptului investigat este testată în profunzime. Dacă acesta se prăbuşeşte sub interogatoriu, trebuie fie înlăturat, fie revizuit şi testat din nou. Cunoştinţele participanţilor sunt astfel sporite până când ajung la o idee care se dovedeşte a fi rezistentă chiar şi sub un scrutin intens. De î î
exemplu, într-unul dintre dialogurile lui Platon, Socrate îi cere tovarăşului său Euthyphron să definească pietatea. Euthyphron argumentează că tot ce este pios este iubit de zei, dar Socrate contracarează spunând că zeii sunt predispuşi să se certe în privinţa iubirii sau urii. Prin urmare, ar putea exista un lucru care să fie iubit de unii zei, dar urât de alţii. Conform definiţiei lui Euthyphron, un obiect poate fi astfel pios şi profan în acelaşi timp – o absurdă lipsă de logică. Şi astfel începe căutarea unei noi definiţii. Socrate se compara cu o moaşă a cărei sarcină este de a aduce pe lume idei.

în ciuda adoptării metodei dialectice, Platon avea totuşi o concepţie foarte diferită de cea a lui Socrate în ceea ce priveşte căile prin care se poate ajunge la cunoaştere. Cheia filozofiei lui Platon a fost *Teoria formelor.* El susţinea că există un tărâm al formelor idealizate separat de lumea materială. Mai mult, su-

fletele noastre (pe care el le considera sediul raţiunii, în timp ce corpurile noastre materiale sunt sediul simţurilor) existau în acest tărâm înainte de manifestarea lor pământeană, drept urmare purtăm cu noi cunoştinţe despre ele. Aşadar, ne naştem cu un concept inerent al florii ideale, astfel încât putem recunoaşte un trandafir, o orhidee sau un mac ca variante ale acestei forme. Ca în cazul florilor, la fel şi în cazul câinilor sau al culorilor sau al munţilor sau chiar al unor concepte precum dreptatea şi virtutea. Judecăm, de exemplu, virtutea altcuiva comparând-o cu forma ideală de virtute pe care o recunoaştem în sufletul nostru.

Tărâmul Formelor Ideale, a sugerat el, este lumea „reală”, în timp ce lumea noastră materială este alcătuită din simple umbre ale acestor forme. Acesta este motivul pentru care, de exemplu, Pitagora a putut concepe un triunghi perfect, deşi în natură nu există aşa ceva. Este recunoscut că Platon a explorat noţiunea de realitate în „Mitul (Alegoria) peşterii” din *Republica.* Această alegorie descrie nişte oameni care şi-au petrecut viaţa fiind ţinuţi în lanţuri într-o peşteră, cu faţa la un perete gol, cu gâtul

încătuşat pentru a nu putea întoarce capul. în spatele lor pâlpâie un foc, iar umbrele unor marionete sunt proiectate pe peretele peşterii. Această lume a umbrelor devine realitatea prizonierilor şi Platon spunea că noi suntem ca ei, luându-ne cunoştinţele prin observarea umbrelor. în schimb, susţinea el, filozoful ar trebui să se bazeze pe raţiunea lor de a recunoaşte Formele Ideale, adevărate ale lucrurilor, la fel ca un prizonier eliberat din cătuşe şi liber să se întoarcă şi să vadă lumina din spatele lui. Acest punct de vedere a schimbat direcţia gândirii filozofice, mutând accentul de pe observarea lumii din jurul nostru pe raţionalism: prioritizând raţionamentul intern, pentru că „adevărul” Formelor Ideale există în interiorul nostru şi nu în

J

exterior.

Scrisă pe fundalul recentei înfrângeri traumatizante suferite de Atena democratică în faţa Spartei şi a aliaţilor săi în Războiul Peloponesiac, *Republica* conţine concluzia lui Platon potrivit căreia filozofii sunt cei mai potriviţi să deţină puterea, deoarece îşi propun să înţeleagă şi să cunoască lumea şi moralitatea. El a cerut apariţia unui rege-filozof: „Până când filozofii nu vor guverna precum regii sau până când cei care sunt numiţi acum regi şi oamenii care ne conduc nu vor filozofa cu adevărat şi în mod adecvat, adică până când puterea politică şi filozofia vor coincide în întregime..., oraşele nu vor avea odihnă din cauza relelor... şi nu poate exista fericire, nici publică, nici privată, în niciun alt oraş.”

>

El a spus că regele-filozof trebuie să treacă o serie de teste în cadrul unui proces de educaţie care durează

până la vârsta de 50 de ani. în plus, proprietatea comună ar trebui să fie adoptată de societatea ideală (eliminând tentaţia de a achiziţiona bunuri private), iar conducătorul ar trebui să încerce să menţină armonia şi dreptatea socială, eliminând în acelaşi timp orice potenţială sursă de corupţie.

PE CURÂND, SOLON!

Familia mamei lui Platon, Perictione, pretindea că descinde din Solon, un renumit poet liric şi reformator social. Acesta a trăit între anii 630 şi 560 î.H. şi a fost unul dintre aşa-numiţii „Şapte înţelepţi" – un grup de filozofi şi oameni de stat celebri din Grecia Antică. Acesta era renumit pentru spiritul său progresist, adoptând legi menite să favorizeze săracii şi care au consolidat tradiţiile democratice ale oraşului său. în acelaşi timp, versurile sale variau de la propaganda patriotică la erotismul grafic. în *Protagoras,* Platon a recunoscut asocierea, descriindu-l pe Solon ca fiind „al nostru".

înainte de *Republica,* filozofia era în esenţă o disciplină divizată, care se ocupa fie de natura lucrurilor, fie de etică, fie de politică. Dar capodopera lui Platon a oferit o nouă abordare globală care a reunit toate aceste aspecte, alături de altele precum psihologia şi epistemologia (adică teoria cunoaşterii). Puterea sa nu a scăzut niciodată, chiar dacă i-au fost contestate concluziile. După cum remarca filozoful britanic Alfred North Whitehead (1861-1947), filozofia occidentală este „un set de note de subsol la Platon”.

TITLU: *H ISTORIA ANIMALIUM (ISTORIA ANIMALELOR)*

AUTOR: ARISTOTEL

DATĂ: CCA 350 Î.H.

Aristotel a fost unul dintre cei trei giganţi intelectuali ai filozofiei Greciei Antice. Operele sale sunt produsul unui intelect extraordinar care a abordat o multitudine de subiecte – printre care politica, etica, metafizica, logica, psihologia, fizica, zoologia, retorica şi estetica. Ca atare, a avut o influenţă profundă asupra aproape tuturor mişcărilor intelectuale majore care au apărut de atunci, desigur în Occident. Alegerea unui *magnum opus* din munca lui este, poate, o misiune nebunească, deoarece s-ar califica oricare dintre lucrările sale cunoscute (şi sunt foarte multe care s-au pierdut). Cu toate acestea, *Istoria animalelor* rămâne un proiect de referinţă, considerat de mulţi ca fiind primul studiu ştiinţific de anvergură asupra vieţii pe Pământ şi documentul de bază pentru disciplina biologiei empirice.

Aristotel s-a născut în Stagira, în Peninsula Calcidică (nu departe de Salonic, în Grecia de astăzi), în anul 384 î.H. Probabil că a dezvoltat un interes timpuriu pentru problemele lumii vii ca urmare a faptului că tatăl său era medic la curtea familiei regale macedonene. Aristotel s-a bucurat de o educaţie accesibilă doar celor privilegiaţi şi, la vârsta de 17 ani, s-a alăturat Academiei lui Platon din Atena – unde a rămas timp de 20 de ani, mai întâi ca student, apoi ca profesor. Părea pregătit să-l înlocuiască pe bătrânul Platon la conducerea Academiei, dar, în cele din urmă, postul a revenit nepotului lui Platon. în plus, tensiunea politică din acea perioadă era în creştere la Atena, iar Aristotel a simtit intensificându-se un iz antimacedonean.

>

Astfel, în jurul anului 348 î.H. a ales să părăsească oraşul şi s-a îndreptat spre lonia (o regiune de pe malul

Anatoliei din Marea Egee, unde în prezent se află Turcia), iar apoi spre insula Lesbos.

Aici, pasiunea sa pentru biologie şi ştiinţe naturale a putut fi explorată pe deplin. în timp ce Platon credea că înţelepciunea şi cunoaşterea provin din aplicarea raţiunii, Aristotel era sigur că studiul naturii va aduce propria iluminare. El a început un studiu sistematic al florei şi faunei indigene, atât pe uscat, cât şi în mare, căutând fiecare exemplar pe care-l putea găsi dintr-o anumită specie pentru a trage concluzii generale despre acea specie în ansamblu. Bazându-se pe colectarea de dovezi şi observaţii repetate pentru a ajunge la deducţii mai ample, el a prefigurat metoda ştiinţifică modernă cu aproape 2000 de ani înainte.

Aristotel şi-a consemnat cercetările în ceea ce a devenit J *Istoria animalelor* – cea mai mare lucrare de istorie naturală, zoologie şi biologie marină din lumea antică. împreună cu două tratate suplimentare ulterioare –

Despre părţile animalelor şi *Despre crearea animalelor* –, este cea mai cunoscută dintre lucrările sale de biologie, care reprezintă aproximativ un sfert din scrierile sale ce încă există. Metodologia sa generală a fost de a explora faptele existente (în greacă, *hoţi)* în încercarea de a explica cauzele acestora *(dioti).* Practic, acest lucru însemna examinarea anatomiei şi fiziologiei animalelor, investigarea diferenţelor dintre părţile corpului şi alte caracteristici, dar şi explorarea modurilor de comportament, luând în considerare – în acelaşi timp – atât rezultatul unui tipar, cât şi apariţia întâmplătoare.

TIMPURI MARI

După perioada petrecută în Lesbos, Aristotel a fost invitat în Macedonia de către regele F lip al II-lea. Acesta a fost însărcinat cu educaţia fiului lui Filip, Alexandru, care avea să devină cunoscut sub numele de Alexandru cel Mare, unul dintre cei mai eficienţi creatori de impei i din istorie. în timp ce se afla la curtea macedoneană, Aristotel a contribuit, de asemenea, la educaţ a altor doi viitori regi: Casandru (care avea să conducă Macedonia) şi Ptolemeu (un viitor faraon egiptean). Intr-un final, relaţia lui Aristotel cu Alexandru s-a răcit şi chiar s-a sugerat (deşi existând puţine dovezi care să sprijine teoria) că ar fi fost implicat în moartea conducătorului, pe când acesta avea doar

30 de ani.

în acest scop, Aristotel a pus în practică mai multe tehnici care au propulsat exponenţial istoria naturală. De exemplu, a creat un sistem extins de clasificare ierarhică care a stat la baza taxonomiei pe care o folosim în lumea modernă. Pornind de la categoriile de vieţuitoare şi non-vieţuitoare, el a împărţit apoi în sub-grupe tipurile de forme vii, de exemplu, în plante şi animale, iar plantele în ierburi, arbori şi arbuşti, iar animalele în locuitori ai pământului, ai aerului sau ai apei etc. Fiecare grup are caracteristici comune, astfel încât un subiect trebuie să fie viu şi să aibă aripi, pene şi cioc pentru a fi clasificat ca pasăre. Dar Aristotel nu s-a bazat doar pe caracteristicile fizice pentru clasificare. în schimb, el a luat în considerare patru „cauze” pentru a explica existenţa: din ce este făcut ceva; starea sau forma pe care o ia; cum este creat; şi care este scopul *(telos)* său.

Aristotel a practicat şi disecţia, aflată încă la începuturile ei, ca mijloc de a înţelege mai bine anatomia animalelor pe care le studia, deşi lucrările care detaliază aceste examinări s-au pierdut. Bazându-se uneori pe relatările altora despre creaturile pe care le observaseră (de exemplu, marinarii şi apicultorii), concluziile lui Aristotel nu au fost întotdeauna corecte. Dar unele dintre analizele sale au fost extraordinare. De exemplu, relatarea sa despre fenomenul de schimbare a culorilor unei caracatiţe şi descrierea

despre masculii de somn de râu care păzesc ouăle în locul mamei au fost considerate extrem de improbabile până când au fost dovedite empiric în epoca modernă. *Istoria animalelor* a mărit enorm biblioteca de cunoştinţe a umanităţii despre fiziologia şi natura a sute de specii diferite.

Mai important este faptul că a pus bazele unui sistem pe care biologii îl utilizează încă de atunci – o abordare ştiinţifică bazată pe dovezi, care aşază fenomenele observabile înaintea teoriilor ipotetice. Lumea vie a devenit un mediu definit nu de superstiţii şi folclor, ci de investigaţii şi analize raţionale. După Aristotel, naturaliştii nu mai puteau doar să vorbească despre ceea ce credeau că se întâmplă, ci trebuiau să demonstreze că aşa se întâmplă.

Atât de puternic a fost impactul operei sale încât nu a fost depăşită substanţial până în secolul XVI, când nume lăudate din lumea zoologiei şi biologiei precum Conrad Gessner, Volcher Coiter, Guillaume Rondelet şi Ulisse Aldrovandi şi-au desfăşurat cercetările în diferite colţuri ale Europei, fiecare dintre aceştia fiind familiarizat cu eforturile lui Aristotel şi bazân- du-se pe ele. William Harvey, cunoscut cel mai bine pentru descrierea sistemului circulator, a fost un alt cercetător care s-a bazat foarte mult pe descoperirile lui Aristotel în activitatea sa în domeniul embriologiei. Sir Richard Owen, celebrul naturalist englez din secolul XIX, a lăudat fără rezerve realizările lui Aristotel: „Ştiinţa zoologiei a izvorât din munca sa, am putea spune, aproape ca Minerva din capul lui Jupiter, într-o stare de maturitate nobilă şi splendidă.”

TITLU: *ELEMENTELE*

AUTOR: EUCLID
DATĂ: CCA 300 Î.H.

Elementele este, fără îndoială, cel mai important tratat de matematică scris vreodată, care a stat la baza predării disciplinei până în secolul XX. Principiile sale de bază au rămas necontestate până la apariţia lui Albert Einstein şi, chiar dacă *Teoria generală a relativităţii* a acestuia din urmă cerea o reevaluare a dogmei euclidiene, principiile lui Euclid rămân componente vitale ale înţelegerii matematicii, chiar dacă universalitatea lor a fost în cele din urmă infirmată.

Ştim foarte puţin despre omul Euclid, în afară de faptul că a trăit şi a predat în oraşul Alexandria din Egipt, în timpul domniei lui Ptolemeu I (cca 367-282 î.H.) şi că, aparent, Arhimede auzise despre el (şi l-a succedat cu puţin). Lucrarea *Elementele* cuprinde 13 cărţi care investighează:

- Geometria (care provine din limba greacă şi înseamnă „măsurarea pământului”) – ramură a matematicii care încearcă să abordeze probleme legate de formă, mărime şi spaţiu, precum şi relaţia dintre puncte, linii, curbe şi suprafeţe;
- Teoria Numerelor – ramură a matematicii care se ocupă de proprietăţile şi relaţiile dintre numere perfecte şi numere prime.

Euclid a oferit definiţii şi a formulat o serie de postulate şi ipoteze pe care apoi a încercat să le demonstreze sau să le infirme într-un mod complet modern, logic şi ştiinţific.

Pe lângă introducerea propriilor sale concepte şi teorii, s-a bazat pe lucrările altora, inclusiv ale lui Platon şi ale câtorva dintre discipolii acestuia, poate cel mai important fiind matematicianul şi astrologul Eudoxus din Knidos (ale cărui lucrări s-au pierdut). Pitagora şi Hipocrate din Chios au fost, de asemenea, influenţe evidente.

Problemele legate de lungime, arie şi volum influenţau de mult timp vieţile cotidiene ale oamenilor. De exemplu, cum se putea face comerţ cu vin dacă nici cumpărătorul şi nici vânzătorul nu puteau fi siguri de cantitatea de băutură cu care aveau de-a face? Sau cum ar putea un trib să împartă în mod raţional o bucată de pământ fără a-i cunoaşte suprafaţa? De la fermierul şi comerciantul antic până la informaticianul sau proiectantul de navete spaţiale din zilele noastre, viaţa are mult mai puţin sens în absenţa geometriei.

> Oamenii s-au luptat cu aceste probleme de geometrie cu mii de ani înainte de Euclid, egiptenii şi babilonienii antici fiind cei care au făcut primii paşi în găsirea soluţiilor matematice. între timp, în Occident, în secolul VII î.H., Thales din Milet folosea matematica pentru a stabili distanţa dintre corăbii şi ţărm. Dar abia după Euclid, cantitatea mare de cunoştinţe de geometrie a fost înglobată într-un sistem unit şi coerent, care – pentru mai bine de

2000 de ani – a reprezentat un punct de referinţă în materie de rigoare intelectuală pentru matematicienii din toate ramurile. Acolo unde domnea incertitudinea, Euclid a contribuit la definirea matematicii ca disciplină a clarităţii şi certitudinii.

De exemplu, atunci când şi-a prezentat lucrarea despre geometria plană, Euclid a subliniat cinci axiome (sau postulate) de bază:

- Se poate trasa o linie dreaptă unind două puncte oarecare.
- Orice segment de dreaptă poate fi prelungit la nesfârşit într-o linie dreaptă.
- Folosind orice segment de dreaptă, se poate trasa un cerc având segmentul drept rază şi unul dintre punctele de capăt drept centru.
- Toate unghiurile drepte sunt egale între ele.
- Dacă două drepte se intersectează cu o a treia astfel încât suma unghiurilor interioare de pe o parte este mai mică decât două unghiuri drepte, atunci cele două drepte trebuie să se intersecteze inevitabil pe acea parte dacă sunt prelungite suficient de mult.

UN OM CVASITALENTAT

Omar Khayyam (care a trăit între anii 1048 şi 1131 în Persia) a fost una dintre personal tăţile lumii islamice medievale, o minte strălucită a cărei operă acoperea diferite arii – de la matematică şi filozofie la astronomie, istorie şi literatură. Cu toate acestea, faima sa în

Occident a fost asigurată abia mult mai târziu, când o colecţie de poeme care îi sunt atribuite, *Rubăiyătul lui Omar Khayyam, a* fost publicată în traducere engleză. Deşi auctorialitatea colecţiei este contestată (ex- perţii îi pot atribui cu certitudine doar câteva dintre versuri), geniul lui Omarîn calitate de matematician este incontestabil. Printre numeroasele sale realizări, a calculat durata anului cu o precizie remarcabilă, stabilind-o la 365,24219858156 de zile.

Lucrarea sa a avut o amploare uriaşă şi s-a propagat în lumea cunoscută la foarte scurt timp după ce a terminat-o. însă, la fel ca alte lucrări clasice, s-a pierdut în istoria Europe Occidentale timp de câteva secole, fiind redescoperită abia la începutul secolului XII, când un călugăr englez, Adelard de Bath, a realizat o traducere în latină după o traducere arabă. (în lumea islamică medievală, gânditori eminenţi precum Omar Khayyam cunoşteau bine lucrarea, chiar dacă aceasta era absentă în Europa.) Tipărită pentru prima dată în 1482, lucrarea a fost publicată de atunci în aproximativ 1.000 de ediţii şi este considerată a fi cel mai răspândit manual şcolar din istorie. Minţi ştiinţifice şi matematice precum Nicolaus Copernic, Galileo Galilei, Johannes Kepler şi Sir Isaac Newton s-au ridicat, într-o oarecare măsură, de pe umerii lui Euclid, dar abordarea sa a influenţat şi filozofi, de la personalităţi ale Iluminismului precum Thomas Hobbes şi raţionalistul arhetipal Descartes, până la

logicienii de mai târziu precum Bertrand Russell. Faptul că Euclid s-a bazat pe formularea de teorii testabile i-a modelat pe toţi. Matematicianul Eric Temple Beli l-a asemănat chiar cu un cowboy care prinde un taur în laţ: „Taurul este legat fedeleş, la fel a făcut Euclid cu geometria.”

Aproximativ 2000 de ani, Euclid a fost considerat a avea ultimul cuvânt în geometrie. Apoi, Einstein a demonstrat că spaţiul poate exista în forme neeuclidiene, ca în jurul unei găuri negre. Dar chiar şi Einstein a recunoscut contribuţia extraordinară a predecesorului său:

> Aici, pentru prima dată, lumea a fost martoră la miracolul unui sistem logic care a avansat pas cu pas cu o asemenea precizie încât fiecare dintre propunerile sale era absolut indubitabilă – mă refer la *Geometria* lui Euclid. Acest admirabil triumf al raţionamentului
>
> a dat intelectului uman încrederea necesară în el însusi pentru realizările sale ulterioare. Dacă Euclid nu a reuşit să vă aprindă entuziasmul copilăresc, înseamnă că nu v-aţi născut pentru a fi gânditori ştiinţifici (cercetători).

TITLU: *BHAGAVAD GITA*

AUTOR: (ATRIBUITĂ LUI) VYASA DATĂ: SECOLUL II Î.H.

Bhagavad Gita (care se traduce prin *Cântarea lui Dumnezeu)* este considerat unul dintre textele fundamentale ale credinţei

J

hinduse şi o lucrare esenţială în istoria filozofiei indiene. Compus din 18 capitole şi aproximativ 700 de versete, este parte din mult mai amplul poem epic *Mahabharata.* Influenţa acesteia s-a extins mult dincolo de India şi a ajuns să fie venerată şi în Occident, nu în ultimul rând datorită prezenţei imperiului britanic în această ţară începând cu secolul XVIII. Mahatma Gandhi, principalul campion al independenţei Indiei, a numit *Bhagavad Gita* „dicţionarul său spiritual”, în timp ce Jawaharlal Nehru, primul lider ales după obţinerea independenţei acestei ţări, a comentat: „în esenţă, *Bhagavad Gita* tratează fundamentul spiritual al existenţei umane. Este un îndemn la acţiune întru îndeplinirea obligaţiilor şi îndatoririlor vieţii, ţinând totuşi cont de natura spirituală şi de scopul măreţ al universului.”

Poemul este structurat în jurul unui dialog între protagonist, un prinţ pe nume Arjuna, şi cărăuş, confidentul şi ghidul său, Krishna. Povestea se

înscrie în contextul mai larg al *Mahabharata (Marea epopee a dinastiei Bharata),* care relatează conflictele dinastice dintre două grupuri familiale – Kaurava şi Pandava (din a căror linie provine Arjuna) – într-un text cu o lungime de aproape 7 ori mai mare decât *lliada* şi *Odiseea* la un loc. în incipitul *Bhagavad Gita,* aceste două ramuri familiale sunt pe punctul de a intra în luptă la Kurukshetra (care cuprinde o zonă din regiunile Haryana şi Punjab de azi), însă Arjuna ezită, conştient că urmează să intre în conflict cu membrii familiei, cu prietenii şi chiar cu propriii săi învăţători. „Nu-mi doresc să-i omor”, spune el, „chiar dacă ei mă vor omorî pe mine.” Măcinat de temeri, el îi cere sfatul lui Krishna.

Ceea ce urmează este o profundă meditaţie asupra unor teme precum destinul sufletului, *dharma* (adevărul cosmic) şi armonia universală, şi datoria de a acţiona. Krishna – care se dovedeşte a fi un avatar muritor al zeului Vishnu – îl convinge pe Arjuna de nemurirea sufletului şi că este de datoria lui de războinic să lupte, dar să o facă fără a căuta beneficii personale, contribuind astfel la ordinea corectă a lucrurilor. în argumentele sale, Krishna reuneşte mai multe filoane ale credinţei hinduse cu aspecte din numeroase filozofii indiene, nu în ultimul rând tradiţiile vedice şi yoghine. Krishna îi arată lui Arjuna că îndoielile sale despre intrarea în război sunt rezultatul unei înţelegeri incomplete a naturii lucrurilor. *Dharma,* propovădu- ieşte el, vine odată cu acţiunea dezinteresată.

Bhagavad Gita a fost scrisă în sanscrită, vechea limbă în- do-europeană care a ajuns să fie o limbă

liturgică accesibilă doar unei elite educate. Potrivit tradiţiei, autorul a fost Vyasa (sau, aşa cum spune o legendă, Vyasa a dictat totul zeului-ele- fant Ganesha, care şi-a rupt un colţ de fildeş pentru a-l folosi la inscripţionare). Cu toate acestea, Vyasa este probabil un autor simbolic, multi cercetători fiind deschişi la ideea că au existat de fapt mai mulţi autori. în mod similar, atribuirea unei date precise creării poemului este extrem de problematică, deşi pare puţin probabil ca acesta să fie anterior secolului V î.H. şi majoritatea cercetătorilor sunt în favoarea unei date din secolul II sau III î.H. Cu versurile sale elegante şi decorul dinamic, *Bhagavad Gita* este uneori considerată o versiune mai prietenoasă a versurilor mai vechi şi mai dense din *Upanişade,* tratate filozofice care făceau parte din *Vede,* scrise aproximativ între mijlocul mileniului al doilea şi mijlocul primului mileniu î.H.

CUVINTE GRELE

La 26 februarie 2019, cea mai mare copie din lume a *Bhagavad Gita a* fost dezvăluită la templul ISKCON (Internaţional Soi lety for Krishna Consc lousness)[11] din New Delhi, India. Având 670 de pagini şi măsurând 2,8 pe 2,9 metri, are uimitoarea greutate de 800 de kilograme. Publicată de Bhaktivedanta Book Trust, a fost tipărită la Milano, în Italia, pe o hârtie care se presupune că e rezistentă la apă şi imposibil de rupt, şi include 18 ilustraţii, fiecare pe câte o pagină întreagă. A fost dezvăluită de către prim-ministrul Indiei, Narendra Modi,

11 Societatea Internaţională pentru Cultul Krishna *(n. trad.)*

care a descris textul ca fiind „cadoul Indiei pentru lume".

învăţaţii occidentali au început să traducă lucrarea în secolul XVIII, iar impactul acesteia în afara ţării sale de origine a fost instantaneu. Marele filozof şi eseist scoţian din secolul XIX, Thomas Carlyle, s-a numărat printre cei care au lăudat-o, numind-o „o carte foarte inspirată; mi-a adus alinare şi consolare în viaţă”. A fost consemnat şi că cel mai faimos poem al lui Rudyard Kipling, născut în India, („Dacă”), poate fi văzut ca o distilare a mesajului central din *Bhagavad Gita,* mai ales în versurile: „Dacă-ncercând Triumful sau Prăbuşirea taci/ Şi poţi, prin amândouă trecând, să fii la fel/ ...Vei fi pe-ntreg Pământul deplin stăpânitor.”

Pentru Ralph Waldo Emerson, transcendentalistul american, a fost „prima dintre cărţi; a fost ca şi cum un imperiu ne-ar fi vorbit, nicicum mic sau nedemn, ci mare, seren, coerent; vocea unui spirit vechi care, într-o altă epocă şi într-un alt climat, a meditat şi astfel s-a lepădat de aceleaşi întrebări care ne frământă pe noi”. La rândul său, Hermann Hesse – laureatul Premiului Nobel – a descris-o ca fiind o „revelaţie cu adevărat frumoasă a înţelepciunii vieţii care îi permite filozofiei să înflorească în religie”. Iar Aldous Huxley a considerat-o a fi în contextul „filozofiei perene”, un termen inventat de Gottfried Leibniz în legătură cu ideea că toate filozofiile au în comun anumite concepte recurente. Huxley spunea că *Bhagavad Gita* este „unul dintre cele mai clare şi cuprinzătoare rezumate ale filozofiei perene

dezvăluite vreodată; prin urmare, valoarea sa de durată este supusă nu numai Indiei, ci şi întregii umanităţi.” Cuvintele sale au ajuns chiar la Robert Oppenheimer, directorul Proiectului Manhattan care a creat bomba atomică, cu ocazia primului test de detonare nucleară:

> Ştiam că lumea nu va mai fi la fel. Câţiva oameni au râs, câţiva au plâns, cei mai mulţi au rămas tăcuţi.
>
> Mi-am amintit de un vers din scripturile hinduse, *Bhagavad Gita.* Vishnu încearcă să-l convingă pe Prinţ că trebuie să-şi facă datoria şi pentru a-l impresiona, îşi ia forma cu mai multe braţe şi spune: «Acum am devenit Moartea, distrugătorul lumilor». Presupun că toţi am crezut asta, intr-un fel sau altul.

Dar poate că ultimul cuvânt îl are Gandhi, care a găsit inspiraţie în acest text de-a lungul luptei pentru libertatea naţiunii sale:

> Găsesc alinare în *Bhagavad Gita*... când mă bântuie îndoielile, când dezamăgirile mă privesc în faţă şi când nu văd nici măcar o rază de lumină la orizont, mă întorc la *Bhagavad Gita* şi găsesc un verset care să mă consoleze; şi imediat încep să zâmbesc în mijlocul unei tristeţi copleşitoare. Viaţa mea a fost plină de tragedii din afară şi, dacă acestea nu au lăsat asupra mea vreun efect vizibil şi de nesters, o datorez învăţăturii *Bhagavad Gita.*

TITLU: *DE RE COQUINARIA*

AUTOR: (ATRIBUITĂ LUI) MARCUS GAVIUS APICIUS
DATĂ: SECOLUL I D.H.

în lumea comercială a cărţilor, este bine-cunoscut faptul că ai mai multe şanse să te placă un director de bancă dacă publici reţetele unui bucătar celebru decât cele mai recente scrieri ale unui laureat al Premiului Nobel. Mâncatul este una dintre putinele activităţi cu adevărat universale şi oamenii nu se mai satură de tomurile care te învaţă cum să găteşti cele mai delicioase mese. Dar foamea de cărţi de bucate nu este un fenomen modern. Acestea ne însoţesc de milenii, în forme care continuă să evolueze. în Antichitate, reţetele erau probabil transmise pe cale orală, dar cel mai vechi volum de reţete culinare şi mai cunoscut este din epoca romană: *Despre gătit* (sau *De re coquinaria* în latină).

Originea exactă a cărţii este învăluită în mister.

Cele mai vechi ediţii existente datează din secolul IX d.H. şi se crede că î >
această colecţie de aproximativ 400 de reţete a fost adunată probabil în secolul IV sau V d.H. Totuşi, se prea poate ca volumul să se fi bazat pe o serie de reţete adunate, în secolul I d.H., de la mai mulţi bucătari. Printre cei mai renumiţi gurmanzi din acea perioadă se numără Marcus Gavius Apicius, căruia i s-a atribuit în mod tacit auctorialitatea cărţii. într-adevăr, cartea însăsi este uneori menţionată ca *Apicius.* Cu toate acestea, este foarte puţin probabil ca el să fi intenţionat să scrie o carte de bucate în sensul modern.

în schimb, probabil a fost una dintre principalele surse de reţete, deşi multe dintre acestea ar fi putut fi, de fapt, opera bucătarilor pe care i-a angajat. Apic us a fost un negustor a cărui bogăţie i-a permis să se bucure de o viaţă de lux în timpul domniei împăratului Tiberiu, în prima jumătate a secolului I d.H. Acesta a fost cunoscut pentru ospeţele fastuoase pe care le organiza şi este posibil să fi fost plătit de autorităţile romane pentru a găzdui oficiali străini sosiţi în vizită. Dar, în timp ce contemporanii îl considerau nestemata lumii romane, alţii vedeau excesele pe care le-a promovat ca pe un semn al iminentului declin al Imperiului.

HRANĂ PENTRU MASE

în 1845, o englezoaică pe nume Eliza Acton a publicat o

altă carte de bucate de referinţă, care, din anumite puncte de vedere, era în antiteză cu omologul său din Imperiul Roman. *Modern Cookeryfor Private Familles* („Bucătărie modernă pentru familii private") includea reţete concepute mai degrabă pentru clasa de mijloc decât pentru elita bogată. Acton a prezentat publicului britanic ingrediente noi şi exotice, inclusiv spaghete şi varză de Bruxelles. Cartea s-a bucurat de un succes fulminant şi a fost sursa de inspiraţie pentru o altă carte de bucate şi alte activităţi casnice care a ajuns rapid să o înlocuiască în popularitate după publicarea ei în 1861 : legendara Mrs *Beeton's Book of Household Management („Manualul* doamnei Beeton pentru gestionarea gospodăriei"). Totuşi, cu toată înţelepciunea doamnei Beeton, aceasta a recomandat fierberea pastelor timp de o oră şi 45 de mi. iute!

Pe lângă faptul că ştia cum să organizeze o petrecere pe cinste, Apicius era renumit şi pentru cunoştinţele sale gastronomice aprofundate. Cunoştinţele lui acopereau atât producţia de ingrediente, cât şi prepararea lor. Nu erau reţete pentru oamenii obişnuiţi, ci pentru bucătarii calificaţi angajaţi de elita bogată a societăţii romane. Reputaţia lui Apicius era deja stabilită în momentul în care Plinius cel Bătrân a scris în *Istoria naturală* că era „cel mai mâncăcios găman dintre toţi cheltuitorii”. De exemplu, Plinius a descris în detaliu modul în care Apicius ar fi învăţat să pregătească o scroafa pentru ca ficatul acesteia să fie o delicatesă. Procedeul presupunea ca animalul să fie hrănit cu cantităţi mari de smochine şi apoi, chiar înainte de sacrificare, să i se dea vin cu miere. Până la sfârşitul secolului II d.H., Tertulian l-a numit pe Apicius chiar

„sfântul protector al bucătarilor”.

De re coquinaria este împărţită în zece secţiuni, fiecare abordând un anumit aspect al bucătăriei, inclusiv menajul, carnea, legumele, leguminoasele, păsările de curte şi fructele de mare. Majoritatea reţetelor includ un sos, preparat de obicei fie cu peşte fermentat, fie cu un tip de sirop de struguri. Cantităţile de ingrediente ce trebuie folosite şi, deseori, tehnicile precise de gătit nu sunt foarte clare. în majoritatea cazurilor, sfaturile sunt formulate în termeni de tipul „gătiţi până când e gata”. în plus, ingredientele necesare erau adesea foarte exotice. Printre cărnurile luate în considerare se numără râsul, cocorul, păunul şi struţul. O reţetă îi cere bucătarului să opărească un flamingo înainte de a-i adăuga tuşele finale de praz şi un sos picant. (Merită menţionat că volumul include o serie de remedii sugerate pentru durerile de stomac.)

Apicius este legendar pentru cum se străduia să găsească cele mai bune şi cele mai rare ingrediente. Ateneus din Naucratis, un scriitor grec de la sfârşitul secolului II/începutul secolului III, a scris în *Deipnosophistae* – relatarea sa epică despre
o serie de banchete organizate la Roma şi considerată o sursă valoroasă de informaţii despre bucătăria clasică – că Apicius a pornit într-o lungă călătorie în Libia în căutarea creveţilor uriaşi. Nesatisfăcut de exemplarele care i-au fost prezentate, se spune că s-a întors în regiunea Campania cu mâinile goale şi nemulţumit, fără să fi coborât măcar pe uscat. Seneca, un contemporan apropiat, a relatat o altă poveste despre cum Apicius

a fost implicat într-o aprigă licitaţie pentru o roşioară neobişnuit de mare. învăţăturile sale despre hrană şi consumul acesteia, a sugerat Seneca, au „spurcat epoca”.

Este adevărat că numele lui Apicius a devenit prescurtarea pentru lăcomie. Elagabal (cunoscut şi sub numele de Antoninus), împărat al Romei între 218 şi 222, s-a remarcat prin propriile excese făcute în căutarea plăcerii. Se spune că se îndopa cu delicatese – călcâie de cămilă, limbi de păun, privighetori, creier de flamingo şi capete de papagali –, imitându-l pe Apicius. Dar timpul La ajuns din urmă pe Apicius, a cărui avere a fost secătuită prin stilul său de viaţă opulent. Se pare că îi era teamă că va trebui să trăiască cu mijloace limitate, aşa că ar fi ales să se sinucidă.

E discutabil cât de mult din *De re coquinaria* este opera lui, dar cartea care îi poartă numele cu siguranţă deschide o fereastră către viaţa în înalta societate romană. Poate şi mai important este faptul că a demonstrat cum această formă de carte era un canal nu numai pentru arta şi filozofia cultă, ci şi pentru explorarea unor plăceri ale corpului.

TITLU: *GEOGRAPHIA*

AUTOR: PTOLEMEU
DATĂ: CCA 150 D.H.

Geographia (literal, *Geografia)* a fost o lucrare hibridă de referinţă a celebrului erudit grec, scrisă pe la mijlocul secolului II d.H. Un amestec de tratat filozofic despre natura geografiei şi cartografie, atlas

şi nomenclator, ea serveşte drept sinteză fără egal a cunoştinţelor geografice de până la acel moment. în plus, influenţa sa asupra viitorilor geografi şi cartografi a fost imensă atât în Europa creştină, cât şi în lumea islamică, până la începutul epocii moderne. Timp de mai bine de 1.500 de ani, *Geographia* a fost esenţială în modelarea felului în care vedem şi conceptualizăm lumea.

Ptolemeu s-a născut în jurul anului 100 d.H. şi a trăit în sau foarte aproape de Alexandria, oraş egiptean care se afla pe atunci sub hegemonia Imperiului Roman. Trăind în Africa sub stăpânire romană şi scriind în limba greacă, el se afla la răscrucea mai multor tradiţii intelectuale. Ca alţi mari învăţaţi ai epocii clasice, a lucrat în mai multe domenii, inclusiv astronomie, astrologie, matematică şi chiar muzică. Autor al multor lucrări academice, Ptolemeu este renumit pentru *Geographia,* dar şi pentru *Almagest* (care a încercat să răspundă întrebărilor despre mişcarea stelelor şi a planetelor prin intermediul matematicii) şi *Tetrabiblos* („Tratat matematic în patru cărţi”), un tratat de astrologie.

Geographia este alcătuită din opt cărţi împărţite în trei mari secţiuni. în prima carte, Ptolemeu analizează metoda folosită la realizarea lucrării sale – cum a procedat pentru a aduna şi a aranja informaţiile geografice şi cartografice din celelalte şapte cărţi. în perioada în care acesta scria, hărţile erau deja produse de câteva secole, dar a luat în considerare şi alte abordări pentru crearea unor hărţi mai bune, cu proiecţii mai precise.

O NOUĂ IMAGINE A LUMII

în 1569, Gerardus Mercator, născut în Flandra, a publicat o nouă proiecţie a globului pământesc intitulată *Nova etAucta Orbis Terrae Descriptio ad Usum Navigantium Emendate Accommodata* („O nouă şi mai completă reprezentare a globului pământesc adaptată în mod corespunzător pentru a fi utilizată în navigaţie"). La fel ca lucrarea lui Ptolemeu, aceasta s-a dovedit a fi o schimbare revoluţionară, iar modelul este încă evident în hărţile pe care le folosim astăzi. Aristocratul şi exploratorul scandinav din secolul XIX, Adolf Erik Nordenskiöld, a afirmat că Mercator „este nedepăşit în istoria cartografiei de la Ptolemeu încoace". în 1595, Mercator a inventat, de asemenea, termenul „Atlas" pentru o lucrare cartografică atunci când a publicat At/as *Sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricaţi Figura* („Atlas sau meditaţii cosmografice despre crearea universului şi despre universul creat").

Cărţile II-VII servesc drept „nomenclator”, un catalog al principalelor locuri din lume cunoscute de romani la acea vreme, cu precizarea latitudinii şi longitudinii fiecărui loc. Sfârşitul Cărţii a Vil-a este dedicat analizei unui număr de

5 J proiecţii cartografice concepute pentru reprezentarea cât mai precisă a unei hărţi a lumii, în timp ce Cartea a VIII-a cuprinde o colecţie de hărţi detaliate ale mai multor regiuni. Deşi se poate să fi

existat chiar 64 de hărţi, ediţiile ulterioare ale lucrării au ajuns să conţină 12 hărţi ale Asiei, 10 ale Europei şi 4 ale Africii. Din punct de vedere al întinderii, Ptolemeu a cartografiat lumea cunoscută de la Insulele Canare în vest până la Magnus Sinus (echivalând astăzi cu o zonă din Golful Thailandei) în est şi de la Insulele Shetland în nord până la izvoarele Nilului în sud.

Lucrarea a fost construită pe baza ideilor lui Ptolemeu, combinate cu informaţiile existente colectate din lucrări anterioare

atât romane, cât şi persane. Ptolemeu a apreciat că îi este recunoscător în special lui Marinus din Tyr (Tyr fiind o provincie romană situată în actuala Siria), ce a realizat un atlas – din care nu se ştie dacă a supravieţuit vreo copie – cu câteva decenii înainte ca Ptolemeu să scrie *Geographia.* Printre inovaţiile lui Marinus se numără adoptarea unui sistem mai exact de măsurare a latitudinii şi longitudinii. De asemenea, ambii şi-au dovedit dorinţa de a încorpora în reprezentările lor cartografice informaţiile furnizate de negustori şi marinari, intenţie mai evidentă decât a generaţiilor anterioare de cartografi precum Strabon şi Plinius cel Bătrân.

Nu s-a păstrat niciun exemplar timpuriu din *Geographia,* dar, la fel ca alte lucrări ale lui Ptolemeu, a fost copiată şi distribuită pe scară largă în secolele următoare. Cu siguranţă, în secolul IX circula o variantă tradusă în limba arabă, deşi popularitatea ei în Europa pare să fi scăzut. Primele versiuni greceşti existente datează din secolul XIII, după ce călugărul şi învăţatul bizantin Maximus Planudes a intrat în posesia unui exemplar. Apoi, la începutul secolului XIV, prima traducere latină importantă a fost realizată de umanistul florentin Jacobus Angelus (Jacopo d’Angelo), sub titlul

Geographia Claudii Ptolemaei.

Harta Lumii a lui Ptolemeu din lucrarea sa

(O traducere anterioară dintr-un manuscris arab realizată pentru regele Roger al II-lea al Siciliei în secolul XII nu a reuşit să fie păstrată.) O ediţie tipărită a apărut la Bologna în anul 1477 şi se crede că este prima carte tipărită care avea ilustraţii.

Lucrarea lui Angelus a stârnit în Occident un nou interes pentru cartografia lui Ptolemeu, chiar dacă mare parte din ea fusese de mult uitată. De exemplu, în timp ce cartografii medievali evidenţiau locurile în funcţie de cât de importante păreau, Ptolemeu a inspirat o abordare mai ştiinţifică (deşi încă încărcată de numeroase erori), bazată pe matematică, pe măsurători mai precise şi pe o mai mare atenţie acordată proiecţiei cartografice. între timp, nomenclatorul său a restabilit cunoştinţele despre punctele geografice precise, care se pierduseră de multă vreme în lumea occidentală.

Astfel, Europa renascentistă a început să vadă lumea desenată diferit. Pentru un ochi modern, harta ptolemeică a lumii este, în mod evident, eronată atât în ce priveşte orientarea, cât şi dimensiunea. Totuşi, a fost infinit mai precisă decât ce fusese creat înainte şi, în mod crucial, a oferit viitorilor cartografi instrumentele necesare pentru a construi reprezentări din ce în ce mai precise.

II

Evul Mediu

TITLU: CORANUL

AUTOR: ÎNSOŢITORII PROFETULUI MOHAMED
DATĂ: SECOLUL VII

Coranul este principalul text sacru al islamului, cea mai tânără dintre cele trei mari religii avraamice. Musulmanii consideră Coranul ca fiind cuvântul literal al lui Dumnezeu, primit direct de Mahomed de la arhanghelul Gabriel între anii 610 şi 632. Tradiţia spune că scribii care făceau parte dintre însoţitorii (adică adepţii) lui Mahomed au aşternut apoi pe hârtie aceste revelaţii divine. în afară de statutul său religios, Coranul reprezintă apogeul indiscutabil al realizărilor literare arabe şi este, fără îndoială, una dintre cele mai influente cărţi scrise vreodată.

Mahomed s-a născut la Mecca (oraş-oază din actuala Arabie Saudită) şi a lucrat ca negustor. La acea vreme, Mecca era căminul multor credinţe politeiste, dar adăpostea şi Kaaba (Ka’bah), un sanctuar cubic despre care se spune că ar fi fost construit de Avraam ca loc de închinare la Dumnezeu. Mahomed provenea dintr-un trib care avea responsabilitatea de a proteja sanctuarul. Conform tradiţiei, îngerul Gabriel i-a apărut prima dată lui Mahomed în peştera Hira, pe muntele Jabal an-Nur, în timpul lunii Ramadanului din anul 610. Mahomed, care avea 40 de ani la acea vreme, obişnuia să vină singur la peşteră să se roage. Au urmat alte vizite în anii următori, Mahomed povestind cum revelaţiile uneori veneau precum clinchetul unui clopot, în timp ce alteori îngerul Gabriel lua formă umană şi îi vorbea.

S-au făcut o mulţime de speculaţii că Mahomed era

analfabet şi că a recitat însoţitorilor săi mesajele îngerului Gabriel, unii memorându-le, alţii notând cuvintele pe pergament, pietre, tulpini de frunze de palmier şi chiar pe omoplaţii cămilelor.

La acea vreme, transmiterea prin comunicare orală şi memorare a versurilor şi a poveştilor era larg răspândită. Aşadar, Mahomed a fost considerat un canal pentru cuvintele care veneau direct de la Dumnezeu, iar credincioşii cred că textul Coranului nu se pretează unei revizuiri făcute de mâna omului. Revelaţiile s-au încheiat în anul 632, odată cu moartea lui Mahomed. Dar momentul exact al adunării tuturor acestor revelaţii în Coran încă este un subiect de discuţie. Compilarea conţinutului diverselor surse orale şi scrise într-un singur volum îi este adesea atribuită lui Zaid ibn Thăbit, unul dintre însoţitori. Pentru că islamul se răspândea în noi regiuni, fiecare cu propria limbă, o ediţie standardizată a Coranului a fost ordonată de califul Usman (Uthman ibn Affan) în jurul anului 650, la două decenii de la moartea lui Mahomed.

Coranul este alcătuit din aproximativ 6.236 de versete *(ayah)* împărţite în 114 capitole sau sure *(surah),* care pot fi clasificate în meccane sau medinite, în funcţie de data anterioară sau pos- terioară mutării lui Mahomed la Medina în anul 622, când a întemeiat o comunitate musulmană liberă de persecuţii religioase. Deşi imaginile figurative sunt strict interzise în Coran, multe ediţii se mândresc cu decoratiuni ornamentale în stilul islamic, care se bazează în mare măsură pe modele geometrice, motive florale şi o caligrafie cu multe

înflorituri. Cât despre conţinut, credincioşii consideră că este cuvântul suprem în orice chestiune spirituală şi laică, ghidând toate aspectele vieţii de la relaţia cu Dumnezeu până la legile şi practicile lumeşti, şi care include reguli pentru rugăciune, mâncare şi post, pelerinaj, acte de milostenie, interzicerea cămătăriei, legi referitoare la căsătorie şi divorţ, pedepse potrivite fiecărui caz de încălcare a regulilor etc.

în timp ce existenţa mai multor ramuri ale islamului indică o multitudine de interpretări ale învăţăturilor Coranului, cuvintele în sine sunt sacre. Textul recunoaşte şi o relaţie cu scrierile fondatoare ale celorlalte religii avraamice majore, dar consideră că Moise şi lisus – deşi au fost profeţi ce au primit cuvântul lui Dumnezeu – sunt mai puţin importanţi decât Mahomed. lisus, de exemplu, este descris ca fiind om, nu Fiul lui Dumnezeu, aşa cum susţin creştinii. Accentuând preceptele monoteiste, Coranul crede în unitatea fiinţei divine şi în natura sa transcendentală, având o moştenire comună atât cu iudaismul, cât şi cu creştinismul; dar credincioşii consideră că această carte a atins apogeul datorită lui Mahomed.

UN SUPRAVIEŢUITOR AL VREMURILOR APUSE

în 2015, un cercetător de la Universitatea din Birmingham, Marea Britanie, a analizat câteva fragmente dintr-un Coran care făcea parte dintr-o co-

lecţie de 3.000 de documente din Orientul Mijlociu, colecţie adunată de un preot caldeean, Alphonse Mingana,în anii I920. Datarea cu carbon a arătat- cu o probabilitate de peste 95% – că cele două foi de pergament datează din perioada 568-645. Astfel, fragmentele ar fi cele mai vechi variante cunoscute de text al Coranului, recordul anterior fiind deţinut de „Fragmentul Tübingen", datat între 649 şi 675. De asemenea, devine posibilă varianta ca textul să fi fost scris de cineva care l-a cunoscut pe Mahomed.

Cu toate că Mahomed a avut iniţial doar un mic grup de adepţi, în mare parte rude şi prieteni, islamul s-a răspândit rapid, mai ales după mutarea la Medina (eveniment cunoscut sub numele de Hegira). Până în anul 630, Mahomed şi însoţitorii săi au obţinut controlul asupra oraşului Mecca, păstrân- du-şi concomitent baza din Medina. Iar până în anul 660, dominaţia musulmană s-a extins mult dincolo de Peninsula J
Arabică, cuprinzând mari părţi din Orientul Apropiat şi Mijlociu, Africa de Nord şi Asia Centrală. în centrul imperiului aflat în plină expansiune se aflau Coranul şi învăţăturile sale.

Ca operă literară, Coranul este impregnat cu cele mai rafinate tradiţii ale poeziei islamice, natura sa poetică fiind considerată o dovadă a provenienţei sale divine. Recitarea cu voce tare a textului rămâne, fără doar şi poate, o parte constitutivă a ritualului islamic. Cuvântul „Coran” în sine provine din termenul în arabă pentru „a recita”. De fapt, există o disciplină, *tajwid,* dedicată învăţării regulilor care guvernează recitarea corectă a

Coranului, inclusiv pronunţarea corectă a cuvintelor, unde trebuie făcute pauze şi când se continuă recitarea şi cum trebuie asigurată muzicalitatea limbajului. Legătura dintre revelaţia divină şi exprimarea lirică este făcută explicit în cadrul textului, spunându-se că cei care s-au opus lui Mahomed au respins învăţăturile acestuia ca fiind doar „enunţurile unui poet”.

Coranul nu a exercitat vreodată o influentă mai mare decât J
în prezent, în lume existând aproximativ 2 miliarde de musulmani. Uneori, interpretarea exactă a cuvintelor sale este o chestiune contestată cu ferocitate, sporadic cu ramificaţii geopoli- tice semnificative. Dar este, fără îndoială, o lucrare care a unit peisajul global în ultimii 1.500 de ani şi se pare că va continua să facă acest lucru.

TITLU: *CARTEA DIN KELLS (SAU EVANGHELIARUL DIN KELLS)*

AUTOR: SFÂNTUL IERONIM DIN STRIDON ŞI CĂLUGĂRI ANONIMI

DATĂ: CCA 800

Descrisă de *Analele din Ulster* ale secolului XI ca fiind „cel mai preţios obiect din lumea occidentală”, *Cartea din Kells* nu este doar o relicvă de o neasemuită frumuseţe, ci şi lumina aruncată peste viaţa spirituală a Europei creştine din perioada medievală. Anluminură a celor patru Evanghelii (traduse în latină) cu texte şi tabele însoţitoare, a fost creată de călugări copişti şi artişti pe la începutul secolului IX.

Ilustraţiile extraordinare de pe cele 680 de pagini ies în evidenţă în *Cartea din Kells,* un exemplu aproape fără cusur al asa-numitului stil Insular care a dominat mănăstirile britanice şi irlandeze între secolele VI şi IX. Aceasta combină nu numai caligrafia ornamentală, iconografia creştină tradiţională şi modelele de împletituri distinctive (de exemplu, noduri celtice), ci şi reprezentări ale oamenilor, florei şi faunei (inclusiv pisici şi capre, dar şi mai exoticii păuni şi lei), precum şi animale mitologice, toate pictate în culori vii (multe dintre ele obţinute din pigmenţi exotici). Prima pagină a Evangheliei Sfântului loan, de exemplu, conţine doar patru cuvinte *(„În principia erat verbum”* – „La început a fost Cuvântul”) şi ilustraţia unui loan contemplativ, apoi imaginea unui beţiv care dă pe gât o cupă de vin, cu un monstru cu limba roşie profilându-se deasupra lui.

Autorul textului nu este cunoscut, deşi se poate ca cel

puţin patru călugări să fi lucrat la text şi trei la elementele de decor – posibil mult mai mulţi. Fiecare pagină are 16-18 rânduri de text, realizate cu cerneală neagră, galbenă, violet, albastră, verde sau

roşie. Cea mai mare parte a textului provine din (Biblia) *Vulgata,* o traducere latină din secolul IV a Scripturilor, finalizată de Ieronim din Stridon, deşi o parte este preluată din traducerea anterioară, *Vetus Latina.*

Cartea din Kells a rămas neterminată, având un număr considerabil de ilustraţii reprezentate doar în linii mari. Este clar că a fost un angajament major, un volum folosit pentru ceremonial, destinat să fie păstrat pe altar şi să fie citit la slujbă. Costurile materiale (pe lângă cerneală, paginile sunt din pergament scump – din piele de viţel – şi se estimează că au fost necesari 185 de viţei pentru a furniza suficient material pentru toate foile) şi orele de muncă manuală au fost considerabile. Obiectul a fost conceput să trezească admiraţia tuturor celor care şi-ar fi aţintit privirea asupra lui şi să-l venereze pe Dumnezeul ale cărui adevăruri credincioşii cred că le conţine.

, > Provenită dintr-o perioadă în care considerăm că Europa de Vest fusese

cufundată în întuneric, *Cartea din Kells* se remarcă ca o bijuterie impecabilă – un reper al exprimării artistice alimentate de o credinţă profundă care ne spune multe despre mentalitatea epocii. De asemenea, reflectă faptul că, în secolele care au urmat prăbuşirii Imperiului Roman, călugării trebuiau să menţină vie limba latină care răspândise cuvântul creştinismului în Europa.

Nu se ştie cu exactitate unde a fost creată cartea. Este numită i *Cartea din Kells* deoarece a fost păstrată timp de mai multe secole la Abatia Kells din comitatul Meath, Irlanda. Abatia a fost construită la începutul secolului IX pe locul unui fost fort ce fusese ridicat pe deal şi a fost dedicată Sfântului Columba, abate şi misionar irlandez din secolul VI care a fondat faimoasa aba- ţie din lona, o insulă apropiată de coasta de vest a Scoţiei.

FRUMUSEŢE NEASEMUITĂ
*

Anii nu au diminuat impactul extraordinar pe care îl are cartea asupra publicului. Din 1953, a fost legată în trei volume, dintre care două sunt expuse prin rotaţie. De obicei, un volum rămâne deschis la o pagină lustrată, iar celălalt prezintă o pagină dublă din Scriptură. în ciuda faptului că din volum au rămas doar aproximativ 30 de pagini, majoritatea din perioada medievală, artefactul rămâne una di itre cele mai faimoase atracţii turistice din Irlanda, fiind admirată anual de peste un milion de vizitator:

Există multe teorii despre cum a ajuns cartea în Kells. Unii cercetători susţin că a fost creată în întregime *în situ,* în timp ce alţii sugerează că a fost prelucrată parţial sau chiar total la o altă mănăstire din Anglia sau Scoţia (cum ar fi Lindisfarne – sau Insula Sfântă – din Northumberland) şi ulterior a fost mutată. Teoria cea mai răspândită este că lucrarea a fost începută la lona de călugării columbani înainte să fie mutată la Kells, poate pentru a o adăposti de raidurile vikingilor – deşi abaţia Kells a fost victima unor astfel de raiduri în acea perioadă. Cu puţină imaginaţie, nu e greu să ni-i imaginăm pe acei primi călugări scoţieni aplecaţi asupra muncii lor minuţioase, în colibele de piatră aşezate în formă de stup, pe insula lor măturată de vânturi şi desfaşurându-şi meşteşugul inspirat de divinitate în mijlocul intemperiilor.

Prima atestare documentară a existenţei cărţii în Kells apare abia în anul 1007, când este menţionată în *Analele din Ulster.* Se pare că aceasta fusese furată şi i se îndepărtase coperta aurită şi incrustată înainte de a fi redescoperită după câteva luni sub o bucată de pământ acoperit cu iarbă. Este posibil ca acest incident să fi dus la pierderea câtorva pagini de la începutul şi sfârşitul textului. Cartea a rămas în Kells până în 1654, când armata lui Oliver Cromwell a năvălit în oraş, iar guvernatorul local a luat decizia, fără îndoială înţeleaptă, de a muta cartea la Dublin, unde putea fi depozitată în siguranţă. Şapte ani mai târziu, cartea a fost dăruită Colegiului Trinity din Dublin, care i-a rămas casă până în zilele noastre.

în 1188, clericul şi istoricul Gerald din Wales (Giraldus Cambrensis) a scris despre *Cartea din Kells:*

Această carte conţine armonia celor Patru Evan- J ghelişti aşa cum i-a văzut Ieronim, în care aproape fiecare pagină are desene felurite, care se disting prin culori variate. Aici se poate vedea chipul maiestuozităţii, desenat divin, aici simbolurile mistice ale Evanghe- liştilor, fiecare cu aripi, acum şase, acum patru, acum două; aici vulturul, acolo viţelul, aici omul, acolo leul, şi aproape infinit de multe alte forme. Priveşte superficial, aruncă doar o ocheadă obişnuită, şi vei crede că este vorba despre o ştersătură şi nu ceva trasat. Meşteşugul fin te înconjoară, dar s-ar putea să nu-l observi. Priveşte cu mai multă atenţie şi vei pătrunde în însuşi altarul artei. Vei distinge detalii complexe, atât de delicate şi atât de subtile, atât de pline de noduri şi legături, în culori atât de proaspete şi vii, încât ai putea spune că toate acestea sunt opera unui înger, şi nu a unui om.

TITLU: CAKTLA *PERNEI*

AUTOR: SEI SHONAGON
DATĂ: CCA 1002

Cartea pernei este o colecţie de scrieri ale lui Sei Shonagon, membră a curţii împărătesei-consort Fujiwara no Teishi la sfârşitul secolului X şi începutul secolului XI. Amestecul de însemnări în stil jurnal, meditaţii şi observaţii personale şi numeroase liste ne oferă o perspectivă unică asupra vieţii de la Curtea ja- poneză din acea vreme. Este exemplul original şi cel mai bun al unei lucrări scrise în aşa-numitul stil *zuihitsu* – un

gen literar în care fragmente informale, şi adesea fără legătură între ele, sunt adunate ad-hoc, fiind inspirate de obicei de experienţa personală a autorului şi de context. Dar *Cartea pernei* are un statut poate şi mai important pentru că ne oferă o fărâmă din gândurile şi sentimentele neaflate sub control ale unei femei ce a trăit

»

într-o perioadă din care foarte puţine voci feminine au ajuns până la noi – cu atât mai puţin una exprimată cu o libertate atât de plină de veselie.

Ştim foarte puţine lucruri despre Sei Shonagon – nici măcar numele ei real. Pseudonimul sub care o cunoaştem ar fi fost o poreclă tipică la Curte. Un *shonagon* era un consilier relativ lipsit de importanţă de la Palatul Imperial, iar titlul ei sugerează că a fost probabil căsătorită cu o astfel de persoană. Se prea poate să fi fost căsătorită de cel puţin două ori. Ea s-a născut în jurul anului 965, într-o familie de curteni care nu a atins niciodată cel mai înalt nivel de importanţă şi care se confrunta adesea cu dificultăţi financiare. Totuşi, se pare că era o familie bi- ne-cunoscută de literaţi, tatăl şi bunicul (presupunând că, într-adevăr, ei erau) fiind poeţi vestiţi.

Potrivit documentelor de la Curte şi puţinelor informaţii biografice care pot fi desprinse din scrierile sale, Shonagon a devenit doamna de onoare a împărătesei Sadako în jurul anului 994. Se pare că se simţea stânjenită şi nelalocul ei, alegând să se ascundă şi absorbind evenimentele de la Curte de la o distantă »

J

sigură. „Când am început să slujesc la curte”, scrie ea, „mă simţeam mai mereu copleşită de o mulţime de

lucruri şi câteodată abia reuşeam să-mi înfrâng lacrimile. Prin urmare, am încercat să apar în faţa împărătesei doar noaptea, şi chiar şi atunci stăteam ascunsă în spatele draperiei ei joase.” Dar a intrat rapid în graţiile împărătesei, căreia se pare că îi plăceau inteligenţa şi înţelepciunea de care dădea dovadă. După cum se aprecia chiar ea, Shonagon se pricepea la bârfe şi pălăvrăgeli, toate rostite cu o voce plăcută. Şi nu a trebuit să treacă mult până când să-şi transfere gândurile şi observaţiile pe hârtie – o resursă costisitoare furnizată chiar de împărăteasă, care intrase în posesia unui teanc de caiete cu care nu ştia ce să facă.

Totuşi, nu toată lumea era înnebunită după ea. Murasaki Shikibu era o rivală de la Curte (şi autoarea *Poveştii lui Genji,* prezentată şi în această carte) care slujea o altă împărătea- să-consort, Shoshi. Ea o considera talentată pe Shonagon, dar trasă în jos de automulţumire şi de dorinţa de a se deosebi de ceilalţi. De asemenea, Shikibu susţinea că era frivolă şi predispusă să se lase dominată de emoţii, astfel încât „stima oamenilor pentru dânsa nu putea decât să scadă”. Când împăratul a abdicat în anul 1011 şi împărăteasa şi-a pierdut o parte din putere, Shonagon cu siguranţă a ajuns la coada ierarhiei, iar istoria tradiţională sugerează că a devenit călugăriţă undeva în suburbiile oraşului imperial, ducându-şi zilele în sărăcie.

Indiferent de sfârşitul vieţii ei, *Cartea pernei* i-a asigurat nemurirea. (în acea perioadă, o „pernă” nu era suportul moale pentru cap la care ne gândim astăzi, ci o construcţie din lemn, adesea dotată cu un sertar în care putea fi depozitat un jurnal sau alte materiale de lectură.) în peste 300 de însemnări de dimensiuni foarte diferite – unele doar de un rând, altele de câteva pagini

– Shonagon a conturat o lume, atât externă, cât şi internă, pentru cititorii săi. De exemplu, aflăm multe lucruri despre obiceiurile şi moravurile înaltei societăţi din Epoca Heian, perioadă cuprinsă între anii 794 şi 1185, când capitala Japoniei a fost mutată de la Tokyo la Kyoto. A fost o epocă de aur a culturii japoneze autohtone, foarte apreciată la Curte şi care reflecta o scădere a influenţei chinezeşti. Acest ultim aspect a constituit, în special, un avantaj pentru Shonagon. în perioada în care scria, bărbaţii obişnuiau încă să folosească caractere chinezeşti (care indicau nivelul lor ridicat de educaţie), în timp ce femeile erau libere să scrie în japoneza lor nativă (folosind un sistem numit *hiragana*[12], în care simbolurile reprezentau foneme). Descătuşate de norme, scriitoarele din Japonia s-au bucurat de o libertate de exprimare mult mai mare, atrăgând un public mai larg datorită accesibilităţii.

Chiar dacă viziunea lui Shonagon asupra vieţii de la Curte este fascinantă, reflecţiile personale şi listele sale adesea amuzante sunt cele care oferă un aer complet modern operei. A susţinut mereu că a început să scrie *Cartea pernei* doar pentru ea însăşi; iar un sentiment de spontaneitate şi eliberare transpare din proza ei. însemnările sale par neîngrădite de nevoia de a mulţumi un public şi, scriind doar pentru a se mulţumi pe ea însăşi, ne satisface în schimb pe noi. De exemplu, într-

12 Silabarul *hiragana* este unul din cele două sisteme de scriere fonetică din limba japoneză, celălalt fiind *katakana.* Fiecare caracter hiragana reprezintă un grup de unul sau două foneme (sunete), în general o consoană urmată de o vocală, ca de exemplu sa, to, mi etc. Aceste grupuri de sunete se numesc *more* (singular *mora),* concept fonetic similar dar nu identic cu acela de silabă, (n. *trad.)*

un anumit punct, meditează asupra faptului că un predicator ar trebui să fie arătos, deoarece trebuie să păstreze privirile spectatorilor asupra lui în timp ce vorbeşte, dacă vor să-i înţeleagă corect sentimentele demne. în alt loc, notează: „Când pleacă iubitul în zori, s-ar cuveni s-o facă cu mai multă eleganţă.”[13] în altă parte, sub titlul „Bărbaţii au simţăminte tare ciudate”[14], îi critică pe acei bărbaţi care iubesc femeile „slute”, pe un ton care aminteşte de chatroom-urile din zilele noastre.

J

într-o însemnare memorabilă, îşi povesteşte furia pe care a simţit-o atunci când a făcut un pelerinaj la un sanctuar budist doar pentru a descoperi că „prostimea” ajunsese acolo înaintea ei şi se prosterna. Oamenii de rând, „îmbrăcaţi în hainele lor jerpelite, semănau cu nişte viermi”, se descarcă ea, adăugând că „îi venea să-i împingă pe toţi la o parte”[15]. Dar nu aruncă doar vorbe pline de otravă. Mai povesteşte trista întâmplare a unui câine aproape omorât în bătaie după ce atacase pisica împărătesei, permiţându-i-se apoi să se întoarcă la Curte, unde a primit graţiere imperială şi a fost reabilitat de un grup de curtezane solidare cu el.

---

13 Sei Shonagon, *Cartea pernei: confesiunile unei doamne de onoare de la curtea imperială japoneză,* traducere de Ioana Aneci, Editura Polirom, Iaşi, 2015, p. 83. (n. *trad.)*

14 *Ibidem,* p. 141. (n. *trad.)*

15 *Ibidem,* p. 240. (n. *trad.)*

ÎNCĂ MAI BATE INIMA MEA

în *Cartea pernei* sunt trecute mai bine de 150 de liste celebre ale lui Shonagon, multe dintre ele idi- osincratice şi extrem de amuzante. Să luăm, de exemplu, „Lucruri care-ţi înveselesc inima"[16]. Acestea variază de la a trece pe lângă un loc unde se joacă copii, a dormi într-o cameră unde s-a aprins tămâie parfumată sau vrăt ii care îşi hrănesc pun până la a te uita într-o „oglindă chinezească puţin neclară" şi a vedea „un bărbat frumos pe care îl aştepţi şi care opreşte trăsura şi îl auzi bă- tându-ţi la uşă"[17]. Evident că aceasta este o romantică incurabilă datorită ultimului punct de pe l stă: „Este noapte şi aştepţi pe cineva. Auzi zgomotul picăturilor de ploaie pe care vântul le loveşte de obloane şi dintr-odată tresari."

în ciuda faptului că publicul vizat era ea însăşi, scrierile lui Shonagon au ajuns curând să circule pe scară largă – chiar înainte ca volumul să fie finalizat. Apropiindu-se de finalul volumului, a descris cum un oficial al Curţii o vizitase într-o zi acasă, înainte de a avea şansa să ascundă jurnalul. Acest bărbat l-a înşfăcat refuzând să i-l înapoieze şi a plecat cu el, returnându-l mult mai târziu. „Se pare că atunci a ajuns această carte să fie cunoscută”, conchide ea. „De fapt, am notat tot ce mi s-a părut vrednic de a fi luat în seamă, pur şi simplu din amuzament şi fără

16 *Ibidem,* p. 63. («. *trad.)*
17 *Ibidem,* p. 63. (n. *trad.)*

ajutorul nimănui.” Istoria nu poate fi decât recunoscătoare că a facut-o.

TITLU: *POVESTEA LUI GENJI*

AUTOR: MURASAKI SHIKIBU
DATĂ: ÎNCEPUTUL SECOLULUI XI

Povestea lui Genji este o operă de ficţiune care descrie viaţa curtenilor din Japonia epocii Heian, o perioadă de înflorire a culturii, dar şi a intrigilor politice, în care aparenţele contau foarte mult. Autoarea, Murasaki Shikibu – un pseudonim, întrucât nu se cunoaşte cu certitudine numele său real –, a fost ea însăşi o curtezană, servind ca doamnă de onoare a împărătesei-consort Shoshi. Referinţele istorice arată că lucrarea a fost

>

finalizată cel târziu în anul 1021. Manuscrisul original al cărţii – scris pe bucăţi de hârtie unite între ele şi împăturite ca o con- certină – nu mai există, dar lucrarea este menţionată ca fiind primul roman din lume. Potrivit romancierului Yasunari Kawabata, laureat al Premiului Nobel: „îndeosebi *Povestea lui Genji* este o capodoperă a literaturii japoneze. Nici măcar în zilele noastre nu există vreo operă de ficţiune care să se compare cu ea.”

Cartea spune, mai întâi, povestea lui Hikaru Genji („Prinţul Luminos”), fiul împăratului Kiritsubo şi a uneia dintre concubinele sale mai umile, înainte de a trece la poveştile a doi dintre urmaşii săi, Niou şi Kaoru. în general, se consideră că personajul lui Genji

este inspirat de unul dintre miniştrii de la Curte

din acea vreme. Este o carte lungă, având 54 de capitole – traducerea în limba engleză are 1.000 de pagini[18]. Limba, adesea lirică şi poetică, poate părea densă pentru cititorul modern nefamiliarizat cu expresiile idiomatice ale erei Heian. Dar nu-i lipseşte nici energia unei naraţiuni captivante. în incipit, Genji cade victima unor manevre politice care îl privează de locul său în linia de succesiune. Naraţiunea îl urmăreşte apoi pe chipeşul şi lubricul protagonist („atât de frumos, încât nici să ia la braţ cele mai frumoase domnişoare de la Curte nu i-ar face dreptate”) desfăşurându-şi viaţa de ofiţer imperial, participând la numeroasele sale episoade romantice şi analizând obiceiurile, practicile şi slăbiciunile mediului aristocratic în care trăieşte, într-un fel, pentru fanii Japoniei medievale, cartea are ceva din stilul lui Jane Austen, dar mijloceşte şi o critică a societăţii Heian şi a presupusei sale obsesii pentru aparenţe în detrimentul moralităţii interioare.

5

18 Versiunea în limba română are 952 de pagini, incluzând note şi glosar, traducere din limba japoneză de Angela Hondru, Editura Polirom, Iaşi, 2017. (u. *trad.)*

Se crede că Murasaki Shikibu (sau „Doamna Murasaki”, Murasaki însemnând „lavandă”) – acelaşi nume îl poartă şi personajul care se bucură de un interes romantic din partea lui Genji – s-a născut în anii 970, într-o ramură neimportantă a uneia dintre cele mai puternice familii japoneze din acea vreme, Fujiwara. Tatăl ei era probabil un oficial de rang mediu care, lucru rar pentru acea vreme, i-a permis fiicei sale o educaţie. Ulterior, se pare că s-a căsătorit cu un bărbat mai în vârstă care avea deja alte soţii şi a început să scrie abia după moartea acestuia. Totuşi, ascensiunea ei ca poetă a fost rapidă şi a devenit curând cel puţin un intrus binevenit în înalta societate, dacă nu chiar o figură centrală la Curte. Din poziţia marginală şi prin prisma educaţiei religioase budiste, a fost martoră la planurile şi comploturile, aventurile şi flirturile, despărţirile şi scandalurile care defineau viaţa de la Curte. Apoi, le-a aşternut în *Povestea lui Genji.* Totuşi, unii cercetători sugerează că anumite pasaje care diferă ca stil şi ton de restul cărţii ar putea fi opera altor scriitori. S-a speculat şi că finalul destul de abrupt al cărţii este un indiciu că aceasta nu a fost terminată.

în crearea capodoperei sale, Murasaki a adoptat multe dintre elementele pe care le asociem cu romanul modern. Figura centrală – protagonistul – este dezvoltată intens, cu profunzime psihologică, la fel ca membrii vastei distribuţii secundare (care numără câteva sute de personaje). Intriga este mai degrabă episodică decât progresivă, dar personajele evoluează ca răspuns la acţiune, iar coerenţa internă este menţinută pe tot parcursul acesteia. Temele sale ating coarde sensibile, dar au şi o tensiune dramatică. Ele explorează, de exemplu, natura iubirii romantice (inclusiv dezamăgirile provocate de ea), obsesia trecerii timpului şi, nu în ultimul rând, tristetea care însoteste existenta umană. Stilul de proză şi anumite trăsături structurale pot fi specifice epocii respective (de exemplu, multe personaje nu au nume, ci sunt denumite prin poziţia lor socială sau prin funcţia pe care o deţin), dar *Povestea lui Genji* rămâne, din multe puncte de vedere esenţiale, extrem de captivantă şi relevantă pentru publicul modern.

REGINA GENULUI

Murasaki Shikibu este renumită şi pentru alte două opere de anvergură. în primul rând, o scurtă colecţie de versuri, *Memoriile poetice,* publicată în jurul anului 1014. Apoi, *Jurnalul lui Murasaki Shikibu, o* colecţie deînsemnăi de jurnal scrise în japoneza vernaculară a vremii şi care include scrisori şi versuri scrise în timpul şederii sale la Curte. Aici se regăsesc cele mai multe informaţii biografice cunoscute despre ea, dar şi critica ei la adresa autoarei *Cărţii pernei,* Sei Shonagon. Perioada Heian a fost o epocă de aur pentru

scriitoarele ja- ooneze, dar este clar că solidaritatea nu a mers decât până la un anumit punct.

Deşi nu a supravieţuit niciun manuscris original al lui Murasaki, un pergament ornamentat din secolul XII, ilustrând scene din carte, a fost desemnat „comoară naţională”. Cel mai vechi manuscris existent a fost scris de Fujiwara no Teika în prima jumătate a secolului XIII, moment în care se crede că au existat mai multe versiuni uşor diferite ale cărţii. Prima traducere în limba engleză a câtorva secţiuni din carte a fost realizată de Suematsu Kenchd în 1882, însă o traducere aproape integrală (realizată de Arthur Waley) a apărut abia între 1925 şi 1933. Primul volum a primit o recenzie în *British Vogue* din partea Virginiei Woolf. Aceasta şi-a exprimat mirarea că Murasaki „[privea] de la fereastra ei cu zăbrele la florile care se desfac «ca buzele oamenilor care zâmbesc la propriile gânduri»”, în timp ce strămoşii lui „Tolstoi sau Cervantes sau acei alţi mari povestitori ai lumii occidentale... [se] luptau sau stăteau ghemuiţi în colibele lor”. Ea continuă:

> Toate comparaţiile dintre Murasaki şi marii scriitori occidentali nu fac decât să scoată în evidenţă perfecţiunea ei şi forţa lor. Dar este o lume frumoasă; doamna tăcută, cu toată educaţia, perspicacitatea şi amuzamentul ei, este o artistă desăvârşită; şi ani de zile vom bântui prin crângurile ei, îi vom privi lunile ridi- cându-se şi omătul căzând, vom auzi gâştele sălbatice cum strigă, iar flautele şi

lăutele şi flajeoletele cum sună şi scot clinchete, în timp ce prinţul gustă şi încearcă toate senzaţiile ciudate ale vieţii şi dansează atât de
J î >
splendid încât bărbaţii încep să plângă, dar nu depă-şeşte niciodată limitele decorului şi nici nu-şi diminu-
> > > > ează eforturile de a căuta ceva diferit, ceva mai subtil, ceva tăinuit.

Jorge Luis Borges, alt admirator, menţionează: *„Povestea lui Genji,* în traducerea lui Arthur Waley, este scrisă cu o naturaleţe aproape miraculoasă, iar ce ne interesează nu este exotismul – un cuvânt oribil –, ci mai degrabă pasiunile umane ale romanului. Un astfel de interes este legitim: opera lui Murasaki este ce am putea numi foarte precis un roman psihologic."

TITLU: *MAGNA CARTA*

AUTOR: STEPHEN LANGTON,

ARHIEPISCOP DE CANTERBURY DATĂ:1215

Magna Carta (care se traduce din latină prin *Marea Carta)* este un acord încheiat la începutul secolului XIII între regele loan al Angliei (supranumit loan Fără de Ţară) şi un grup de baroni arţăgoşi, pentru a evita războiul civil. Acest acord a fost produsul pragmatismului politic, orientat spre păstrarea avuţiei şi puterii de către o elită politică. Dar impactul său a atins cote mai înalte decât ar fi putut visa vreodată oricare dintre semnatari. La nivel mondial, este considerat documentul fondator al idealurilor democratice şi al

libertăţilor civile care a stat la baza
> >
majorităţii lumii occidentale în cei aproximativ 800 de ani de la crearea sa.

Regele loan a urcat pe tron în anul 1199, succedându-şi fratele, Richard I („Inimă de Leu”). Domnia lui Richard a fost majoritar paşnică în ţară şi destul de prosperă. îşi petrecea cea mai mare parte a timpului în străinătate, în cruciade, astfel încât baronii englezi puteau supraveghea afacerile interne fără prea multe interferenţe „de sus”. loan, însă, a fost un alt soi de conducător. Crezând în dreptul său divin de a domni, a încercat să-şi impună voinţa şi, în acelaşi timp, să facă tot posibilul pentru a burduşi vistieria regală cu bogăţii. A luat fără milă taxele datorate pe moşteniri, în locul serviciului militar şi chiar taxele pe proprietăţile văduvelor care se recăsătoreau. Baronii săi nu au apreciat măsurile dure şi nemulţumirea s-a făcut simţită rapid.

Lucrurile s-au precipitat atunci când loan a întreprins o serie de incursiuni costisitoare în Franţa, care au culminat cu pierderea Bretaniei şi a Normandiei în anul 1214. Ţara s-a împărţit între baronii hotărâţi să-l ia la întrebări pe loan, tabăra celor care îi erau loiali monarhului şi tabăra majoritară – formată din cei care nu doreau să-şi arate adevărata faţă. în 1215, cea mai puternică figură religioasă din ţară – Stephen Langton, Arhiepiscop de Canterbury – s-a simţit obligată să intervină. La data de 15 iunie a aceluiaşi an, cele două părţi s-au întâlnit la Runnymede, pe râul Tamisa, între Londra şi Windsor, pentru a-şi pune sigiliile pe un document redactat de Langton.

Acordul oferea diverse asigurări cu privire la drepturile Bisericii, la impozitare, la accesul la justiţie şi la protecţia împotriva întemniţării ilegale. Cu toate acestea, certurile au continuat mai ales pentru că baronii l-au acuzat pe loan că şi-a uitat repede promisiunile, ceea ce a condus la începerea Primului Război al Baronilor, în timpul căruia s-au făcut planuri de înlocuire a lui loan cu viitorul Ludovic al VlII-lea al Franţei.

J însă

loan avea să moară înainte de sfârşitul anului următor (victimă a dizenteriei), fiind înlocuit de fiul său în vârstă de 9 ani, Henric al III-lea. *Magna Carta* a trecut în anii următori printr-o serie de revizuiri şi reeditări, notabile fiind versiunea lui Henric din 1225 – care a fost inclusă în cărţile de legi – şi cea din 1258, când „Proviziunile de la Oxford” au stabilit condiţiile unui Consiliu Privat ales de baroni pentru a sfătui monarhul şi au oficializat convocarea Parlamentului de trei ori pe an.

Deci, cum a ajuns acest acord să fie atât de important în toată lumea? Cu toate că *Magna Carta* menţionează

„comunitatea întregului ţinut” şi „consimţământul regatului”, adevărata sa intenţie a fost de a consolida poziţia de conducere a unui monarh susţinut de o elită socială. Drepturile au fost extinse la cei consideraţi liberi, dar nu existau prea multe motive de bucurie pentru cei „neliberi” – acei şerbi şi orăşeni care-şi târau existenţa fiind în serviciul stăpânilor lor, o clasă ce cuprindea peste jumătate din populaţie.

FĂCUT LA COMANDĂ

Deşi nu se cunoaşte numărul exact, se crede că cel puţin 13 copii ale *Cartei* originale au fost emi e în 1215 pentru diferite autorităţi. Astăzi, însă, au mai rămas doar 4, dintre care doar una cu sigiliu. Toate se află în Marea Britanie, una la Catedrala Lincoln, alta la Catedrala Salisbury şi două la British Library în Londra. Ultimele două au ajunsîn secolul XVII în colecţia lui Sir Robert Cotton, politician şi anticar. Se crede că una dintre ele i-a fost donată de un avocat, Humphrey Wyems, care a descoperit-o într-un atelier de croitorie di i Londra!

Cu toate acestea, baronii făcuseră ceva remarcabil, în mod total neintenţionat. în ciuda faptului că nu erau deloc interesaţi de situaţia dificilă a oamenilor de rând, aceştia au stabilit o serie de legi şi principii cruciale. în primul rând, au stabilit că un monarh nu putea pur şi simplu să guverneze după cum dorea. Un rege (sau o regină) era răspunzător pentru acţiunile sale şi putea fi obligat să răspundă în faţa legii. Cu alte cuvinte, prevala

legea.

Similar, cetăţenii liberi ai regatului erau îndreptăţiţi să se aştepte ca legea să fie respectată printr-un „proces echitabil” şi ca nimeni să nu fie privat de libertate fără acest proces echitabil. Doar 3 dintre cele 63 de clauze iniţiale ale *Cartei* au rămas în vigoare, dar printre acestea se numără următoarea clauză revoluţionară – Clauza XXIX: „Niciun om liber nu poate fi arestat, nici întemniţat, nici deposedat de drepturile ori de bunurile sale, nici scos în afara legii sau exilat, sau privat de statutul său în niciun fel, şi nici nu vom merge împotriva lui sau vom trimite pe alţii să facă acest lucru, decât prin hotărârea legală a semenilor săi sau prin legea pământului. Nimănui nu-i vom vinde, nimănui nu-i vom refuza sau întârzia drepturile sau dreptatea.” Până la mijlocul secolului XIII, s-a înţeles că aceste drepturi ar trebui să se extindă la fiecare persoană, indiferent de statutul său social.

în secolul XVII, juristul englez Edward Coke s-a bazat foarte mult pe *Magna Carta* în redactarea actului „Petiţia dreptului”, care urmărea să limiteze puterile monarhiei Stuart. Există, de asemenea, ecouri clare ale acordului baronilor din 1215 în Declaraţia Drepturilor (Marea Britanie, 1688) şi în Declaraţia Drepturilor din SUA (1791). *Magna Carta* a stat la baza constituţiilor din Lumea Nouă şi se regăseşte şi în documente de referinţă precum Declaraţia Universală a Drepturilor Omului (1949). Nu-i rău pentru un document făcut în grabă, cu atâtea

secole în urmă, pentru a înăbuşi o mică nemulţumire locală din Anglia.

Aşa cum a spus Sir Winston Churchill în lucrarea sa *Istoria popoarelor vorbitoare de limbă engleză* (1958): „Şi când, în epocile următoare, statul, plin de propria sa autoritate, a încercat să calce în picioare drepturile şi libertăţile supuşilor, s-a făcut apel la această doctrină *[Magna Carta]* din nou şi din nou, şi niciodată până acum în zadar.”

TITLU: *DIVINA COMEDIE*

AUTOR: DANTE ALIGHIERI

DATĂ: 1320

Dante Alighieri şi-a finalizat poemul epic şi vizionar în trei părţi, *Divina Comedie,* în 1320, după ce a lucrat la el timp de aproximativ 12 ani. O bogată alegorie care se bazează pe surse literare religioase, clasice şi laice, existente, extraordinara naraţiune la persoana întâi relatează călătoria protagonistului prin cele trei tărâmuri ale morţilor: *Infernul* (Inferno), *Purgatoriul* (Purgatorio) şi *Paradisul* (Paradiso).

Poemul serveşte drept punct de reper în mai multe privinţe. Ca operă literară, ocupă un loc fruntaş în top şi timp de 700 de ani a fost una dintre pietrele de temelie ale canonului occidental, astfel încât T. S. Eliot a remarcat: „Dante şi Shakespeare împart lumea între ei. Nu există un al treilea.” (A se vedea *Dante în Love: The World’s Greatest Poem and How It Made History,* de Harriet Rubin; Simón & Schuster, 2004.) Decizia lui

Dante de a scrie poemul în florentina vernaculară şi nu în latina preferată de alţi scriitori ai epocii a marcat o schimbare radicală în tradiţia literară, deschizând opera unui public mult mai larg şi

contribuind la stabilirea bazelor limbii italiene moderne. Dar poemul a avut, de asemenea, un impact profund asupra înţelegerii populare a învăţăturilor religioase. Dante avea rădăcini (dar nu exagerat de adânci) în tradiţiile romano-catolice care dominau viaţa europeană de atunci, iar *Divina Comedie* a făcut poate mai mult decât Biblia însăşi în modelarea percepţiilor despre viaţa de apoi, în special în ceea ce priveşte natura Iadului („Voi, ce intraţi, lăsaţi orice speranţă”[19]).

Născut în 1265, Dante a crescut în oraşul-stat italian Florenţa, care la acea vreme era un cuib de intrigi politice. A devenit spi- ţer, deşi se pare că a facut-o mai degrabă pentru a intra într-una dintre breslele datorită cărora putea să-şi construiscă o carieră politică decât din pasiunea pentru farmacie. în plus, probabil că i-a gâdilat şi instinctele literare, deoarece, de multe ori, spiţerii erau şi librari. Deşi nu s-a aflat niciodată în prim-planul vieţii politice a oraşului său, el s-a alăturat facţiunii Guelfi, care susţinea papalitatea, în conflictul îndelungat cu Ghibellinii aliniaţi la legile Sfântului Imperiu Roman. După ce Ghibellinii au fost în- frânţi, Guelfii s-au divizat în facţiuni rivale, ceea ce a dus la exilarea lui Dante din oraşul său natal timp de mai mulţi ani, perioadă în care se crede că a conceput ideea pentru *Divina Comedie.*

La început, însă, nu a fost nimic „divin”. Şi-a numit opera doar *Comedia, Divina* fiind adăugat mult mai târziu de un alt mare scriitor italian al perioadei, Giovanni Boccaccio. Cât despre structura poemului, cele trei cărţi – sau *Cantiche* – însumează aproximativ 14.233

19 Dante Alighieri, *Divina Comedie, Infernul,* traducere de Eta Boeriu, Editura Minerva, Bucureşti, 1982. *(n. trad.)*

de versuri şi 100 de cânturi (câte 33 în *Purgatoriul* şi *Paradisul* şi 34 în *Infernul).*

Acţiunea se desfăşoară înainte de răsărit, în Vinerea Mare şi miercurea următoare, în anul 1300, Dante Naratorul bucurân- du-se de compania a trei ghizi în călătoria sa spirituală. Pentru vizitele în Infern şi Purgatoriu, este însoţit de marele poet roman Virgiliu, în timp ce însoţitoarea sa în Paradis este Beatrice, o femeie idealizată, bazată pe o persoană reală pe care Dante o cunoscuse în tinereţe la Florenţa. Tânjise romantic după ea, dar aceasta a murit la o vârstă fragedă.

Epica aventură începe cu faimoasele rânduri:

> *Spre-amiaza vieţii noastre muritoare ajuns, într-o pădure-ntunecoasă mă rătăcii Pierzând dreapta cărare}*[9]

Aşa începe coborârea sa în Infern, care este alcătuit din nouă cercuri concentrice, fiecare dintre ele fiind umplut cu o „clasă” diferită de păcătoşi (exponenţi ai desfrâului, lăcomiei, invidiei, furiei, ereziei, violenţei, fraudei şi trădării). Fiecare dintre ei plăteşte preţul pentru crimele lor împotriva lui Dumnezeu, care sunt descrise într-un mod obsedant de realist. Primul cerc este Limbul, unde locuiesc sufletele morţilor nebotezaţi şi ale necreştinilor „virtuoşi”, mai puţin violente decât sufletele din celelalte cercuri, dar veşnic triste şi fără speranţa de a urca în Rai. Aici locuieşte şi Virgiliu.

Urmează apoi Purgatoriul, o urcare abruptă pe un munte care cuprinde şapte terase, fiecare corespunzând unuia dintre cele şapte păcate capitale. Aici, Dante meditează asupra naturii păcatului şi a rădăcinilor sale

în iubire – iubirea care este deficitară, dezordonată, pervertită sau în exces faţă de ce este moral. Ascensiunea în Purgatoriu îi oferă autorului ocazia de a critica ceea ce el consideră a fi eşecurile Bisericii Catolice şi de a reflecta asupra unor probleme politice contemporane mai mari, proces care i-a oferit lui Dante un filon bogat de subiecte, având în vedere experienţa sa de exilat politic.

[19] *Ibidem.* (n. *trad.)*

CHAUCER

Adoptarea vernacularului de către Dante a fost un punct de reper nu numai pentru literatura italiană, ci şi pentru limba italiană în sine. Alegerea sa a fost esenţială în modelarea dezvoltării unei *lingua franca* naţionale. Geoffrey Chaucer, autorul *Poveştilor din Canterbury-* o altă carte de căpătâi a literaturii mondiale a ales să scrie în Engleza Medie (vorbită între anii 1200 şi 1500) şi nu în franceză sau latină, aşa cum era de aşteptat. Astfel, deseori i se acordă meritul de a fi făcut ceva similar pentru limba engleză precum Dante. Contemporanul său apropr-it, Thomas Hoccleve, îl va descrie ca fiind „primul fondator al cinstitei noastre limbi". Totuşi, Dante a făcut acest pas îndrăzneţ cu aproape 80 de ani mai devreme.

în vârful muntelui, Dante şi Virgiliu ajung la Grădina Edenului, o manifestare a inocenţei de dinaintea Căderii, pe care călătoria în Purgatoriu este menită să o regăsească. Apoi, Beatrice i se alătură lui Dante, însotindu-l în Rai, călăuzindu-l prin cele nouă sfere cereşti până la Empyrium – regatul lui Dumnezeu (unde

va fi călăuzit de Sfântul Bernard). Pe drum, Dante întâlneşte mai multe personalităţi care au devenit sfinţi, printre care Toma d'Aquino, Sfântul Petru şi Sfântul loan.

Pe lângă influenţa evidentă a Scripturilor asupra acestei călătorii teologice, Dante s-a nspirat şi din alte părţi. De exemplu, aspectele cosmologice ale operei se datorează îndeosebi ideilor lui Ptolemeu, în timp ce Aristotel i-a servit lui Dante drept fundament filozofic. Influenţa lui Homer şi, bineînţeles, a lui Virgiliu este, de asemenea, evidentă. Dar Dante a luat influenţele disparate şi le-a amestecat pentru a crea ceva cu totul unic şi fără precedent. Timp de secole – chiar şi în zilele noastre –, viziunea colectivă asupra Raiului şi Iadului tinde să fie înrădăcinată în ceea ce el a prezentat în *Divina Comedie.*

Influenţa asupra altora care i-au urmat este incomensurabilă. Se regăsesc urme danteşti în mare parte din creaţiile culturale din perioada Reformei şi a Renaşterii, dar se extind şi mai departe. Oare John Milton ar fi putut scrie *Paradisul pierdut* fără ca Dante să fi scris înaintea lui? William Blake a readus opera lui Dante în atenţia publicului în secolul XIX, secol avid de romantism, în timp ce moderniştii precum James Joyce şi T. S. Eliot l-au enumerat pe Dante printre cei care i-au influenţat formarea. Joyce a spus chiar: „îl iubesc pe Dante la fel de mult ca Biblia. El este hrana mea spirituală, restul este balast."

Pe lângă meritul artistic al operei sale, Dante a contribuit la schimbarea modului în care era consumată literatura. Scriind în vernacular, a câştigat un public mult mai larg decât dacă ar fi scris în latina folosită de

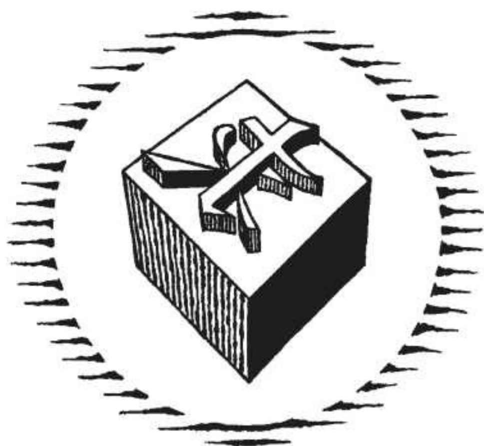
elită. îndrăznind să urmeze această cale, a deschis calea şi pentru alţii precum Boccaccio şi Petrarca. Dar, într-un context mai amplu, *Divina Comedie* poate fi văzută ca un salt înainte spre epoca modernă. Este un produs al curajului care a îmbinat religia, mitologia şi politica – cele cereşti şi cele pământeşti – în cele mai izbitoare versuri, deschizând calea către un nou tip de literatură şi un nou mod de a o percepe. Scriitorul argentinian Jorge Luis Borges prezintă succint această idee, descriind *Divina Comedie* ca fiind „cea mai bună carte pe care a dobândit-o literatura vreodată".

TITLU: *JIKJI*

AUTOR: BAEGUN
DATĂ: 1372

Jikji este o colecţie de învăţături budiste adunate la sfârşitul secolului XIV de către maestrul Baegun (1298-1374), călugăr şi stareţ al templelor Anguk şi Shingwang din Haeju, un oraş situat în actuala Coree de Nord. *Jikji* este o prescurtare a titlului complet al lucrării care poate fi tradusă ca „Antologie de învăţături Zen ale marilor preoţi budişti". Alcătuită din învăţături, imnuri, elogii şi poezii ale unor personalităţi de rang înalt din lumea budistă, este o ediţie a cărţii publicate în 1377 (la cinci ani după ce Baegun a terminat de scris) care îi asigură locul în volumul de faţă. în 2001, UNESCO a recunoscut ediţia din 1377 drept cea mai veche carte din lume care a fost tipărită cu caractere metalice mobile. Cu 78 de ani înainte de apariţia celebrei Biblii tipărite de Johannes Gutenberg, *Jikji* reprezintă începutul evoluţiei formei literare de la

statutul de mijloc de comunicare al elitelor la cel de mijloc de comunicare al maselor.

în perioada în care Baegun alcătuia *Jikji,* dinastia Goryeo (sau Koryo) controla peninsula coreeană, iar sub conducerea ei budismul a prosperat, fiind recunoscut ca religie naţională. Baegun intenţiona ca textul său să fie folosit în educaţia studenţilor care se familiarizau cu cerinţele specifice ale budismului Zen. Când a terminat prelucrarea textului în 1372, acesta a fost imprimat prin xilogravură – adică a fost tipărit cu un bloc de lemn sculptat în relief şi acoperit cu tuş pentru a crea desenul dorit pe o bucată de hârtie sau pe un alt material adecvat. Această metodă era folosită pe scară largă de ceva timp atât în China, cât şi în întreaga Asie de Est.

în timp ce xilogravura este un sistem „fix”, în care fiecare parte de text trebuie să fie gravată pe un bloc, tipărirea cu caractere mobile este mult mai flexibilă. Se utilizează componente mobile, fiecare reprezentând o literă sau un simbol diferit, care pot fi aranjate în matriţe astfel încât să compună textul ce urmează să fie tipărit şi apoi pot fi rearanjate pentru a produce texte

diferite. După aceea, matriţele sunt date cu tuş şi presate pe materialul pe care urmează să fie tipărite. Potrivit lui Shen Kuo, savant şi om de stat care a trăit între anii 1031 şi 1095, în timpul dinastiei Song din China, caracterele mobile au fost inventate în jurul anului 1040 de un om cu „poziţie neoficială" numit Bi Sheng, folosind tipare realizate dintr-un amestec de lut şi clei ars în cuptor. Deşi este greu să confirmăm astfel de afirmaţii, cu siguranţă chinezii foloseau caractere mobile din bronz forjat în secolul XII. Totodată, acest tipar a fost folosit aproape exclusiv pentru documente oficiale, cum ar fi banii sau actele oficiale. Dar dinastia Goryeo a făcut primii paşi în utilizarea acestei tehnologii pentru realizarea operelor culturale. Spre deosebire de omologii europeni de mai târziu, aceşti primi tipografi coreeni nu dispuneau de utilaje pentru imprimarea caracterelor mobile pe materiale, ci realizau totul manual -
o muncă care necesita foarte mult timp. Fără îndoială, înainte de *Jikji* au fost tipărite şi alte cărţi prin acelaşi procedeu, dar acum nu mai există niciun exemplar.

SUTRA DE DIAMANT

în anul 1900, un călugăr pe nume Wang Yuanlu se plimba pe lângă Grotele Mogao (cunoscute şl sub numele de *Peşterile celor 1000 de Buddha)* din Gansu, în nord-vestul Chinei. Pe traseul său, a găsit o peşteră sigilată, iar înăuntru a

descoperit zeci de mii de manuscrise şi alte artefacte. Printre acestea se afla un text budist, tradus din sanscrită în chineză, care a devenit cunoscut sub numele de *Sutra de Diamant* Având o lungime de aproximativ 6.000 de cuvinte, textul este imprimat pe un pergament lung de 15 metri, i ar numele său provine de la titlul complet: „Diamantul care taie prin iluzie". ReaNzată prin tehnica xilogravurii la data de 11 mai 868, este cel mai vechi exemplu cunoscut de carte tipărită.

Jikji a fost publicată în două volume, deşi doar al doilea a ajuns până în zilele noastre. A fost tipărită pe hârtie, folosind caractere de aproape 25 cm lăţime şi 17 cm lungime. Pe alocuri, liniile sunt strâmbe, iar unele litere sunt tipărite invers sau prezintă alte defecte. Dar nu înseamnă că trebuie să denigrăm importanţa entităţii pe care o reprezintă. Ultima pagină include chiar şi detalii despre publicare, deci ştim că a fost publicată în luna iulie a „celui de-al treilea an al regelui U” (1377) la Templul Heungdeok din Cheongju, în Coreea de Sud de astăzi. A apărut la 3 ani după moartea autorului său.

în 1887, când dinastia Joseon, veche de cinci secole, se apropia de sfârşit în Coreea, un francez pasionat de colecţionarea cărţilor, Victor Émile Marie Joseph Collin de Plancy, lucra ca *chargé d’affaires* (diplomat însărcinat cu afacerile) la Ambasada Franţei din Seul. *Jikji* a intrat în posesia sa (prin mijloace necunoscute) şi a fost adusă în atenţia lumii occidentale în anul 1901, când etnograful Maurice Courant, un cercetător francez interesat de Asia de Est, a inclus-o în bibliografia sa de

lucrări coreene. în 1911 a fost vândută de celebra casă de licitaţii pariziană Hôtel Drouot unui alt colecţionar, bijutierul Henri Véver, care a lăsat-o moştenire Bibliotecii Nationale a Franţei *(Bibliothèque Nationale de France)* la moartea sa, în 1950. Douăzeci şi doi de ani mai târziu, Dr. Park Byeong-seon, un angajat al Bibliotecii specializat în istoria şi cultura Asiei de Est, a identificat oficial *Jikji* ca fiind cel mai vechi volum existent, tipărit cu ajutorul caracterelor metalice mobile.

Faptul că Parisul este cel care găzduieşte cartea constituie motiv de supărare pentru mulţi coreeni, care consideră că tezaurul naţional trebuie returnat ţării de origine. în ciuda acestui fapt, autorităţile franceze susţin că volumul reprezintă o bijuterie a culturii mondiale care nu aparţine niciunei ţări şi că Biblioteca Naţională a Franţei este cea mai bine dotată instituţie ce poate conserva cartea pentru generaţiile viitoare. în 2001, la un secol de la includerea sa pe lista lui Courant, *Jikji* a fost înscrisă în Registrul Memoria Lumii (MoW) al UNESCO.

în timp ce dreptul la posesia operei va rămâne probabil un subiect de aprinsă dezbatere, locul său în lista realizărilor umane este de netăgăduit. Tiparele reutilizabile au pavat drumul către distribuţia şi folosirea cunoştinţelor în masă, iar *Jikji* este cel mai vechi exemplu.

TITLU: *REVELAŢIILE IUBIRII DIVINE*

AUTOR: JULIAN DIN NORWICH
DATĂ: SFÂRŞITUL SECOLULUI XIV/ ÎNCEPUTUL SECOLULUI XV

Revelaţiile iubirii divine menţionează o serie de viziuni religioase despre care autorul crede că au transmis o mai bună înţelegere a adevăratei naturi a lui lisus Hristos, a sacrificiilor sale şi a motivelor care stau la baza acestora. Deşi un astfel de material revelator este remarcabil în sine, nu a fost deloc unic în epoca sa. Dar ce scoate în evidenţă acest volum este identitatea autorului său. Julian a fost o femeie, iar *Revelaţiile* ei sunt considerate cea mai veche lucrare literară cunoscută care a supravieţuit şi care este scrisă de o femeie în limba engleză.

Se ştiu foarte puţine lucruri despre Julian. Aceasta s-a născut în anul 1342, în Norwich, pe atunci un centru comercial şi religios înfloritor din estul Angliei, dar nu suntem siguri nici măcar de numele ei real. în general, se crede că „Julian” provine de la sfântul protector al Bisericii în a cărei chilie a trăit ca anahoretă – adică o persoană care se separă de lumea laică pentru a-şi trăi viaţa într-un devotament religios ascetic. Uneori este menţionată sub numele de Juliana sau chiar Maica Julian.

Julian a trăit într-o epocă de mare agitaţie religioasă şi socială. Dominanta Biserică Catolică se afla în toiul unui război intern, iar primii ei ani de viaţă au fost marcaţi de ororile Morţii Negre (adică ciumă) care a pus stăpânire pe Europa între anii 1346 şi 1353. în Anglia,

tulburările sociale ulterioare vor duce la Revolta Ţăranilor din anii 1380.

[5]

Revelaţiile se bazează pe 16 viziuni sau „apariţii” cărora le-a fost martoră Julian pe parcursul a două nopţi, în anul 1373. La acea vreme, aceasta avea în jur de 30 de ani şi era ţintuită la pat din cauza unei boli de care se temea că-i va aduce sfârşitul. îsi pierdea vederea şi se chinuia să respire, dar, când se străduia să se concentreze asupra crucifixului care atârna deasupra patului ei, a simţit o senzaţie bruscă de calm, în care nu mai simţea durerea. Pe măsură ce viziunile o cuprindeau, La văzut, printre altele, pe Hristos, cu sângele scurgându-I din coroana de spini în timpul Patimilor (acele evenimente de la sfârşitul vieţii lui lisus şi dinaintea învierii), precum şi pe Fecioara Maria, o figură a „înţelepciunii şi adevărului”, aşa cum a spus chiar Julian.

„Apariţiile” i-au confirmat lui Julian natura iubitoare a

lui Dumnezeu, spunând că reprezintă tot ce este bun pentru umanitate. în *Revelaţii,* se luptă cu întrebări filozofice complexe, precum natura identităţii lui Dumnezeu şi de ce permite, de fapt, o divinitate binevoitoare existenţa păcatului şi a răului. Examinează în detaliu suferinţa lui Hristos şi îsi declară dorinţa de a suferi alături de El. Dar, în cele din urmă, ajunge la concluzia că iubirea divină este forţa motrice a tuturor lucrurilor. în mod surprinzător, se referă la Hristos şi ca la o „Mamă”, o inversare a rolurilor de gen care era extraordinară pentru acea vreme, legându-l pe Hristos de ideea de „divin feminin”.

înţelegerea ei despre dragostea şi compasiunea lui Dumnezeu este poate cel mai bine explorată în următorul fragment:

> Mi-a arătat El în aceasta ceva mic, părând a fi de mărimea unei alune, în palma-mi; şi era la fel de rotundă ca o minge. Am privit asupra-i cu ochii minţii, şi m-am gândit: „Ce poate fi aceasta?” Şi primit-am obştescul răspuns întocmai: „Este tot ce s-a făcut.” M-am întrebat cum ar putea să reziste, căci credeam că s-ar putea prăvăli în orice clipă, din nimic. Şi mi s-a răspuns după înţelegerea mea: „Rezistă, şi întotdeauna o va face pentru că Dumnezeu o iubeşte. Aşadar acest Tot are Fiinţă prin iubirea lui Dumnezeu.” în acest obiect mic am desluşit trei însuşiri. Prima este că Dumnezeu l-a făcut, a doua că Dumnezeu îl iubeşte, a treia că Dumnezeu îl păstrează.

Julian şi-a revenit din boală în câteva zile, relatându-şi în scris revelaţiile, într-o formă scurtă. Dar a continuat să revizuiască lucrarea în deceniile următoare, realizând o „versiune lungă” de aproximativ 86 de capitole – o lucrare redactată nu în latina clericilor bisericeşti, ci în Engleza Medie pe care o vorbeau oamenii obişnuiţi. Lucrarea începe aşa: „Aceasta este o Revelaţie a Iubirii pe care lisus Hristos, fericirea noastră

nesfârşită, a făcut-o în Şaisprezece Apariţii, sau Revelaţii.” S-a referit la ea însăşi ca fiind „o creatură simplă şi neştiutoare”, poate precaută să nu jignească autorităţile bisericeşti cu ce erau, în realitate, cuvinte de-a dreptul radicale. în mod clar, era educată, dar este foarte posibil să fi fost autodidactă, deoarece fetele erau în mod obişnuit private de oportunităţile oferite băieţilor (şi pe atunci, doar băieţii dintr-o anumită clasă beneficiau de educaţie).

IATĂ, VIN FETELE!

Julian nu era în întregime o voce feminină singulară. Printre cei pe care i-a inspirat se numără mistica creşt nă Margery Kempe, care în anul 1413 a vizitat-o pe Julian în chilia ei şi a rămas la ea câteva zile. Ele au discutat despre viziunile religioase ale Iu Kempe şi despre aspecte mai vaste ale credinţei. în anii 1430, Kempe a consemnat o relatare a vieţii

şi sp iritualităţii sale, dictând-o unor copişti. Unii consideră rezultatul dictării, *Cartea lui Margery Kempe, ca* fiind cea mai veche autobiografie cunoscută scrisă în limba engleză.

Julian a murit, probabil, prin anii 1410 şi *Revelaţiile* nu s-au bucurat de un public larg în timpul vieţii sale. Cu toate acestea, deşi manuscrisul ei s-a pierdut cu multe secole în urmă, într-o epocă anterioară tipăririi, acesta a circulat suficient de mult astfel încât i s-au făcut copii scrise de mână. Se ştie că au supravieţuit trei copii complete. Două se află la British Library, iar o a treia, realizată de un grup de călugăriţe exilate în Anvers la sfârşitul secolului XVI, se află la Paris, la Biblioteca Naţională a Franţei.

în 1670, un călugăr benedictin englez pe nume Serenus de Cressy a tradus „Versiunea lungă” a operei din Manuscrisul de la Paris, publicând-o sub titlul *XVI Revelaţii ale iubirii divine arătate unei slujitoare devotate a Domnului nostru, numită Maica Juliana, o anahoretă din Norwich, care a trăit în zilele Regelui Edward al III-lea.* Multe alte traduceri au apărut în secolele XIX şi XX, pe măsură ce interesul pentru Julian creştea.

Decesul lui Julian nu a fost anunţat. Nici măcar nu cunoaştem locul în care a fost îngropată. Dar moştenirea pe care ne-a lăsat-o este semnificativă. Munca ei continuă să provoace şi să aibă priză la public. Ne oferă o perspectivă asupra minţii medievale, dar ia în considerare şi natura credinţei şi a iubirii în moduri care contează la fel de mult în secolul XXI ca şi în

secolul XIV. în mod esenţial, este o voce feminină distinctă care răsună dintr-o epocă în care astfel de voci erau mai mult şoapte. Chiar dacă Julian era o credincioasă devotată, însăşi existenţa cuvintelor ei reprezintă o oarecare provocare la adresa ideologiei patriarhale dominante şi a structurii Bisericii întemeiate. Ea este glasul celor muţi, care răsună de-a lungul secolelor.

T. S. Eliot se numără printre cei care au considerat că vorbele ei merită să fie repetate, folosindu-i una dintre observaţii în poemul „Little Gidding”[20]. (A se vedea *The Poems of T. S. Eliot Volume I: Collected and Uncollected Poems-,* Faber & Faber, 2015). Cuvinte care sunt, poate, un memorial potrivit pentru Julian însăşi: „Şi totul va fi bine şi toate lucrurile vor fi bune.”

TITLU: BIBLIA LUI GUTENBERG

AUTOR/TIPOGRAF: MAI MULTE PERSOANE/

JOHANNES GUTENBERG

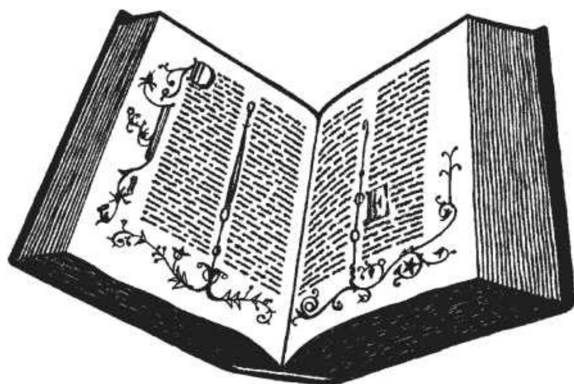
DATĂ: CCA 1455

Biblia este cel mai sacru text al credinţei creştine, cuprinzând Vechiul şi Noul Testament, care la rândul lor sunt alcătuite dintr-un total de 66 de cărţi. Vechiul Testament este echivalentul Bibliei ebraice – care a fost scrisă pe parcursul mai multor secole până în secolul II î.H. –, în timp ce cărţile din Noul Testament au fost alcătuite aproximativ în a doua jumătate a secolului I d.H. De când împăratul

20 T. S. Elliot, *Little Gidding,* Opere poetice, traducere de Sorin Mărcu- lescu, Editura Humanitás, Bucureşti, 2011. (n. *trad.)*

Constantin cel Mare a adoptat creştinismul ca religie a Imperiului Roman, în secolul IV d.H., este cea mai răspândită religie din lume, având cel mai mare număr de adepţi. Astfel, nu poate fi estimată influenţa pe care Biblia o are asupra vieţii spirituale a miliarde de oameni, nici impactul său social, politic şi cultural. Dintre numeroasele ediţii, Biblia lui Gutenberg este printre cele mai importante, deoarece a iniţiat şi utilizarea procesului de tipărire cu caractere metalice mobile în Europa. După cum am văzut, această tehnologie avea deja un avans de câteva decenii în Asia, dar contribuţia lui Gutenberg a jucat un rol semnificativ în modelarea viitorului lumii.

Gutenberg s-a născut în jurul anului 1400, la Mainz şi a lucrat ca gravor, inventator şi, bineînţeles, tipograf. Deşi geneza presei sale tipografice nu este clară, se pare că, după o serie de aventuri comerciale nefericite, şi-a petrecut o mare parte din anii 1440 perfecţionând-o. Din cauza lipsei de schimburi culturale între Est şi Vest, nu s-a bazat pe expertiza asiatică existentă, ci şi-a inventat de la zero propriul sistem original.

El a perfecţionat un aliaj de plumb, staniu şi

antimoniu care a permis confecţionarea tiparelor ieftine şi durabile, precum şi o matriţă manuală pentru turnarea lor. De asemenea, a lucrat la crearea de cerneluri pe bază de ulei care, spre deosebire de cele pe bază de apă, nu alunecau pur şi simplu de pe caractere. De fapt, şi-a dat seama că era nevoie de ceva asemănător unui lac pentru a colora paginile şi nu de o cerneală absorbabilă, aşa cum se folosea în mod tradiţional. Acesta s-a inspirat şi din presele agricole pentru a dezvolta presa tipografică, eliminând mult din efortul şi timpul aferente imprimării manuale. Deşi nu a fost un pionier în inventarea tipografiei mobile, este, fără îndoială, cel mai mare vizionar care a folosit această metodă de tipărire. Rezultatul eforturilor sale a fost începutul comunicării în masă.

Presa lui Gutenberg a fost pusă în funcţiune în anul 1450, însă Biblia sa din 1455 rămâne capodopera care l-a consacrat. Deşi nu existau două exemplare identice, acestea cuprindeau în mod obişnuit aproximativ 1.288 de pagini legate în două volume, fiecare pagină fiind alcătuită din 42 de rânduri. Unele au fost tipărite pe hârtie, altele pe pergament (se estimează că pentru o singură ediţie au fost necesare aproximativ 170 de piei de viţel). Unele aveau titlurile şi elementele decorative desenate pe margine (marginalia) tipărite în cerneluri de culori diferite, în timp ce exemplarelor ulterioare li se adăugau manual aceste detalii – probabil pentru a reduce timpul şi costurile de producţie. Fiecare copie s-a vândut cu aproximativ 30 de florini – o mică avere (aproximativ salariul pe trei ani pentru un funcţionar) ceea ce înseamnă că majoritatea exemplarelor au ajuns la mănăstiri şi universităţi sau, ocazional, la o persoană

foarte bogată. Pentru o astfel de lucrare de referinţă, Biblia lui Gutenberg a avut un tiraj foarte mic, care nu a depăşit 200 de exemplare în primii ani de producţie.

De asemenea, nu a fost nici prea multă activitate în contul lui bancar. înfiinţarea afacerii a durat ani de zile şi a necesitat mult capital, fiind nevoit să se bazeze pe o serie de parteneri de afaceri. Unul dintre cei mai importanţi a fost Johann Fust, care l-a dat în judecată pe Gutenberg deoarece nu-i înapoiase banii împrumutaţi pentru tipărirea Bibliei. Gutenberg a pierdut şi a fost obligat să predea o mare parte din maşinăriile de tipărire, precum şi exemplarele nevândute ale cărţii. Proiectul şi-a adus creatorul în pragul colapsului financiar şi este puţin probabil ca acesta să fi obţinut vreodată un profit real din acest proiect.

Totuşi, calitatea muncii sale a fost recunoscută încă de la început. în perioada în care Gutenberg fusese dat în judecată de fostul său investitor, un preot catolic pe nume Enea Silvio Bartolomeo – care câţiva ani mai târziu avea să fie ales Papă, sub numele de Pius al II-lea – văzuse câteva pagini promoţio- nale la Frankfurt şi dăduse un raport despre ele cardinalului spaniol Carvajal de la Roma: „Erau extrem de curate şi corecte în scriere şi fără erori, aşa cum Excelenţa Voastră ar putea citi fără efort şi fără ochelari.” în prezent există mai puţin de 50 de exemplare din Biblia lui Gutenberg, majoritatea fiind în posesia unor instituţii. Dacă la vremea lor erau scumpe, acum sunt practic nepreţuite. Ultima ediţie completă a fost vândută la licitaţie în anul 1978 pentru suma de 2,2 milioane de dolari.

Un volum a fost vândut cu 5,4 milioane de dolari nouă

ani mai târziu, iar foi individuale s-au vândut chiar şi cu 150.000 de dolari. Nu se ştie dacă acest lucru l-ar fi încântat sau înfuriat pe Gutenberg, care era sărac.

BIBLIA RECELUI IACOB

O altă ediţie de referinţă a Bibliei este versiunea Regelui lacob (King James), care a fost tipărită în anul 1611. într-o epocă de intensă discordie re- \gioasă, ediţia a fost comandată de lacob I al Angliei (şi al Vl-lea al Scoţiei) în anul 1604. Scopul acesteia era să uniformizeze Scripturile, contracarând tensiunile religioase prin comunicarea mesajului bibli : într-un limbaj accesibil întregii populaţii. Textul a fost împărţit pe bucăţi, fiecare dintre acestea fii id tradusă de un grup de experţi. Rezultatul este o lucrare de un ntens lirism, fiind considerată una dintre cele mai frumoase lucrări în limba engleză. De asemenea, a adăugat o serie de expresii în lexicul englezesc, printre care „bottomless pit", „eye for an eye", „scapegoat", „a law unto themselves", „give up the ghost", „Physician, heal thyself", „the powers that be", „the skin of my teeth" şi „vengeance is mine"[21].

Măcar acum i se recunoaşte lui Gutenberg toată contribuţia pe care a avut-o. Deschizând calea pentru producţia în masă a cărţilor în Europa şi, prin extensie,

---

21 Groapă fără fiind; ochi pentru ochi (dinte pentru dinte); ţap ispăşitor; a se purta după cum îl taie capul (a face legea); a-şi da duhul; Doctore, vindecă-te pe tine însuţi!; stăpânire (cei aflaţi la putere); a scăpa ca prin urechile acului; Mă voi răzbuna! (n. *trad.)*

în Lumea Nouă, a contribuit la crearea unui popor mai bine informat şi mai bine educat. Fără el, Reforma, Renaşterea şi Iluminismul ar fi arătat foarte diferit. Chiar se poate spune că Biblia lui Gutenberg a fost puntea spre Epoca modernă. La sfârşitul secolului trecut, revista americană *Time Life* a îndrăznit chiar să afirme că inovaţiile tehnice ale lui Gutenberg reprezintă apogeul realizărilor umane din ultimul mileniu. Biblia sa a fost într-adevăr o Carte Bună.

NUME: CODEXUL DIN MADRID

AUTOR: NECUNOSCUT
DATĂ: CCA SECOLUL XV

Codexul de la Madrid este unul dintre cele doar patru codexuri – sau cărţi vechi – din perioada precolumbiană, scrise în alfabetul hieroglific al civilizaţiei Maya, care au supravieţuit. Este, de asemenea, cel mai amplu. Unul dintre cele mai vechi sisteme de scriere cunoscute de omenire, alfabetul mayaş a fost practic şters din istorie de către conchistadorii care au invadat mari părţi din America Centrală şi de Sud între secolele XVI şi al XVIII. Echivalentul mayaş al *Pietrei de la Rosetta* (stelă egipteană esenţială în descifrarea hieroglifelor din Egiptul Antic), Codexul de la Madrid a permis în ultimele decenii descifrarea limbii pierdute. Readucând la viaţă unul dintre cele mai importante progrese din istoria omenirii, cartea serveşte şi ca acţiune tranşantă împotriva unuia dintre cele mai grave acte de vandalism

cultural ale omenirii.

Codexul a fost descoperit în Spania, în anii 1860, în două părţi distincte şi a durat ceva timp până când oamenii şi-au dat seama că împreună formau o lucrare unitară. Codexul probabil a ajuns în Spania ca suvenir al unuia dintre primii conchistadori. încă se dezbate data la care a fost realizat. Unii susţin că

a fost scris abia după sosirea spaniolilor, dar există un consens actual conform căruia Codexul datează din perioada anterioară sosirii acestora, provenind probabil din peninsula Yucatán. Mulţi cercetători ai culturii mayaşe îi atribuie o dată din secolul XV, deşi alţii sugerează că ar putea data încă din secolul XIII. Primele supoziţii -că ar aparţine perioadei postcolumbiene – s-au datorat în parte faptului că pe manuscris era aplicată o bulă papală, deşi se poate să fi fost doar efortul ulterior al unui preot mayaş de a obţine binecuvântarea documentului.

Codexul este realizat din *amate,* un tip de hârtie obţinută din scoarţă de copac printr-un proces practicat timp de mii de ani în zona locuită de mayaşi şi în cea aflată sub influenţa acestora. Aproximativ 56 de foi au fost împăturite în formă de concertină şi acoperite apoi cu o substanţă fină asemănătoare ipsosului, pe care au fost pictate hieroglifele. Subiectele sunt variate şi includ detalii despre ritualuri religioase, horoscoape şi tabele astronomice. Există chiar şi ilustraţii cu sacrificii umane. Se pare că au fost mai mulţi autori, probabil din casta preoţească.

Mayaşii au fost o civilizaţie importantă începând cam

din anul 2000 î.H. şi, la apogeu, zeci de milioane de mayaşi locuiau pe o suprafaţă mare din America, acoperind teritoriul actualelor state Belize şi Guatemala şi părţi din Mexic, Honduras şi El Salvador. Mai puţin cunoscuţi decât vecinii lor contemporani, aztecii, mayaşii au creat o moştenire culturală extraordinară, bazată pe propriul lor sistem de credinţă extrem de idiosincra- tic. Au fost matematicieni străluciţi şi s-au numărat printre primele civilizaţii care au adaptat explicit noţiunea de „zero” în

sistemul lor de numărare, cel târziu la mijlocul secolului IV d.H. – cu peste 800 de ani înainte ca Europa să ajungă la această idee. Erau şi arhitecţi extraordinari, construind oraşe impresionante în adâncul junglei.

Dar cea mai mare realizare intelectuală a acestora a fost dezvoltarea unei limbi scrise complexe, folosind glifo, unele reprezentând cuvinte întregi şi altele sunete care puteau fi combinate pentru a forma cuvinte (şi, în unele cazuri, glifo care aveau ambele roluri). Sistemul lor de scriere a fost probabil unul dintre primele patru sau cinci sisteme de scriere pe care lumea le-a cunoscut vreodată, plasându-i alături de egipteni, sumerieni şi chinezi. în Americi, o astfel de gândire creativă era complet fără precedent.

însă sosirea conchistadorilor s-a dovedit a fi nimicitoare. Personaje precum Diego de Landa, episcopul romano-catolic de origine spaniolă din peninsula Yucatán, au încercat literalmente să le şteargă moştenirea culturală. Conduşi de un zel misionar insaţiabil de a-i converti pe mayaşi, îndepărtându-i de credinţele lor tradiţionale, Landa şi cei ca el au cutreierat tara

în căutare de suflete pe care să le „salveze” şi de obiecte eretice pe care să le distrugă. Pentru el, mayaşii erau păgâni şi, cel mai devastator, practicanţi ai sacrificiilor umane. Simţea că e datoria lui faţă de Dumnezeu să-i facă să îşi dea seama de greşelile lor. De exemplu, la 12 iulie 1562, în oraşul Mani din peninsula Yucatán, de Landa a ordonat aprinderea unui rug, ale cărui flăcări au fost alimentate de peste 5.000 de artefacte religioase şi culturale, inclusiv o bibliotecă

unică de cărţi scrise în limba mayaşă. în mintea lui Diego de Landa, acesta a fost un autodafe, un „act de credinţă”. El avea să scrie mai târziu: „Am găsit un număr mare de cărţi cu aceste caractere şi, cum nu conţineau nimic ce să nu fie considerate superstiţii şi minciuni ale diavolului, le-am ars pe toate, lucru pe care [mayaşii] l-au regretat uimitor de mult şi care le-a provocat multă suferinţă.”

CODEXURILE

în afară de Codexul de la Madrid, celelalte trei codexuri mayaşe autentificate sunt:

• Codexul din Dresda, identificat ca fiind de origine mayaşă în anii 1820 şi datând din secolul XIII sau XIV;

• Codexul din Pa is, descoperit în 1859 şi datând nu mai târziu de 1450.

• Codexul din Grolier, descoperit în anii 1960 şi datând din secolul XI sau XII. Acest ultim document a fost autentificat abia în 2018, fapt pentru care a fost redenumit de către Institutul Naţional de Antropologie şi Istorie din Mexic drept Códice Maya de México.

Eficienţa distrugerii pe care episcopul de Landa şi

alţii ca el au supervizat-o a fost descurajantă, dar, cumva, câteva texte mayaşe au reuşit să fie puse la adăpost.

Practic, de la sfârşitul secolului XVI, lumea a pierdut limba mayaşă. Descoperirile arheologice sunt singurele dovezi sem nificative de supravieţuire a limbii, în special prin inscripţiile de pe clădiri şi monumente. Treptat, în secolele XVIII şi XIX, academicienii au făcut ceva progrese în citirea acestor inscripţii, dar, pentru că nu puteau descifra mare lucru în afară de date,

mayaşii au căpătat reputaţia de a fi obsedaţi de calendare. Abia în anii ’50 s-au înregistrat progrese reale în reînvăţarea limbii, în mare parte datorită studiului intensiv al Codexului de la Madrid şi al celorlalte codexuri existente. S-a ajuns la înţelegerea că glifele mayaşe nu erau doar simboluri emblematice, ci reprezentau sunete fonetice. A fost un proces epuizant, dar anii ’80 şi ’90 au reprezentat un fel de epocă de aur a decodificării mayaşilor, astfel încât cercetătorii de azi pot citi aproximativ 90% din scrierile mayaşe existente.

Codexul de la Madrid, păstrat la Museo de las Américas din Madrid, a fost esenţial în acest proces. Un text fascinant în sine, care face lumină asupra obiceiurilor, credinţelor şi practicilor unei civilizaţii străvechi, este, de asemenea, parte integrantă a uneia dintre cele mai mari renaşteri culturale care au avut loc vreodată. Există în continuare o comunitate de câteva milioane de mayaşi auto-proclamaţi în întreaga lume, mulţi învăţând din nou această limbă pierdută. La 500 de ani după ce aparent s-a stins, limba mayaşă – una dintre cele mai mari realizări ale civilizaţiei antice – revine la viată.

III

Epoca modernă
TIMPURIE

TITLU: *CELE PATRU ROMANE CLASICE*

AUTOR: DIVERŞI

DATĂ: SECOLELE XIV XVIII

Cele patru romane clasice sunt un mini-canon de povestiri chinezeşti scrise în timpul dinastiilor Ming şi Qing, între secolele XIV şi XVIII. Când vine vorba despre tematică, sunt lucrări disparate, iar auctorialitatea exactă şi originile istorice sunt frecvent subiecte de dezbatere. Dar, luate ca un întreg, sunt o realizare culturală extraordinară, al cărei impact este de mare amploare. Au jucat un rol vital în crearea identităţii culturale chineze, deşi se reevaluează aproape constant imaginea şi conceptele din spatele identităţii prezentate de cărţi. îi provoacă pe cititori să relaţioneze cu probleme profunde ale istoriei chineze – printre acestea, influenţa budismului şi a dialecticii con- fucianiste, natura ciclică a puterii şi ce înseamnă o bună guvernare.

Din punct de vedere tehnic, romanele sunt o realizare uimitoare care îmbină influenta folclorului tradiţional, transmis prin viu grai, cu istoriile străvechi scrise şi aducând propriile inovaţii romaneşti (printre care împletirea limbii chineze clasice cu formele vernaculare) pentru a crea epopei pline de personaje memorabile şi de poveşti foarte antrenante. Rezultatul este o invitaţie la examinarea eticii personale, dar şi la o critică morală a societăţii în general. Ce înseamnă să fii om şi ce fel de ţară ar trebui să aspire China să devină? – acestea sunt întrebările supreme pe care le ridică romanele. Ce mai întrebări de adresat celei mai dens populate ţări din

lume, darămite unei puteri globale majore!

Fiecare roman este remarcabil de lung, variind de la aproximativ 800 la 2.500 de pagini, astfel încât un scurt sinopsis ar oferi doar o imagine incompletă a subiectului. Totuşi, fiecare operă a fost scrisă ca fiind de sine stătătoare şi trebuie privită şi ca atare, dar şi ca parte a cvartetului:

Povestiri din Cele Trei Regate[22] [23]. Scrisă în secolul XIV şi atribuită în mare măsură (deşi nu fără unele disensiuni) lui Luo Guanzhong, spune povestea ultimelor etape turbulente ale dinastiei Han şi ale epocii Celor Trei Regate (în care statele Cao Wei, Shu Han şi Wu-ul de Est îşi disputau puterea), acoperind perioada cuprinsă între aproximativ anii 169 şi 280, când a avut loc reunificarea regională. Romanul se inspiră din istorie, mituri şi legende, urmărind destinele a sute de personaje, inclusiv lorzi feudali şi vasalii lor. Propoziţia care deschide povestirea ne oferă o idee despre una dintre temele principale ale acesteia: natura ciclică a puterii şi influenţa ambiţiei, loialităţii şi moralităţii umane asupra acesteia. începe: „Imperiul mult timp divizat trebuie să se unească; mult timp unit, trebuie să se dezbine. Asa a fost dintotdeauna."

Osânditii mlaştinilor[22]. A fost scrisă tot în secolul XIV şi este adesea atribuită lui Shi Nai'an, deşi experţii încă dezbat aucto- rialitatea romanului. Evenimentele pe care le descrie sunt plasate cu aproximativ 200 de ani

22 Luo Guanzhong, *Povestiri din Cele Trei Regate,* traducere de Ion şi Eufrosina Dorobanţu, Editura Cartega, Bucureşti, 2000. (n. *trad.)*

23 Shi Nai'an, *Osândiţii mlaştinilor,* traducere de Mira şi Constatin Lupeanu, Editura Militară, Bucureşti, 1987. (n. *trad.)*

mai devreme, în perioada dinastiei Song. Povestirea relatează isprăvile unui grup de 108 bandiţi care se adună în mlaştina Liangshan şi care, în cele din urmă, obţin amnistia din partea autorităţilor pentru a pleca în campanie, luptând împotriva revoltelor rebelilor şi respingând atacatorii străini. Cel mai faimos personaj al romanului, Song Jiang, este versiunea unui personaj istoric real cu acelaşi nume, a cărui viaţă era deja subiectul multor anecdote folclorice.

La momentul apariţiei romanului, Jiang era deja un erou-hai- duc aflat în afara legii, care îndrepta nedreptăţile şi lupta pentru dreptate, într-un mod care seamănă cu poveştile englezeşti cu Robin Hood. Frăţiile şi camaraderia masculină sunt o temă cen- J >
trală, adesea în detrimentul femeilor, care sunt descrise majoritar cu o atitudine antipatică, în timpul unor dialoguri extrem de indecente. Cartea a fost interzisă în anumite perioade din istorie din cauza faptului că celebrează rebelii şi proscrişii.

HAI ÎN CLUB!

Critica literară modernă extinde uneori

Cele patru romane clasice la un grup de 6.

Adăugirile sunt:

- *Lotus de Aur, Vaza şi Prunişor de Primăvară*[24], scrisă de un autor necunoscut sub pseudonimul Lanling Xiaoxiao

24 Lanling Xiaoxiao Sheng, *Lotus de Aur, Vaza şi Prunişor de Primăvară,* traducere de Mira şi Constantin Lupeanu, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1985. (n. *trad.)*

Sheng, „Cărturarul mucalit de pe măgura cu magnolii" (pubhsată în jurul anului 1610)

e *întâmplări din lumea cărturarilor*[25] de Wu Jmgzi (publicată în 1750)

Călătorie spre Soare-Apune[26]. General acceptat ca fiind scris de Wu Cheng'en în secolul XVI şi, fără îndoială, cel mai cunoscut dintre *Cele patru romane clasice* dincolo de graniţele Chinei, acest roman se inspiră din aventurile lui Xuanzang, un călugăr budist din secolul VII care a petrecut mulţi ani în pelerinaj în „Regiunile Occidentale" (adică Subcontinentul Indian şi Asia Centrală) în căutare de texte religioase. Xuanzang şi-a consemnat călătoriile, în timpul cărora îndurase greutăţi uriaşe şi se confruntase cu provocări

25 Wu Jingzi, *întâmplări din lumea cărturarilor,* traducere de Mira şi Constantin Lupeanu, Editura Minerva, Bucureşti, 1982. *(n. trad.)*

26 Wu Cheng'en, *Călătorie spre Soare-Apune,* traducere de Corneliu Rudescu şi Fănică N. Gheorghe, Editura Minerva, Bucureşti, 1971. *(n. trad.)*

extraordinare. Personajul principal al romanului, Tang Sanzang, este ajutat de un grup de camarazi, poate cel mai cunoscut fiind Regele Maimuţă. Naraţiunea frecvent comică a romanului abordează mai multe teme. Cât despre spiritualitate, romanul îmbină aspecte ale mitologiei, budismului şi taoismului, precum şi trăsături ale confucianismului şi ale unor sisteme de credinţă religioasă specifice regiunii respective. De asemenea, este şi o satiră la adresa birocraţiei şi a guvernului.

Visul din pavilionul roşu[27]*.* Scrisă de Cao Xueqin în secolul XVIII, cartea adoptă un ton mai realist decât restul cvartetului. Aceasta spune povestea unei dinastii aristocratice divizate în două case, cu aproximativ 40 de personaje principale şi o distribuţie de câteva sute de personaje secundare. La fel ca *Povestiri din Cele Trei Regate,* prezintă un interes faţă de natura puterii (cum se câştigă şi cum se pierde). De asemenea, are cel mai evident caracter „psihologic" dintre cele patru cărţi, incluzând fire narative secundare de romantism, fraternitate şi tragedie. Cu părţi relativ biografice, este influenţată de experienţa proprie a autorului, crescut într-o familie în declin, şi reflectă lenta decădere a dinastiei Qing, aflată pe atunci la putere. Inovaţia operei constă în descrierea unor personaje ambigue din punct de vedere moral şi utilizarea unui limbaj vernacular în locul chinezei clasice. Mandarina modernă s-a dezvoltat, într-adevăr, datorită puternicei influenţe pe care a exercitat-o Cao prin folosirea dialectului din Beijing.

Romanul are o evoluţie diferită în Est fată de Vest,

27 Cao Xueqin, *Visul din pavilionul roşu,* traducere de Ileana Hogea Ve- lişcu şi Iv Martinovici, Editura Minerva, Bucureşti, 1975. (n. *tradd)*

însă, în ambele cazuri, forma a devenit un mod esenţial de a examina istoria şi moravurile societăţilor care le-au produs, precum şi dilemele morale şi culturale cu care se confruntau cetăţenii.

> >

Lotus de Aur, Vaza şi Prunişor de Primăvară a căpătat notorietate pentru naraţiunea cu încărcătură sexuală, dar reprezintă şi o piatră de hotar datorită modului sofisticat de expunere, care i-a adus meritul de echivalentul chinezesc al lui *Don Quijote* din punct de vedere al importanţei literare. în acelaşi timp, *întâmplări din lumea cărturarilor* este o satiră tranşantă la adresa lumii academice. Astfel, *Cele patru romane clasice* sunt o fereastră complet deschisă către o civilizaţie vitală.

TITLU: *PRINCIPELE*

AUTOR: NICCOLÓ MACHIAVELLI DATĂ: 1532

Niccolö Machiavelli a fost omul politic care a scris *Principele* – lucrarea cea mai faimoasă, sau cea mai infamă în încercarea de a intra în graţiile puternicei familii de Medici din Florenţa sa natală. Este, fără îndoială, documentul fondator al *realpolitik* – cu alte cuvinte, politica bazată mai curând pe obiective practice decât pe idealuri. în multe privinţe, reprezintă ghidul suprem în materie de pragmatism. Machiavelli era cu secole înaintea timpului său, având în vedere că termenul de *realpolitik* a fost inventat abia în secolul XIX de Ludwig von Rochau, om de stat şi scriitor german. Deşi Machiavelli nu a folosit niciodată această formulare, argumentul său central se rezumă adesea la

„scopul scuză mijloacele” – un dicton care a fost alături de mulţi oameni cu greutate ai politicii ulterioare (dar şi de mulţi din alte domenii de activitate) atât la bine, cât şi la rău.

Machiavelli s-a născut în anul 1469 la Florenţa, în epoca ora- şelor-stat atotputernice din Italia. Şi puţine dinastii erau mai puternice decât familia de Medici. Aceasta a acumulat vaste bogăţii şi influenţă, ajungând să se mândrească cu doi papi, astfel încât organismul puterii lor s-a extins până la Vatican şi a integrat şi braţul lung al Bisericii. Un asemenea nivel de succes necesita dezlănţuirea nemiloasă a forţelor. Cu toate acestea, familia avea şi ea slăbiciunile sale – gustul pentru desfrâu şi tendinţele corupte transformând-o într-o ţintă pentru familiile rivale. în 1513, de Medici reveniseră de curând la putere după aproape 18 ani de exil, iar Machiavelli, care lucrase anterior ca ambasador pentru ei, era nerăbdător să le reintre în graţii.

Dorea să împărtăşească cu stăpânii săi florentini beneficiile experienţei sale, pentru a încuraja o guvernare mai degrabă înrădăcinată în condiţii reale decât în noţiuni rarefiate şi abstracte

despre cum ar trebui să fie un conducător. După cum a spus Machiavelli: „Mulţi şi-au imaginat republici şi principate care nu au fost niciodată văzute sau cunoscute în realitate; pentru că modul în care trăim este atât de îndepărtat de modul în care ar trebui să trăim...”

MACHIAVELICUL MACHIAVELLI?

La patru ani după lucrarea *Principele,* Machiavelli a scris *Comentarii privind primele zece cărţi ale lui Titus Livius.* Dar tonul său se schimbase oarecum.

„Guvernele poporului sunt mai bune decât cele ale principilor", scria el. „Principatul artrebui ales numai în acele cazuri în care nu există suficientă egalitate socială pentru a fonda o republică." Ce trebuie să fi crezut familia de Medici? Să nu fi fost oare *Principele* produsul convi igerilor sincere ale autorului, ci doar o carte menită să-i asigure avansarea în ierarhie? Cu alte cuvinte, a mijlocit Machiavelli niscaiva lipsă de sinceritate pentru a se pot vi scopurilor sale? *Principele* este în sine un act de *realpolitik...*

în acest scop, a decis să scrie un tratat despre guvernare, care avea să devină *Principele.* Acesta s-a bazat pe observaţiile pe care le făcuse despre formidabilul Cesare Borgia – ducele de Valentinois şi fiul nelegitim al Papei Alexandru al Vl-lea – pe
când lucra ca diplomat pentru familia de Medici, cu mai mult de un deceniu înainte. Borgia fusese cândva cardinal, dar demisionase din serviciul Bisericii pentru a deveni general militar al regelui Franţei, Ludovic al XII-lea, ajungând să cucerească mai multe oraşe-state italiene şi să creeze un mini-imperiu propriu. Machiavelli La urmărit îndeaproape pe Borgia timp de câteva luni şi a fost frapat de caracterul său schimbător. Putea fi jucăuş şi fermecător într-o clipă, iar în momentul următor, capricios, secretos şi furios. Reuşise şi să combine talentul de strateg cu instinctul de oportunist. în anumite momente cruciale, putea fi şi complet nemilos. Cu toate că Borgia era intimidant, Machiavelli La admirat.

Luându-l ca model pe Borgia, Machiavelli afirmă că

„Principele” (sau, de fapt, orice conducător) este liber din punct de vedere moral să facă tot ce este necesar pentru a-şi atinge obiectivele, oricât de neplăcute ar fi acţiunile respective. Susţinea că un principe poate recurge la orice acţiune – chiar şi la înşelăciune şi crimă – dacă astfel menţine stabilitatea şi siguranţa regatului său. Dacă pacea cere minciună, atunci preţul este acceptabil. Astfel de afirmaţii reprezentau o aparentă repudiere a învăţăturilor morale ale Bisericii şi au stârnit revoltă în Italia renascentistă, unde catolicismul era autoritatea supremă; astfel, cartea a fost interzisă până după moartea lui Machiavelli.

Desigur, el nu sugera o trecere automată la înşelăciune sau brutalitate. A încurajat categoric demonstraţiile de compasiune şi generozitate menite să susţină moralitatea publică şi să consolideze sprijinul acordat cetăţenilor, reducând astfel probabilitatea apariţiei tulburărilor sociale. Dar era convins că dorinţa principelui de a fi iubit de supuşii săi ar trebui să fie secundară dorinţei de a fi temut: „[Se pune astfel problema], dacă este mai bine să fii iubit decât temut, sau invers. Răspunsul este că ar trebui să fii şi una şi alta; dar întrucât este greu să împaci aceste două lucruri, spun că, atunci când unul din două trebuie să lipsească, este mult mai sigur pentru tine să fii temut decât iubit [...] Iubirea se păstrează prin legătura obligaţiei, şi cum oamenii sunt răi, aceasta poate fi oricând ruptă atunci când intră în joc interesul particular; în schimb, teama se păstrează prin frica de pedeapsă, care nu-l părăseşte niciodată pe om.”

în timp ce familia de Medici adopta cu bucurie cartea,

alţii erau consternaţi. Francis Bacon a scris în *Meditationes Sacrce*

(1597) că lucrarea ar trebui citită pentru ca oamenii buni să se poată apăra de rău:

> Le suntem profund îndatoraţi lui Machiavelli şi altora, care scriu ce fac oamenii şi nu ce ar trebui să facă. Pentru că nu este posibil să se unească înţelepciunea aspidă cu inocenţa serafică, decât dacă oamenii ştiu exact condiţiile şarpelui; josnicia şi târâişul său pe burtă, volubilitatea şi lubricitatea sa, invidia, înţepătura lui şi restul; adică toate formele şi deprinderile răului. Căci, fără de acesta, virtutea zace deschisă şi neîngrădită. Ba mai mult, un om cinstit nu poate face niciun bine celor malefici, nu poate să-i izbăvească, fără să cunoască răul.

Principele continuă să rezoneze ca lucrare filozofică care examinează cu precizie juridică anumite ipoteze etice persistente, punându-le într-un context realist. La urma urmei, Machiavelli spunea ceva ce majoritatea înţelege – că mulţi dintre cei care obţin puterea şi o exercită nu sunt binevoitori, ci sunt pregătiţi să facă multe (dacă nu chiar absolut orice) pentru atingerea propriilor scopuri şi pentru beneficiul regatului lor. Acesta a marcat drumul spre pragmatismul filozofic al lui Charles Sanders Peirce şi William James cu câteva secole înainte, prin argumentul potrivit căruia un bun *leadership* nu se reflectă în bunele intenţii ale liderului, ci în rezultatele practice ale acţiunilor sale. De asemenea, îl putem considera cu certitudine utilitarist

în dorinţa lui de a sacrifica nefericirea câtorva în intere
>
sul celor mulţi (reprezentaţi de stat). într-un război civil, mai bine sunt executaţi extrajudiciar zece conspiratori (adică fără proces), decât să se piardă mii de vieţi – o idee care este discutabilă.

TITLU: *DON QUIJOTE DE LA MANCHA*

AUTOR: MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA

DATĂ: 1605/1615

„Undeva prin La Mancha, într-un loc al cărui nume nu vo- iesc să-l ţin minte, trăia nu demult un hidalgo dintre cei cu o lance şi o pavăză veche din piele în rastel, o gloabă costelivă şi un ogar iute.” Aşa începe *Don Quijote,* roman în două volume publicate la un deceniu distanţă, considerat un far strălucitor al literaturii mondiale şi adesea citat ca fiind primul roman modern din tradiţia occidentală. Este o operă complexă atât din punct de vedere al conţinutului, cât şi al stilului. Fiind în aparenţă o parodie comică a romanţelor cavalereşti, intertextuali- tatea sa îi conferă şi un aer de postmodernism, în ciuda faptului că a fost creat cu secole înainte de inventarea acestui termen. Autorul său, Cervantes, avea o măiestrie a limbii care îl plasează în fruntea profesiei sale, proza lui fiind inventivă şi jucăuşă. Dar, pe lângă semnificaţia de exemplu romanesc timpuriu, *Don Quijote* continuă să rezoneze drept meditaţie asupra condiţiei umane şi a modului în care ne străduim să împăcăm visele cu realitatea. La mai bine de 400 de ani de la publicare, este un roman

care realmente tinde spre atemporalitate.

Povestea vieţii lui Cervantes – mare parte din ea învăluită intr-un oarecare mister şi lipsită de detalii – conţine elemente de picaresc. Născut în 1547 într-o familie care ajungea frecvent să aibă datorii, se pare că a fost nevoit să părăsească Madridul (unde se stabilise familia) în 1569, după ce rănise un alt bărbat într-un duel. După o perioadă de lucru în casa unui episcop romano-catolic, a servit în armată şi a fost implicat în bătălia navală de la Lepanto din 1571 împotriva otomanilor. I s-a dat comanda unui schif în ciuda faptului că suferea de malarie la acea vreme şi că rănile pe care le suferise l-au lăsat în imposibilitatea de a-şi mai folosi braţul stâng. Apoi, în 1575, a fost capturat de piraţi şi ţinut ostatic timp de cinci ani pentru a obţine o răscumpărare. Au urmat perioade în care a lucrat ca funcţionar public şi colector de taxe, dar a avut şi câteva şederi scurte în închisoare din cauza unor aparente nereguli financiare. Prima sa operă literară majoră, *La Galatea,* a apărut în 1585. Abia de la mijlocul anilor 1600, după ce şi-a asigurat finanţarea din partea unui patron bogat – ducele de Lamos –, şi-a permis să se dedice mai mult scrisului.

Având în vedere modul în care a decurs propria sa viaţă, structura episodică a romanului *Don Quijote* a venit, probabil, de la sine. Personajul central al cărţii este Alonso Quijano, un *hidalgo* – sau nobil de rang inferior – slab, idealist, de vârstă mijlocie din La Mancha. Cititor pasionat de romane cavalereşti (din această cauză privându-se de somn, epuizându-şi creierul şi pierzându-şi judecata), Quijano se hotărăşte să reînvie tradiţiile acelor poveşti şi să devină un cavaler rătăcitor, călătorind prin ţară în căutare de aventuri şi lucruri bune de înfăptuit. Astfel, îşi ia numele de Don Quijote şi îl numeşte ca scutier pe Sancho Panza, un fermier bondoc, cu vorbă simplă şi lipsit de sofisticăreli. Cei doi pornesc în aventură, unul cu capul în nori, iar celălalt cu picioarele pe pământ, perechea atât de nepotrivită devenind rapid unul dintre cele mai grozave cupluri comice din istorie.

Cervantes prezintă cartea bazându-se pe surse reale – documente din arhiva oraşului La Mancha şi o traducere a unui text arab. Una dintre marile teme ale operei este lupta

dintre adevăr şi ficţiune. Printre nenumăratele personaje pe care Don Quijote şi Sancho Panza le întâlnesc – de la preoţi şi prostituate la soldaţi, păstori de capre şi criminali –, multe au fire narative care conţin evenimente din lumea reală. în schimb, Don Quijote însuşi se luptă să discearnă între adevăr şi produsul imaginaţiei sale. îmbrăcat în armură şi desemnând o fată de la o fermă din împrejurimi ca fiind adevărata sa iubire, acesta se îndepărtează accelerat de realitate – ca atunci când îşi imaginează că morile de vânt sunt nişte giganţi nemiloşi. (Acest episod, în care el „se luptă” cu morile de vânt – atacându-le cu lancea –, ne-a oferit o expresie nouă.) Pe măsură ce Don Quijote se luptă cu lumea pe care o întâlneşte, cititorul ajunge să se întrebe în ce măsură individul îşi controlează propriul destin prin liberul-arbitru şi în ce măsură i se supune destinului.

ORIGINALUL LOTHARIO

Don Quijote ne-a dăruit un număr semnificativ de cuvinte şi expresii-cum ar fi adjectivul „quijotic", care înseamnă idealist şi lipsit de simţ practic. Se spune că dramaturgul englez Nicholas Rowe ni l-a oferit pe originalul Lothario – un seducător notoriu, bădăran şi egoist – în piesa sa din 1703, *The Fair Penitent* Totuşi, pare cinstit să-i atribuim acest merit şi lui Cervantes. într-o povestire relatată în primul volum din *Don Quijote,* „Omul care era nespus de curios", un personaj numit Lothario este chemat să o seducă pe soţia prietenului său pentru a-i testa fidelitatea. Poate că este un pretendent nedorit, dar cu siguranţă pretinde a fi ori imalul Lothario.

încă din primul volum al cărţii, Don Quijote apare ca un erou nefericit ale cărui greşeli şi nenorociri produc tot felul de calamităţi (Sancho Panza fiind adesea cel mai afectat). Cel de-al doilea volum este diferit, fiind în mai mică măsură o farsă veselă, dar tot preocupată de natura realităţii. Publicat la zece ani după primul, volumul al doilea foloseşte concepţia dramatică conform căreia Don Quijote este familiarizat cu faptul că povestea sa a fost consemnată şi citită în lung şi-n lat, şi că există o „continuare” falsificată. Aceasta este o metaficţiune în stilul începutului de secol XVII. După ce suferă diferite răni asortate cu umilinţe, Don Quijote se întoarce acasă şi se aşază în ce se dovedeşte a fi patul său de moarte. în cele din urmă, îşi recapătă sănătatea mintală şi întoarce spatele fanteziei cavalereşti, scuturându-se de identitatea sa de Don Quijote pentru a deveni, din nou, Alonso Quijano cel Bun.

Preluând materiale din romanul cavaleresc şi modificându-le[9] forma, Cervantes şi-a oferit instrumentele necesare pentru a crea un nou gen literar. Unul care a întrepătruns mai multe fire într-o naraţiune complexă, unificată, care vorbeşte nu doar despre evenimente, ci şi despre personaje cu psihologii complexe şi vieţi interioare bogate. A creat echivalentul literar al unui artist renascentist, dând profunzime subiectelor sale acolo unde, nu cu mult timp înainte, acestea erau mai degrabă criptograme generice.

Este greu de subestimat influenţa literară a operei. într-o oarecare măsură, fiecare roman scris de atunci încoace îi datorează multe lui *Don Quijote* ca originalul deschizător de drumuri. A fost admirat în mod deschis

de un număr formidabil de alţi autori importanţi, de la Goethe şi Flaubert la Dickens şi Nabukov. într-adevăr, romanul este menţionat explicit în mai multe opere literare importante, printre care *Aventurile lui Huckleberry Finn* (de Mark Twain), *Cyrano de Bergerac* (de Edmond Rostand) şi *Cei trei muşchetari* (de Alexandre Dumas tatăl).

Don Quijote este o operă care ne provoacă pe noi, cititorii, să examinăm însăsi natura adevărului şi a virtuţii şi să ne întrebăm în ce măsură ne putem modela propria viaţă. Ca atare, este o piatră de temelie a canonului literar occidental. Dar, de parcă n-ar fi fost suficient, Cervantes ne-a dăruit o întreagă literatură care a ajuns la mai mulţi oameni decât oricare alta în secolele care au trecut de când a fost creată povestea.

TITLU: OPERE COMPLETE

AUTOR: WILLIAM SHAKESPEARE DATĂ: 1623

Cine ar fi crezut că fiul unui fabricant de mănuşi elisabetan cu succes moderat, născut în Midlandul englezesc, va deveni colosul care domină peisajul cultural occidental? Dar acesta a fost destinul lui William Shakespeare, un om despre care ştim extrem de puţine lucruri în afară de faptul că este autorul unor opere literare (cel puţin 37 de piese de teatru, 154 de sonete şi câteva poeme mai lungi) care sunt citite, apreciate şi analizate chiar şi în prezent, în întreaga lume.

Bineînţeles, Shakespeare nu şi-a propus niciodată să scrie o „carte” de asemenea natură, operele sale fiind

publicate împreună în *First Folio* (Primă colecţie) la aproape 7 ani după moartea sa. Chiar şi după 400 de ani de atunci, este considerat în mod unanim drept cel mai mare şi mai important scriitor al literaturii engleze.

Este cunoscut pentru piesele sale, grupate în mod tradiţional în Tragedii, Comedii şi Istorii. Există mai multe motive care stau la baza impactului său continuu asupra publicului. în primul rând, a fost supremul povestitor şi creator de personaje. *Hamlet, Romeo şi Julieta, Regele Lear, Macbeth, Visul unei nopţi de vară, Antonia şi Cleopatra, Henric al V-lea...* şi lista continuă. Să ne imaginăm un peisaj cultural în care Shakespeare n-ar fi scris niciodată este ca şi cum ne-am gândi la istoria muzicii moderne fără formaţia *The Beatles.* Lumea ar fi un loc mai puţin bun fără opera lui Shakespeare, chiar dacă familiaritatea excesivă cu a sa *oeuvre* (operă) încurajează uneori desconsiderarea.

Shakespeare a avut şi norocul de a scrie în limba care, în secolele următoare, avea să devină *linguafranca* (limbă folosită în comunicarea între vorbitori cu limbi materne diferite) pentru o mare parte a planetei, asigurând astfel răspândirea operei pe întreg mapamondul. Dar de ce s-a răspândit într-atât numele lui Shakespeare şi nu al altui scriitor? O parte a răspunsului este cu siguranţă capacitatea sa extraordinară de a aborda teme universale – dragoste şi ură, război, pace şi putere, libertate, răzbunare, lăcomie, dorinţă şi multe altele. Nelson Mandela, un om a cărui viaţă pare să fi avut puţine în comun cu cea a lui Shakespeare, a fost impresionat: „Shakespeare pare să aibă întotdeauna ceva să ne spună.” Ben Jonson, unul dintre contemporanii elisabetani ai scriitorului, l-a

descris memorabil ca „nefiind al unei epoci, ci pentru toate timpurile”. Piesele sale transcend timpul şi locul într-un mod unic. El însuşi pare să fi avut în minte ideea că se adresa întregii umanităţi, Teatrul Globe purtând mottoul *Totus mundus agit histrionem* („întreaga lume este un teatru”).

Shakespeare a explorat arhetipuri, personalităţi de referinţă şi idei recognoscibile din tradiţia teatrală în construcţia personajelor şi a intrigilor. A adăugat însă un strat de complexitate psihologică care a forţat aşteptările avute de la dramaturgie şi literatură. Arhetipurile sale au devenit oameni pe deplin for- mâţi, pătrunşi de întreaga gamă de emoţii, puncte forte şi slăbiciuni – toate comunicate în cel mai memorabil limbaj. De exemplu, a existat vreodată un studiu mai complet al unui om care trece printr-un moment de criză decât cel al lui Hamlet? Sau o singură explorare a psihicului uman mai uşor recognos- cibilă decât solilocviul său „A fi sau a nu fi”? Dacă ne gândim la naraţiunea definitorie a iubirii damnate, cine – chiar şi astăzi – este nevoit să caute dincolo de Romeo şi Julieta? Dacă cineva acuză pe

altul de trădare, va apela, cel mai probabil la cuvintele lui lulius Cezar: „Şi tu, Brutus?” Pentru dovezi ale strălucirii sale ca furnizor de profunzime psihologică, studiaţi lucrările lui Sigmund Freud, scrise câteva secole mai târziu. Freud şi-a presărat scrierile cu citate shakespeariene, pe care l-a descris drept „cel mai mare dintre poeţi”.

Capacitatea lui Shakespeare de a comunica emoţii şi de a investiga complexitatea firii umane este legată intrinsec de măiestria limbajului său – abilitatea sa de a scrie versuri care reuşesc să ne rămână în minte. în *Oxford Dictionary ofQuotations* („Dicţionarul Oxford de Citate”), *Hamlet* este citat de peste 200 de ori. Vorbitorul modern de limba engleză are un vocabular între 10.000 şi 20.000 de cuvinte, din care va folosi în mod regulat doar o mică parte. Shakespeare a folosit în piesele sale puţin peste 29.000 de cuvinte diferite. în plus, a inventat un număr mare de cuvinte noi. Samuel Johnson i-a atribuit mai multe cuvinte decât oricărui alt scriitor în primul său *Dicţionar al limbii engleze,* iar actualul *Oxford English Dictionary* conţine 2.000 de citate din opera Bardului. Pare corect să-l facem responsabil pentru generarea a cel puţin 1.700 de cuvinte noi. O mică selecţie include: antipatie, nemesis, asasinat, făţiş, zăpă- cire, apartenenţă, curtare, neînfricat, rouă, angajator, epileptic, echivoc, tărâm, modern, frugal, intermediar, gospodar, elocvent, imparţial, gărgăriţă, lamentaţie, săritor, ilustru, sprinten,

izbucnire, pildă, prodigios, vomă, tiradă, şcolar, prosteală, vremelnic, nepământean, util, vulnerabil, câine de pază, trupeş şi zănatec.

CUVINTE SCUMPE

Desigur, este ridicol să încercăm să atribuim o valoare materială operelor lui Shakespeare. Totuşi, valoarea estimată pentru colecţia *First Folio* din anul 1623 ne oferă cel puţin o idee despre respectul pe care i-l acordăm. Tirajul a fost de aproximativ 1.000 de exemplare, care s-au vândut la preţul de 1 liră sterlină în anul publicării. în prezent, mai există doar 235 de exemplare, dintre care mai puţin de 20 sunt complete şi nedeteriorate. în 2020, un exemplar (de reţinut, tipărit după moartea sa şi fără nicio legătură fizică cu autorul, cum ar fi o semnătură) a fost vândut la o licitaţie clin NewYork pentru suma de 9,98 milioane de dolar Nu e rău pentru o carte la mâna a doua!

De asemenea, *cuvintele sunt de prisos* în descrierea abilităţii sale de a inventa expresii noi (fiind primul care a folosit această expresie în *Antoniu şi Cleopatra).* Pentru a da doar câteva exemple, fără Shakespeare nu am fi avut *mâncăruri demne de zei (lulius Cezar), idioţi care clipesc (Neguţătorul din Veneţia), lumi noi şi curajoase (Furtuna), turnuri de forţă (Richard al Ill-lea)* sau *urmăriri de gâşte sălbatice (Romeo şi Julieta).* Şi cât de puţin bogată ar fi lumea fără concepte precum *cele şapte vârste ale omului (Cum vă place), monstrul cu ochi verzi (Othello)* sau *iarna vrajbei noastre*

(Richard al III-lea).

Explorând limitele dramaturgiei şi ale versului, examinând personajele în termenii adevărului psihologic şi exprimând totul în cel mai uimitor limbaj, Shakespeare a schimbat istoria. Uneori la propriu – înţelegerea noastră a personajului Richard al III-lea, de exemplu, se datorează mult mai mult descrierii făcute de Bard decât dovezilor din documentele istorice. Dar, mai important, ne încurajează să ne întrebăm ce înseamnă cu adevărat să fii om – o întrebare pe care a abordat-o atât de complet încât opera sa este interpretată şi inspiră la fel de mult astăzi ca atunci când a văzut hârtia pentru prima dată.

TITLU: *DIALOG DESPRE CELE DOUĂ SISTEME PRINCIPALE ALE LUMII* AUTOR: GALILEO GALILEI DATĂ: 1632

Dialog despre cele două sisteme principale ale lumii este un tratat ştiinţific de referinţă care a permis tranziţia lumii de la o viziune larg răspândită despre ea însăşi la una complet diferită. Aceasta contesta învăţăturile Bisericii Romano-Catolice care, la acea vreme, domina gândirea europeană şi îi incomoda viaţa autorului său – astronomul, inginerul şi fizicianul italian Galileo Galilei. Astăzi, niciun cititor serios nu se abate de la ideea principală conform căreia Pământul nu este centrul Universului, ci Pământul şi celelalte planete orbitează în jurul Soarelui.

Tratatul se bazează pe opera polonezului Nicolaus

Copernic (1473-1543), în special pe lucrarea sa din anul 1543, *Despre revoluţiile sferelor cereşti,* care a conturat o viziune a cosmosului în contrast cu sistemul ptolemeic, care plasează planeta noastră în centrul tuturor lucrurilor – şi care a dominat învăţătura religioasă şi ştiinţifică încă din Antichitate. Cartea a stârnit imediat criticile unor personalităţi religioase importante – atât catolice, cât şi reformate care considerau că teza sa radicală era în contradicţie cu învăţătura Scripturii. De exemplu, se pare că Martin Luther ar fi spus: „Acest nebun doreşte să răstoarne întreaga ştiinţă a astronomiei; dar Sfânta Scriptură ne spune [losua 10:13] că losua a poruncit soarelui să stea nemişcat, şi nu pământului”.

Copernic a scris într-un stil aproape de neînţeles, mai puţin de cei cu o gândire preponderent ştiinţifică. Având în vedere că instituţiile religioase îi erau ferm împotrivă, opera sa nu a reuşit să pătrundă în conştiinţa populară. Cu toate acestea, a fost citită pe îndelete în rândul comunităţii ştiinţifice (deşi referinţele către tratat erau adesea însoţite de avertismente că era un model util din punct de vedere teoretic, nu unul fixat în realitate). De asemenea, în anul 1616 a fost inclusă pe „Lista cărţilor interzise” întocmită de Biserica Catolică, unde a rămas pentru mai bine de 140 de ani.

Născut în Pisa, Galileo s-a convins de ideile lui Copernic în urma unui şir de observaţii astronomice pe care le-a făcut în jurul anului 1609. Apoi, în 1613, i-a scris unuia dintre studenţii săi despre modul în care teoria lui Copernic ar putea fi conciliată cu anumite pasaje biblice, scrisoarea atrăgând astfel atenţia

Inchiziţiei de la Roma. Inchiziţia a concluzionat că heliocentrismul copernician era eretic, să nu mai vorbim de „prostesc şi absurd”, iar Galileo a fost avertizat să înceteze promovarea acestuia. Dar când Papa Urban al VlII-lea a preluat conducerea Vaticanului în anul 1623, Galileo s-a trezit cu un prieten neaşteptat – unul care i-a dat binecuvântarea să scrie o lucrare în care explora heliocentrismul, atâta timp cât nu se pronunţa pentru adoptarea acestuia.

INTERZIS!

Biserica Romano-Catolică a introdus *Index Librorum Prohibitorum* („Lista cărţilor interzise") în prima jumătate a secolului XVI, chiar când evoluţia din domeniul tehnologiei de tipărire crease un public nou, mult mai numeros, pentru materiale literare. Lista avea să includă tot felul de scrieri, de la ficţiune şi filozofie până la lucrări ştiinţifice şi versiuni neaprobate ale Bibliei. Mii de cărţi au ajuns să fie trecute pe lista neagră pe baza potenţialului lor de a fi „deranjante" pentru Biserică şi pentru societate în general. *Indexul* a fost eliminat oficial abia în anul 1966, în timpul mandatului Papei Paul al Vl-lea – la doar cinci ani după ce *Al doilea sex,* cartea lui Simone de Beauvoir, a devenit una dintre ultimele cărţi scrise de un clasic modern care a fost supusă cenzurii.

Rezultatul a fost *Dialogul,* publicat în anul 1632 cu

acordul Inchiziţiei. Cartea este structurată sub forma unei conversaţii purtate pe parcursul mai multor zile între doi filozofi – Salviati, care susţine punctul de vedere al lui Copernic, şi Simplicio, care stă de partea viziunii ptolemeice asupra lumii – şi un laic neutru, Sagredo. Aceştia dezbat diversele merite ale fiecărei părţi, frecvent prin utilizarea unor experimente de gândire. De exemplu, dacă Pământul se mişcă, nu ar trebui ca o ghiulea trasă într-o direcţie să aterizeze mai departe decât dacă ar fi trasă în direcţia opusă?

Deşi Galileo a încercat să adopte un ton neutru şi a declarat că subiectul cărţii este „ipotetic”, pentru majoritatea observatorilor era destul de evident de ce parte a disputei se afla. Nu a ajutat nici că Simplicio – un nume care evocă însăşi noţiunea de om „simplu” – este frecvent subiectul ridicolului. Când Galileo a terminat cartea, în anul 1630, era necesar avizul cenzorilor de la Roma şi probabil că nu ar fi trecut de ei fără a face modificări. Dar, din cauza unei epidemii de ciumă, i s-a permis să o trimită cenzorilor din Florenţa, care s-au dovedit a fi un public mai îngăduitor.

Cu toate acestea, calea uşoară nu a durat mult, pentru că papa Urban al VlII-lea s-a simţit ofensat că partea sa de argumentare era reprezentată de un personaj precum Simplicio. în 1633, Galileo a fost adus în faţa Inchiziţiei de la Roma, care i-a reamintit avertismentul anterior de a abandona teoria coperniciană. Galileo a susţinut că doar a discutat teoria, nu a apărat-o, înainte de a accepta că se făcuse vinovat de „exagerarea argumentaţiei”. Judecat ca fiind „suspect de erezie”, a fost obligat să renunţe la convingerile sale

supărătoare, iar cartea a fost interzisă. Galileo a fost condamnat la închisoare de către Inchiziţie, deşi, în realitate, a fost ţinut în arest la domiciliu (mai întâi la palatul unui prieten din Siena şi apoi într-o vilă din zona rurală a Toscanei) pentru tot restul vieţii. în timp ce i se pronunţa pedeapsa, legenda spune că Galileo repeta ca pentru sine: „Şi totuşi se mişcă” *(Eppur şi muove),* deşi povestea este probabil apocrifa.

Galileo a fost un gigant al lumii ştiinţifice din mai multe puncte de vedere, un pionier al metodei ştiinţifice, care a reunit matematica şi fizica teoretică şi experimentală pentru a aborda mistere vechi. După altercaţiile sale cu Vaticanul, este de înţeles că s-a ferit cât de cât de subiectul heliocentrismului. Biserica a permis publicarea *Dialogului* abia în secolul XVIII şi doar în anul 1835 a fost eliminat în mod oficial din *Index* în toate formele sale. Dar, până atunci, Galileo aproape câştigase disputa. Lumea realizase că mica noastră planetă nu este, până la urmă, centrul tuturor lucrurilor. Şi, în ciuda acestui fapt, Pământul continuă literalmente să se învârtă. într-o conversaţie din 1939, papa Pius al Xll-lea La numit pe Galileo „unul dintre cei mai îndrăzneţi eroi ai cercetării... neavând frică de piedici şi riscuri care pot apărea pe drum, nici frică de monumentele funerare”. Adevărat, şi o recunoaştere primită mai bine mai târziu decât niciodată.

TITLU: *PRINCIPIA*

AUTOR: ISAAC NEWTON

DATĂ: 1687

Philosophies Naturális Principia Mathematica („Principiile matematice ale filozofiei naturale”; adesea prescurtat simplu *Principia)* este o lucrare în trei volume care a prezentat legea gravitaţiei universale şi cele trei legi ale mişcării formulate de Isaac Newton. A devenit un punct de sprijin pentru întreaga gândire ştiinţifică modernă şi a rămas un text de bază, chiar şi după ce *Teoria generală a relativităţii* a lui Einstein şi apariţia mecanicii cuantice au subminat pretenţiile sale la universalitate.

Născut în anul 1642, în Lincolnshire, Anglia, Newton a fost unul dintre cei mai formidabili eruditi ai vremii sale, aducând numeroase contribuţii notabile în diverse domenii. De exem- piu, a fost o persoană-cheie în dezvoltarea lentilelor telescopice, a creat cadrul pentru calculul infinitezimal şi a petrecut mult timp chiar şi cu studiile alchimice. însă *Principia* a fost cea care i-a ridicat numele în rândul marilor gânditori din domeniul stiintei.

J J

ÎN RĂSPĂR CU UN MĂR

Lordul Byron a înglobat în poemul *Don Juan* statutul cvasilegendar al circumstanţelor în care Newton a făcut dezvăluirile gravitaţionale din *Principia:* „Când Newton văzu un măr căzând, găseşte/în acea uşoară tresărire din a sa contemplaţie.../ Un mod de a dovedi că Pământul se roteşte/ într-un vârtej cât se poate de natural, numit «gravitaţie»."

Byron s-a dovec'it şi uşor profetic în versurile sale când a prezis că descoperirile lui Newton – „singurul muritor care a putut să ia în răspăr,/ De la Adam încoace – o cădere – sau un măr" – vor vedea „foarte curând" cum motoarele cu aburi vor duce omul pe Lună!

A devenit primul care, cu ajutorul matematicii teoretice, a explicat exhaustiv mişcarea obiectelor în spaţiu cu ajutorul celor trei legi ale mişcării pe care le-a formulat. Prima dintre aceste legi este legea inerţiei, care spune că: „Un obiect aflat în repaus va rămâne în repaus dacă nu este supus unei forţe neuniforme. Un obiect aflat în mişcare continuă să se deplaseze cu aceeaşi viteză şi în aceeaşi direcţie dacă nu este supus unei forţe neuniforme.” Prin cea de-a doua lege se stabileşte că acceleraţia se produce atunci când o forţă acţionează asupra unei mase. Cu cât masa este mai mare, cu atât mai mare este forţa necesară pentru a o accelera. Totodată, cea de-a treia lege spune că pentru fiecare acţiune făcută asupra unui corp există o reacţie egală, dar de sens contrar. Newton a pus astfel bazele mecanicii moderne în doar câteva tuşe de peniţă (şi-a scris textul în latină, aşa cum se obişnuia la acea vreme pentru textele academice).

Totuşi, teoria sa despre gravitaţia universală a avut, fără îndoială, un impact chiar mai mare. în esenţă, încerca să demonstreze că toate lucrurile sunt atrase de toate celelalte lucruri din spaţiu în virtutea unei forţe invizibile. Acesta descrie modul în care oricare două mase se atrag reciproc cu o forţă egală cu o constantă

(constanta gravitaţională) înmulţită cu produsul celor două mase şi împărţită la pătratul distanţei dintre ele.

Cum a reuşit el să ajungă la această concluzie este un mister învăluit în legendă. O versiune populară este că ideea i-a venit în timp ce stătea sub un copac şi un măr i-a căzut în cap. în zilele noastre, povestea este considerată apocrifa, chiar dacă are un deliciu anecdotic. Cu toate acestea, este foarte posibil să fi ajuns la uimitoarea-i concluzie fiind martorul unei situaţii similare. Văzând un măr dintr-un copac ce era „atras” spre Pământ, este posibil să se fi întrebat de ce acesta urma mereu calea descendentă spre Pământ şi nu zbura, să zicem, în sus, spre spaţiu sau într-o altă direcţie.

Indiferent de modul în care a ajuns la ea, teoria explica, în sfârşit, de ce lucrurile se mişcă aşa cum o fac – pe Pământ şi în spaţiu. Printre altele, teoria a oferit dovada matematică mult dorită pentru veridicitatea modelului heliocentric dezvoltat de Copernic. în elaborarea tezei sale, Newton s-a folosit din plin şi de observaţiile făcute de Johannes Kepler despre planeta noastră. Newton avea să emită memorabilele cuvinte: „Dacă am văzut mai departe decât restul, este pentru că am stat pe umerii giganţilor.” Totuşi, nu-şi făcea iluzii că a dat peste o „teorie a tuturor lucrurilor”. „Gravitaţia explică mişcarea planetelor, dar nu poate explica cine a pus planetele în mişcare”, a observat el.

Principia a ieşit la iveală dintr-o lucrare mult mai scurtă, *De Motu* („Despre mişcare”), pe care Newton a scris-o în anul 1684, după ce astronomul Edmond Halley îi ceruse ajutorul în rezolvarea unor probleme de dinamică orbitală. Deşi conţinea nucleele celor trei legi

ale mişcării, nu aborda subiectul gravitaţiei universale. însă, odată cu apariţia lucrării *Principia,* Newton s-a ridicat la statutul de superstar pe firmamentul ştiinţific.

Datorită acestei lucrări a ajuns în funcţii publice bănoase şi i s-a acordat titlul de cavaler. Dar aveau să apară şi controverse. A intrat într-un conflict scandalos cu filozoful şi matematicianul german Gottfried Wilhelm Leibniz, pentru a stabili care dintre ei era inventatorul calculului infinitezimal. Ambii bărbaţi petrecuseră ani întregi dezvoltându-şi sistemele, deşi Leibniz fusese primul care şi-a făcut publice descoperirile. Acum se crede că, de fapt, Newton şi-a dezvoltat sistemul de calcul mai devreme decât germanul, dar că amândoi au ajuns la propriile rezultate în mod complet independent unul de celălalt. Nici măcar moartea lui Leibniz, în anul 1716, nu a putut pune capăt duşmăniei. Situaţia avea să planeze asupra tuturor realizărilor lui Newton până la moartea acestuia, în anul 1726.

Totuşi, *Principia* rămâne capodopera sa şi îi asigură lui Newton locul atât de dorit în istorie. Alexander Pope i-a scris un epitaf emoţionant: „Natura şi legile ei zăceau ascunse în noapte;/ Dumnezeu a spus «Să fie Newton» şi totul s-a luminat.” După mai bine de 200 de ani, Albert Einstein – a cărui muncă a determinat o reconsiderare fundamentală a lucrării *Principia* – i-a confirmat moştenirea eternă: „Epoca lui Newton s-a cernut demult prin sita uitării, eforturile şi suferinţele pline de incertitudine ale generaţiei sale au dispărut de sub ochii noştri; au rămas operele câtorva mari gânditori şi artişti, pentru a-i încânta şi înnobila pe cei care vin după noi. Descoperirile lui Newton au trecut în bazele cunoştinţelor acceptate.”

TITLU: *CONTRACTUL SOCIAL SAU PRINCIPIILE DREPTULUI POLITIC*

AUTOR: JEAN-JACQUES ROUSSEAU

DATĂ: 1742

Contractul social a fost o carte revoluţionară în adevăratul î sens al cuvântului, stârnind imaginaţia şi pasiunile liderilor Revoluţiei Franceze – un eveniment epocal la care Rousseau nu a fost martor, ci protagonist postum, deoarece murise cu aproximativ zece ani înainte. Unul dintre marii promotori ai lui Rousseau a fost Maximilien Robespierre, care a scris în jurnalul său: „Om divin! Tu ai fost cel care m-a învăţat să mă cunosc pe mine însumi. Când eram tânăr, m-ai făcut să apreciez adevărata demnitate a naturii mele şi să reflectez asupra marilor principii care guvernează ordinea socială."

Născut în anul 1712 la Geneva, Rousseau s-a dovedit a fi la fel de talentat ca muzician şi compozitor, dar şi ca filozof. Una dintre primele sale realizări a fost dezvoltarea unui sistem de notaţie muzicală cu ajutorul matematicii. După ce a trăit în diferite oraşe europene, a venit la Paris când avea vreo 30 de ani şi a devenit curând indispensabil scenei culturale şi filozofice. Parisul a fost căminul spiritual şi locul unde filozofia sa şi-a găsit cel mai înfocat public.

S-a împrietenit în special cu Denis Diderot, celebrul filozof al Iluminismului şi editor al celebrei *Enciclopedia sau Dicţionar sistematic al ştiinţelor, artelor şi meseriilor.* Cariera de filozof a lui Rousseau a început cu

adevărat în 1750, atunci când a câştigat un concurs de eseuri – concurs pe tema beneficiilor morale ale artelor şi ştiinţelor. A dezvoltat câteva dintre subiectele din acel articol în prima sa lucrare majoră, *Discurs asupra originii şi fundamentelor inegalităţii dintre oameni* (lucrare cunoscută şi sub numele de *Al doilea discurs),* publicată în anul 1754. Aceasta conţine reflecţiile sale despre ce considera a fi „starea naturală” a omenirii. A ajuns la concluzia că Omul în starea sa primitivă era un specimen a cărui morală nu fusese coruptă încă şi care dădea dovadă de blândeţe „atunci când este plasat de natură la echidistanţă între prostia brutelor şi iluminarea fatală a omului civil”.

Potrivit lui Rousseau, omul primitiv ocupa o fericită zonă de mijloc între creaturile brutale şi Omul modern decadent din societatea civilă. Societatea civilă, susţinea el, nu era un motor al progresului, ci mai degrabă al decăderii umane. Dacă asta nu pare prea grav, Rousseau a mai identificat proprietatea privată ca fiind cauza inegalităţii intrinseci profunde:

Adevăratul fondator al societăţii civile a fost cel > care a îngrădit o bucată de pământ, a declarat „Acesta este al meu” şi a găsit oameni suficient de naivi care să-l creadă. De la câte nelegiuiri, războaie şi crime, de la câte orori şi nenorociri nu ar fi putut cineva să salveze omenirea, trăgând ţăruşii sau umplând şanţul şi strigând către semenii săi: Aveţi grijă şi nu plecaţi urechea la impostor; sunteţi hărăziţi pierzaniei de uitaţi că roadele pământului

ne aparţin tuturor şi că pământul însuşi nu aparţine nimănui.

Potenţialul revoluţionar al unui astfel de discurs era evident şi mulţi dintre cei cu autoritate au ajuns să-l considere pe Rousseau un renegat periculos. Anul 1762 a adus o nouă controversă odată cu apariţia lucrării *Emile sau Despre educaţie,* Rousseau confruntând publicul cu afirmaţia: „Totul e bun când iese din mâinile Creatorului; totul degenerează în mâinile omului.” Cartea a fost interzisă la Paris şi la Geneva pentru că Rousseau se dezminţea de anumite principii creştine fundamentale şi cerea toleranţă completă pentru toate religiile. *Contractul social,* publicat în acelaşi an, a fost valul care a zguduit cu adevărat barca.

CONFESIUNI

Rousseau a scris mai multe volume de memorii, care au fost publicate după moartea sa sub titlul *Confesiuni.* Lucrarea este considerată una dintre primele autobiografii în adevăratul sens modern, unul dintre primele exemple de studiu i itrospec- tiv realizat de o personalitate non-religioasă asupra propriei vieţi. Cartea se deosebeşte de altele şi pentru că relatează o anecdotă despre „o mare prinţesă" care, aflând că ţăranii nu au pâine, a răspuns: „Atunci să mănânce brioşe". Asta fusese sursa zicalei atribuită atât de des regi iei Maria-Antoaneta, apărută cu şapte ani înainte ca aceasta să fi inventat, chipurile, această

frază.

Rousseau susţinea că societatea civilă denigrează umanitatea, o poziţie pe care a formulat-o într-unul dintre citatele filozofice memorabile: „Omul se naşte liber şi pretutindeni este înlănţuit. Cel ce se crede stăpânul celorlalţi rămâne mai subjugat sclaviei decât sunt ceilalţi.” A susţinut, în continuare, că era împotriva dreptului divin al monarhilor şi că nicio ţară nu avea dreptul de a-şi impune dominaţia asupra altei ţări. („Să admitem atunci că forţa nu creează dreptul şi că suntem obligaţi să ne supunem doar puterilor legitime.”)

Puterea suverană ar trebui să aparţină poporului (inclusiv femeilor – altă poziţie radicală pentru acea vreme), cu implicarea tuturor cetăţenilor în procesul de guvernare. Revenind la un model de democraţie pură, Rousseau cerea o societate în care toţi să fie egali şi în care legile să fie făcute în conformitate cu voinţa comună; în opinia sa, astfel s-ar fi promovat în mod natural justiţia şi egalitarismul. în plus, afirma că guvernul trebuie să-şi desfăşoare activitatea separat de legislatura populară, dar, în cazul în care ar fi acţionat împotriva voinţei poporului, să se afle în pericol de desfiinţare.

în mod surprinzător, puterile europene îl considerau deja a fi complet în afara legii şi Rousseau şi-a petrecut următorii câţiva ani străbătând Europa în căutarea unui refugiu. Acesta a murit în anul 1778, dar timpul său nu venise încă. Ne întrebăm ce ar fi crezut despre, să zicem, Domnia Terorii lui Robespierre, erou al Revoluţiei Franceze. Indiferent de ipoteticul răspuns pe

care l-ar fi dat, în 1794 – la 16 ani de la moartea sa – Rousseau a fost înmormântat în Pantheonul din Paris, fiind comemorat ca erou naţional. Filozoful american Will Durant a scris despre el în secolul XX:

Cum s-a ajuns ca acest om, după moartea sa, să triumfe asupra lui Voltaire, să reînvie religia, să transforme educaţia, să ridice moralul Franţei, să inspire Romantismul şi Revoluţia Franceză, să influenţeze filozofia lui Kant şi a lui Schopenhauer, piesele lui Schiller, romanele lui Goethe, poemele lui Wordsworth, Byron şi Shelley, socialismul lui Marx, etica lui Tolstoi şi, în ansamblu, să aibă un impact mai mare asupra posterităţii decât orice alt scriitor sau gânditor din acel secol XVIII în care scriitorii au fost mai influent! decât oricând altcândva?

>

TITLU: *DICŢIONARUL LIMBII ENGLEZE*

AUTOR: SAMUEL JOHNSON DATĂ: 1755

în vara anului 1746, mai mulţi librari, editori şi tipografi din Londra – printre care şi Thomas Longman, fondatorul editurii omonime care continuă să prospere şi astăzi – au ajuns la concluzia că trebuie să comande un dicţionar complet al limbii engleze. Rezultatul a fost una dintre publicaţiile de referinţă ale istoriei literare – una care a schimbat modul în care percepem limba engleză şi ce este ea.

Lumea lecturii s-a schimbat mult în Marea Britanie a

secolului XVIII. Nivelul de alfabetizare era în creştere, iar costurile de producţie a cărţilor, ziarelor, broşurilor şi a altor publicaţii similare au dus la sporirea solicitărilor pentru cuvântul scris. Din ce în ce mai mulţi oameni puteau obţine materiale de lectură la un preţ rezonabil. însă, cu cât se tipărea mai mult, cu atât devenea mai evident că limba engleză era un amalgam. Era o limbă care de-a lungul secolelor evoluase în moduri frumoase, dar fără să aibă reguli stricte.

Acest lucru era OK pe vremea când cuvântul scris nu-i preocupa pe mulţi – doar pe cei bogaţi şi pe cei care aveau religia drept profesie –, aşa cum fusese până nu demult. Dar acum, că ajunsese în mâinile maselor, se cerea o mai bună claritate. Cum ar trebui ortografiate cuvintele? Esenţialmente chiar, ce semnificaţie sau gamă de semnificaţii are fiecare cuvânt în parte? Şi cum ar trebui folosite şi înţelese într-un context gramatical?

Profesioniştii din domeniul editorial care s-au reunit în 1746 ştiau că proiectul de a aduna toate cuvintele din limbă şi de a le pune într-o ordine era vast. Existau deja dicţionare, dar le varia calitatea, nivelul de încredere era discutabil, adesea debordau de excentricitate (câteva erau aranjate tematic şi nu alfabetic, ceea ce nu ajuta la claritate) şi niciunul nu putea pretinde că este definitiv. Unele erau niste liste de cuvinte mai

J avansate. Era nevoie de ceva cu autoritate.

Longman şi tovarăşii săi au decis să i se adreseze lui Samuel Johnson, scriitor foarte respectat – jurnalist, poet, dramaturg, biograf şi critic. I-au oferit 1.500 de guinee (în prezent, aproximativ 250.000 de lire sterline) pentru a accepta această sarcină. Acesta le-a spus că îi

va lua trei ani. De fapt, i-a luat aproape nouă; dar chiar şi aşa, pare rapid având în vedere amploarea provocării.

A început lucrarea la domiciliul său din Gough Square nr. 17, Londra, petrecând primul an elaborând un plan în care şi-a detaliat aspiraţiile pentru carte şi metodologia propusă. Şi-a asumat proiectul într-o măsură uluitoare. A angajat câţiva colaboratori care să-l asiste, dar s-au limitat aproape exclusiv la sprijin administrativ. A luat limba engleză şi a ordonat-o aproape de unul singur. Fiindu-i patron, Contele de Chesterfield a zis că: „în vremuri de confuzie, trebuie să recurgem la vechiul tertip roman şi să alegem un dictator. Pe baza acestui principiu, îl votez pe domnul Johnson să ocupe această grandioasă şi anevoioasă funcţie."

>

Decizia lui Johnson de a oferi nu numai definiţii exacte pentru fiecare cuvânt, ci şi citate care să ilustreze aceste definiţii a conferit o notă unică *Dicţionarului.* într-o remarcabilă performanţă a erudiţiei, a spicuit aceste citate de la scriitori care au trăit în diferite perioade. Este adevărat că i-a preferat

pe unii mai mult decât pe alţii. William Shakespeare, John Milton, John Dryden, Alexander Pope şi Edmund Spenser – toţi îşi fac simţită prezenţa. însă anvergura lecturilor sale este aproape imposibil de măsurat. (Johnson era renumit pentru faptul că îşi marca cărţile cu note şi comentarii copioase).

Prima ediţie completă a fost pusă în vânzare în anul 1755, conţinând aproximativ 43.000 de cuvinte definite, ilustrate prin 114.000 de citate. Autodescrierea titlului de pe prima pagină suna asa: *UN DICŢIONAR al LIMBII ENGLEZE: în care CUVINTELE sunt deduse de la ORIGINALELE lor şi ILUSTRATE în DIFERITELE LOR SEMNIFICAŢII prin EXEMPLE din cei mai buni scriitori. La care sunt adăugate la început O ISTORIE a LIMBII şi O GRAMATICĂ ENGLEZĂ. De SÁMUEL JOHNSON, A.M. în DOUĂ volume.*

în prefaţă, Johnson vorbea despre faptul că a găsit limba „abundentă fără ordine şi energică fără reguli”, cu „o perplexitate care trebuie descâlcită şi o confuzie care trebuie î

reglementată”. Totuşi, anii petrecuţi ca lexicograf l-au învăţat şi că limba nu poate fi îmblânzită în totalitate şi nici nu ar trebui să fie. Limba se schimbă, evoluează şi şi-a dat seama că nu era treaba lui să o facă „corectă”, ci mai degrabă să o înregistreze cât mai fidel în starea în care se afla la acel moment. Lexicograful trebuia să fie ca un reporter, nu ca un îmbălsămător.

CE VREI SĂ SPUI?

Johnson se distra cu definiţiile sale. Putea fi la fel de bine ambiguu, modest sau acid. Definea „lexicograful" drept „un scriitor de dicţionare; un inofensiv animal de povară care se menţine ocupat cu depistarea originalului şi detalierea semnificaţiei cuvintelor". Totodată, „acciza" este „o taxă odioasă percepută asupra mărfurilor şi adjudecată nu de judecătorii obişnuiţi ai proprietăţii, ci de amărâţii angajaţi de cei cărora li se plăteşte acciza". A existat şi o definiţie îndreptată deosebit de precis spre Philip Stanhope, Contele de Chesterfield – patronul cu care a avut o relaţie oarecum dificilă. Johnson a definit un „patron" drept „cel care susţine, spr jină sau protejează. în mod obişni it, un nenorocit care spr mă cu insolenţă şi este plătit cu linguşire." Au!

Dicţionarul în sine era un artefact superb, tipărit pe foi uriaşe din hârtie de cea mai bună calitate. Costul era prohibitiv pentru majoritate. în primii 30 de ani de existenţă a lucrării s-au vândut mai puţin de 10.000 de exemplare. Chiar şi aşa, importanţa sa a fost recunoscută aproape de la început.

James Boswell avea să scrie în *Viaţa lui Samuel Johnson* că „lumea contempla şi se minuna că o lucrare atât de copleşitoare fusese realizată de un singur om, în timp ce alte ţări considerau că astfel de demersuri puteau fi întreprinse doar de academii întregi”. (Politicianul şi scriitorul Horace Walpole a fost ceva mai apatic, declarând că reputaţia lui Johnson nu avea „să dăinuie prea mult” şi că sarcina de a compila dicţionarul se dovedise „prea mare pentru un singur om”.)

Dicţionarul lui Johnson nu este lipsit de idiosincrazii

şi chiar de defecte. Personalitatea şi prejudecăţile autorului transpar uneori – a acordat puţină importanţă anumitor cuvinte cu rădăcini din limba franceză, unul sau două cuvinte au fost omise cu totul şi era neînduplecat în convingerea că niciun cuvânt din limba engleză nu începe cu „X”. în orice caz, a stabilit standardul pentru toate celelalte dicţionare şi nu a avut niciun rival în limba engleză până la apariţia *Oxford English Dictionary* (OED) un secol şi jumătate mai târziu. *OED* a încorporat aproape 2.000 de definiţii ale acestuia fără să aducă vreo modificare sub

> stantială.

Dicţionarul a devenit rapid o comoară culturală, nu doar un ghid al limbii engleze, ci şi o celebrare a puterii cuvântului şi o explorare a artei şi a societăţii. Impactul său poate fi măsurat şi în mod concret. De exemplu, de-a lungul secolelor, Curtea de Justiţie a SUA a apelat la dicţionarul lui Johnson de fiecare dată când s-a pus în discuţie formularea – sensul – documentelor fondatoare precum Constituţia. Trebuie să remarcăm şi faptul că Johnson a produs pe parcursul vieţii mai multe ediţii revizuite ale *Dicţionarului,* dar prima sa încercare fusese atât de cuprinzătoare încât au fost adăugate foarte puţine cuvinte noi.

Nu exagerăm cu nimic dacă spunem că, definind cuvintele, Johnson a redefinit modul în care înţelegem comunicarea inter- umană. Potrivit lui Walter Jackson Bate, biograf al lui Johnson din secolul XX, *Dicţionarul* „se numără cu uşurinţă printre cele mai importante realizări ale erudiţiei şi, probabil, cea mai mare performanţă atinsă vreodată de un singur om...”

TITLU: *SIMŢUL COMUN*

AUTOR: THOMAS PÂINE

DATĂ: 1776

Publicat în ianuarie 1776 în Philadelphia, cel mai mare oraş din Pennsylvania care pe atunci era colonie americană, *Simţul comun* era un pamflet tăios de 47 de pagini care se dezlănţuia împotriva nedreptăţilor înfăptuite de monarhie. în doar câteva luni, pamfletul a ajuns să fie unul dintre motoarele Războiului de Independenţă american, care a dus la răsturnarea dominaţiei britanice şi la înfiinţarea Statelor Unite ale Americii. Când mulţi dintre cei care denigrau dominaţia britanică se fereau de posibilitatea unei rupturi complete, Pâine a dat aripi tocmai acestei idei.

Pâine s-a născut în anul 1737, în comitatul englez Norfolk şi a părăsit şcoala la vârsta de 13 ani pentru a-l ajuta pe tatăl său cu magazinul de corsete pe care-l deţinea. La 20 de ani, pentru scurt timp, a făcut parte din echipajul unui corsar, apoi a încercat (şi a eşuat) de câteva ori să-şi deschidă propria afacere înainte de a găsi de lucru ca perceptor de taxe pentru guvern – o slujbă din care a fost, în cele din urmă, concediat şi care i-a lăsat o părere proastă despre guvernul britanic.

Rămas fără prea multe oportunităţi profesionale, în 1774 a decis să o ia de la capăt şi a plecat în America. La Londra îl întâlnise pe Benjamin Franklin, unul dintre cei mai influenţi americani ai epocii, pe care La convins să-i dea o scrisoare de recomandare. Drept urmare, când a ajuns în Philadelphia, Pâine a reuşit să găsească

de lucru ca jurnalist deoarece îşi câştigase reputaţia de pamfletar talentat în Marea Britanie.

CUNOASTE-TI DREPTURILE

» »

în anul 1791, Pâine avea să scrie *Drepturile omului* un alt tratat important care susţinea o altă revoluţie – de data aceasta, cea care cuprindea Franţa acelor vremuri. Aceasta a fost formulată ca răspuns la atacul lui Edmund Burke împot iva Revoluţiei, *Reflecţii asupra Revoluţiei din Franţa,* document scris cu un an înainte. Guvernul britanic era îngrijorat că opiniile lui Pâine ar putea avea simpatizanţi acasă, astfel că s-a emis un mandat de arestare în anul 1792. După întoarcerea din America, Pâine a fugit în Franţa, implicându-se în scena politică aprinsă de acolo până în momentul arestăi ii sale în Paris, la sfârşitul anului 1793. Şi-a câştigat libertatea doar după intervenţia unui vechi aliat american (şi un alt viitor preşedinte al SUA), James Monroe. Judecat *în absentia* în Marea Britar ie, a fost condamnat pentru răzvrătire calomnioasă împotriva lui Burke, dar a evitat pedeapsa – nu s-a mai htors în ţara sa natală.

Acesta a descoperit o Americă care fierbea de nemulţumire faţă de modul de conducere opresiv al guvernului britanic – Pâine fiind simpatizant al acestei poziţii politice. Americanii se considerau supraimpozitaţi şi încătuşaţi de restricţiile comerciale britanice. Cu un an înainte de sosirea sa a avut loc celebra „Partidă de ceai de la Boston” *(Boston Tea Party),* când un transport de ceai a fost azvârlit în portul Boston în semn de protest faţă de condiţiile favorabile în care Compania britanică a Indiilor de Est era autorizată să opereze şi pentru că mulţi colonişti au refuzat să fie impozitaţi de o administraţie în care nu erau reprezentaţi.

Exista un sentiment din ce în ce mai puternic că relaţia an- glo-americană avea nevoie de o revizuire majoră, dar puţini erau convinşi că soluţia era un „divorţ”. Pâine şi-a publicat pamfletul la începutul lui ianuarie 1776, semnându-l doar cu „un Englez”. Franklin şi Benjamin Rush – alt „Părinte Fondator” – l-au încurajat în realizarea acestui proiect, iar Pâine a fost de-a dreptul necruţător.

în timp ce unii adresau cele mai aprige critici guvernului şi parlamentului britanic, Pâine şi-a îndreptat plângerile către monarh, George al III-lea. Pâine sugera că ideea monarhiei ereditare era complet absurdă şi numeroasele monarhii eşuate din Europa ofereau dovezi ample în acest sens. De ce şi-ar dori co-loniştii să se apropie de un regim care intenţiona să impună taxe nedrepte şi legi injuste? Oare nu acesta fusese principalul motiv pentru care fugiseră? Ca să scape de tot?

„Europa – şi nu Anglia – este părintele Americii”[28], a scris el. „Această lume nouă a reprezentat un azil pentru cei veniţi din toate părţile Europei, unde au fost persecutaţi pentru că iubeau libertatea civilă şi religioasă. Au fugit încoace nu de îmbrăţişările drăgăstoase ale mamei, ci de cruzimea monstrului; iar afirmaţia aceasta este atât de potrivită pentru Anglia, încât aceeaşi tiranie care i-a alungat de acasă pe primii emigranţi încă îi mai hăituieşte pe urmaşii lor.”[29] Acesta susţinea că era timpul pentru despărţire: „Am avea ocazia şi avantajul de a crea cea mai nobilă şi mai pură Constituţie de pe faţa Pământului. Stă în puterea noastră să luăm totul de la capăt.”[30] De exemplu, o lume în care posesia de proprietăţi nu mai este o condiţie preliminară pentru dreptul la vot sau pentru a ocupa o funcţie publică.

Cu siguranţă, articolul său a provocat vâlvă. Fusese prea mult chiar şi pentru unii dintre americanii de vază care aveau să ajungă revoluţionari. Cuvintele lui Pâine şi-au găsit rapid un public numeros. Se estimează că pamfletul s-a vândut în peste 500.000 de exemplare în timpul Războiului de Independenţă, având şi un public mult mai larg datorită reproducerilor de pe piaţa neagră şi prin lecturile publice din baruri şi saloane.

Pâine a vrut să numească lucrarea *The Plain Truth* („Purul adevăr”), dar Rush l-a convins să opteze pentru *Common Sense*
(„Simţul comun”), considerând că titlul reflectă mai bine una dintre preocupările majore ale lui Pâine: că oamenii

28 Thomas Pâine, *Simţul comun,* traducere de Oana-Maria Badea, Editura ALL, Bucureşti, 2013, p. 34. *(n. trad.)*
29 *Ibidem,* pp. 34-35. (n. *trad.)*
30 *Ibidem,* p. 78. *(n. trad.)*

obişnuiţi ar trebui să aibă mai multă încredere în propriile simţăminte în loc să se lase absorbiţi de dezbateri politice abstracte. Pâine era de părere că se pot purta discuţii interminabile despre ce e bine şi ce e rău în înstrăinarea de patria-mamă, dar de ce ai rămâne în acea ţară când ea te nedreptăţeşte? „în ochii lui Dumnezeu şi ai societăţii, un om corect este mai valoros decât toţi huliganii încoronaţi ai lumii la un loc.”[31] Şi acum era momentul coloniilor, „condiţiile de acum nu apar decât o dată în istoria unei naţiuni”[32].

Se spune că Thomas Jefferson îl considera pe Pâine cel mai sclipitor scriitor al Americii Revoluţionare, omul care a reuşit să găsească vocea şi limbajul necesare pentru crearea unei legături cu majoritatea. John Adams, cel care urma să fie cel de-al doilea preşedinte al SUA, a fost altă personalitate care i-a recunoscut impactul, scriindu-i soţiei sale în aprilie 1776: *„Simţul comun,* ca o rază revelatoare, a venit la momentul propice pentru a ne înlătura îndoielile şi pentru a ne consolida alegerea.” Cu toate acestea, Adams se numărase şi el printre cei reticenţi faţă de argumentele pamfletului, abordând câteva în propriul său tratat publicat în acelaşi an, *Gânduri despre Guvern.*

în ciuda detractorilor săi, Pâine s-a dovedit a fi, pe moment, omul cu cea mai mare influentă dintre toti cei care se întreceau pentru controlul evenimentelor din acele vremuri cruciale. Coloniile americane au produs acea ruptură de puterea colonială, aşa cum sugerase el. Scrierile sale au

31 *Ihidem,* p. 30. (n. *trad.)*
32 *Ibidem,* p. 64. (n. *trad.)*

obţinut statutul permanent de influenţă formativă atât asupra Constituţiei Statelor Unite ale Americii, cât şi asupra Declaraţiei Drepturilor *(Bill ofRights*[33]*).* Ca atare, Pâine rămâne unul dintre marii campioni iluminişti ai drepturilor civile şi umane.

TITLU: *AVUŢIA NAŢIUNILOR*

AUTOR: ADAM SMITH
DATĂ: 1776

Avuţia naţiunilor. Cercetare asupra naturii şi cauzelor ei (acesta este titlul complet) a fost publicată în acelaşi an în care coloniile americane şi-au declarat independenţa faţă de Marea Britanie. A fost o coincidentă fericită, având în vedere că lucrarea de referinţă a lui Adam Smith este acum considerată textul de bază al economiei clasice – un tipar pentru modelul economic al pieţei libere pe care SUA şi-a bazat ascensiunea spre dominaţia globală. Smith, aproape de unul singur, a transformat economia în disciplină academică de categorie grea şi a consacrat piaţa liberă drept sistemul ales de naţiuni din întreaga lume.

Adam Smith s-a născut în anul 1723, în Kirkcaldy, Scoţia, şi a studiat filozofia morală la Universitatea din Glasgow, înainte de a petrece mai mulţi ani la Universitatea din Oxford. Puternic influenţat de filozofia iluministă, şi-a format viziunea asupra lumii prin credinţa pe care o avea în principiile independenţei,

33 *Bill ofRights* este numele colectiv pentru primele zece Amendamente din Constituţia SUA. *(n. red.)*

raţiunii şi libertăţii de exprimare. A devenit profesor la Universitatea din Glasgow după ce, în anii 1750, publicul îl primise cu drag în Edinburgh pentru a susţine o serie de prelegeri. S-a specializat în logică şi filozofie morală, legând astfel o remarcabilă prietenie cu David Hume, coleg şi filozof scoţian. Apoi, în 1764, Smith s-a mutat în Franţa, unde l-a cunoscut pe Voltaire şi a început să lucreze la ceea ce avea să devină *magnum* opus-ul său, *Avuţia naţiunilor* – o carte a cărei influenţă s-a extins mult după 1790, anul în care a murit autorul.

Publicată în două volume, aceasta a fost o lucrare revoluti- onară din mai multe puncte de vedere. în primul rând, a contestat ortodoxia mercantilismului, care predomina la acea vreme şi care susţinea că intervenţia guvernului era necesară pentru a menţine echilibrul economic. Ideologia mercantilistă presupunea că politicile protecţioniste concurente ale diferitelor ţări guvernau comerţul mondial. Smith, însă, era de părere că toate naţiunile ar beneficia dacă acest protecţionism ar fi eliminat complet.

A DOUA CEA MAI BUNĂ CARTE A MEA

Deşi *Avuţia naţiunilor* este cartea care i-a asigurat reputaţia de mare gânditor, Smith a considerat-o inferioară volumului *Teoria sentimentelor morale,* publicat cu 17 ani mai devreme, în anul 1759. Prin acest studiu asupra filozofiei morale şi a conştiinţei, Smith încerca să înţeleagă care este sursa din care Omul îşi extrage judecata morală.

Concluzia conform căreia aceasta provine în mod inerent din natura noastră socială şi solidară a împins mulţi critici să pună cartea într-o puternică antiteză cu opera ulterioară, mai cunoscută, şi cu promovarea interesului propriu.

Aceste idei aveau nevoie de câteva ajustări intelectuale fundamentale. Din cele mai vechi timpuri, avuţia unei naţiuni era gândită în funcţie de cantitatea de materie folosită ca resursă pentru stocarea bogăţiei – de obicei aur sau argint. Smith credea că bogăţia era mai bine măsurată prin prisma volumului tuturor bunurilor şi serviciilor comercializate de întreaga populaţie. O vistierie plină de monede din palatul regal nu înseamnă mare lucru dacă oamenii nu au mâncare, haine sau un local public în care să se relaxeze. „Munca anuală a oricărei naţiuni constituie fondul care dintotdeauna o aprovizionează cu toate bunurile necesare şi de înlesnire a traiului, pe care le consumă anual"[34], scria Smith. De fapt, el lansa conceptul de Produs Intern Brut (PIB), care a devenit măsura standard – deşi imperfectă – a bunăstării economice a unei ţări.

Acestea fiind stabilite, Smith a lansat o afirmaţie foarte îndrăzneaţă pentru vremea respectivă: că acest flux de bunuri şi servicii este cel mai bine susţinut nu prin intervenţia guvernului, ci prin neintervenţie. Spunea că fluxul natural al comerţului este deviat dacă se impun tarife sau se acordă subvenţii. Preţurile ajung să fie stabilite artificial şi toate părţile implicate, în special persoanele sărace, au de suferit. însă, dacă se

34 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor,* traducere de Martin Zick, Editura AII, Bucureşti, 2011, p. 14. *(n. trad.)*

permite o concurenţă reală între furnizori pe o piaţă liberă, vor fi livrate bunurile şi serviciile cele mai dorite şi necesare pentru majoritatea consumatorilor. Acest lucru nu este rezultatul bunăvoinţei furnizorilor fată de consumator, deoarece dorinţa furnizorului pentru profit în interes propriu îl împinge să acţioneze în funcţie de cererea pieţei. în egală măsură, interesul consumatorilor îi obligă să cumpere de la furnizori, indiferent de legătura personală cu aceştia. în propriile sale cuvinte:

> Fiecare individ se străduieşte pentru ca venitul anual al societăţii să fie cât mai mare. în general, el nu intenţionează să promoveze interesul public şi nici nu ştie în ce măsură face aceasta...; orientând industria în aşa fel încât producţia ei să aibă cea mai mare valoare, el are în vedere doar propriul câştig şi este, în acest caz, ca şi în altele, condus de o mână invizibilă pentru a promova un scop care nu se afla printre intenţiile lui.[35]

Smith a descris forţa nevăzută care face pieţele libere să funcţioneze ca o „mână invizibilă”. Cu toate acestea, nu credea că guvernul era lipsit de vreun rol. Mai degrabă, în anumite condiţii, guvernul ar fi trebuit să joace doar un rol limitat. De exemplu, era sceptic că piaţa liberă era cel mai bun sistem pentru furnizarea de servicii în domeniul sănătăţii şi în cel al educaţiei – sectoare esenţiale pentru buna funcţionare a societăţii, dar care nu se supun aceloraşi reguli de cerere şi ofertă în interes propriu, reguli care guvernează produsele de consum. Smith – recunoscând pericolele lăcomiei

35 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor,* traducere de Martin Zick, Editura All, Bucureşti, 2011, p. 57. (n. *trad.)*

neîngrădite – a pledat în favoarea impozitării pentru a descuraja comportamentul inadecvat sau prea indulgent al consumatorilor. De asemenea, credea că statul trebuia să pună în aplicare legile care protejează proprietatea privată, astfel încât piaţa liberă să poată prospera într-un mediu sigur.

Multe dintre subiectele abordate de el au devenit
noţiuni
de J
bază ale economiei. El i-a convins pe mulţi că interesele lor sunt cel mai bine deservite alegând să nu intervină în chestiuni economice şi să lase interesul propriu să facă toată treaba. Desigur, nu toată lumea a fost de acord – mai ales Karl Marx, care văzuse capcanele pieţei libere acolo unde Smith vedea avantajele. Dar fusese convins William Ewart Gladstone, de patru ori prim-ministru al Marii Britanii, ales din partea Liberalilor. în 1890, a spus despre Smith că a fost „primul care ne-a învăţat că, în relaţiile noastre cu alte naţiuni, precum şi între noi, este mai bine să avem mâinile libere decât să le avem în lanţuri – care a predat marile doctrine ale Comerţului Liber şi care a inspirat lumea cu ele”.

IV

SECOLUL XIX

TITLU: *FAUST*

AUTOR: JOHANN WOLFGANG VON GOETHE DATĂ: 1808/1832

Faust, dramă tragică în două părţi, este considerată de mulţi drept cea mai importantă operă literară în limba germană. Scrisă de Johann Wolfgang von Goethe de-a lungul a aproape 60 de ani, opera examinează compromisurile pe care protagonistul este dispus să le facă în căutarea satisfacţiei pământeşti. Ca atare, a devenit un fel de alegorie universală; în esenţă, o explorare a întrebării invocate în Evanghelia după Matei (16:26): „Pentru că ce-i va folosi omului, dacă va câştiga lumea întreagă, iar sufletul său îl va pierde?”

Prima parte din *Faust* începe cu un pariu între Dumnezeu şi demonul Mefistofel. Cel din urmă pretinde că îl poate duce la pierzanie pe virtuosul Faust, un om care intenţionează să înţeleagă tot ce este de ştiut. Faust însuşi devine din ce în ce mai frustrat din cauza aparentului eşec pe care îl resimte în căutările sale. De fapt, se gândeşte la suicid atunci când sunetul clopotelor bisericii îl convinge să renunţe la plan. Ieşind la plimbare în oraş, dă peste un pudel care îl urmează până acasă, unde iese la iveală adevărata sa identitate – este Mefistofel. Cei doi fac apoi pactul fatidic. Dacă Mefistofel poate satisface dorinţele pământeşti ale lui Faust, astfel încât acesta să-şi dorească să rămână în prezent, fără să simtă nevoia de a continua căutarea, atunci demonul îi poate lua sufletul.

Printre favorurile promise, Mefistofel îl ajută pe Faust să curteze o vecină de care se simte atras, Gretchen

(cunoscută şi sub numele de Margareta), vrăjind-o. Dar relaţia (dacă se poate numi aşa) era condamnată, astfel mor mama, fratele şi bebeluşul din flori pe care Gretchen abia îl născuse (pe care îl îneacă, fiind condamnată ulterior pentru crimă). Cu ajutorul demonului, Faust încearcă să o elibereze din închisoare, dar Gretchen îi vede adevărata faţă şi refuză, lăsându-se la mila judecăţii lui Dumnezeu.

Partea a doua este o entitate destul de diferită, în care Faust ne este prezentat în medii diferite de-a lungul timpului, trecând printr-o serie de aventuri aproape incoerente. Căutând satisfacţia, el ajunge la curtea Sfântului împărat Roman, vizitează Grecia Antică (unde o curtează pe Elena din Troia), dar mai întâi luptă pentru împărat într-un război şi construieşte apoi un imperiu comercial. La bătrâneţe, când moartea îl găseşte, Faust rămâne dezamăgit de lume, dar află mântuirea cerească datorită eforturilor sale neîncetate în căutarea adevărului şi a

J

cunoaşterii şi prin credinţa-i de nestrămutat că există ceva mai presus de el.

Legenda lui Faust a căpătat un fundament cultural în secolul XVI – povestea unui om care-şi vinde sufletul diavolului în schimbul cunoaşterii şi plăcerii în timpul vieţii sale pe pământ. Se crede că povestea este inspirată din realitatea lui Johann Georg Faust, alchimist, astrolog şi necromant german a cărui viaţă s-a desfăşurat între sfârşitul secolului XV şi începutul secolului XVI. Se presupune că ar fi murit în jurul anului 1540, când un experiment alchimic a provocat o explozie care i-a mutilat îngrozitor corpul. Dramaturgul

elisabetan Christopher Marlowe a adus povestea în cercuri mai largi prin propria sa versiune a legendei, *Tragica istorie a doctorului Faust.*

Goethe lucra la o primă formă a operei (numită *Urfaust,* manuscrisul original s-a pierdut între timp) încă din anul 1772, dar „Prima parte” din versiunea pe care o cunoaştem astăzi nu a văzut lumina tiparului până în 1808. „Partea a doua” a apărut abia în 1832, la un an după moartea autorului. Cronologia ne oferă o idee despre amploarea proiectului. Goethe şi-a concentrat toată energia în rigurozitatea structurală (o mare parte din piesă este scrisă în forme poetice) şi gama largă de aluzii culturale, religioase, istorice şi filozofice.

NE ÎNTÂLNIM LA RĂSCRUCE

Una dintre cele mai stranii legende faustiene este legată de Robert Johnson, un mare muzician de blues care a murit în 1938, la doar 27 de ani Povestea spune că tânărul Robert, care trăia pe o plantaţie din Mississippi, tânjea să devină un virtuoz chitarist. El primise i idicaţii să meargă cu tot cu ci itară la o răscruce din împrejurimi într-o noapte anume, unde a fost întâmpinat de diavol – care luase formă umană şi care i-a acordat ci ¡tara înainte de a i-o înapoia. După diabolica intervenţie, Robert a ajuns să fie recunoscut drept un muzician desăvârşit până la moartea sa, survenită în circumstanţe incerte, câţiva ani mai târziu. Oricât de veche ar fi povestea, este o dovadă a fascinaţiei noastre neostoite

pentru mitul faustian.

Trăinicia legendei (şi în special a versiunii lui Goethe) se reflectă în numărul mare de capodopere culturale pe care le-a inspirat, de la literatură şi operă până la balet şi arte vizuale. Dilema existenţială cu care se confruntă Faust este atemporală şi universală, însă piesa este plurivalentă, căpătând rezonanţe speciale în diferite circumstanţe istorice. Aceasta poate fi interpretată în contextul epocii lui Goethe, când existau numeroase tensiuni între Biserica creştină din Europa şi filozofia iluministă. Putem regăsi ecouri faustiene şi în operele lui Friedrich Nietzsche, prin încrederea în acţiuni şi că în „voinţă stă puterea". Dar, în 1936, Klaus Mann a adaptat povestea la o lume modelată de ascensiunea fascismului în romanul său, *Mefisto.* între timp, Stephen Vincent Benêt a adaptat povestea pentru *The Devii and Daniel Webster*[36] (1936), scrisă pe fundalul Marii Crize economice. Filozoful existenţialist Soren Kierkegaard remarca: „Fiecare epocă istorică notabilă va avea propriul său Faust."

Pactul faustian continuă să producă ecouri. Dacă schimbările climatice reprezintă cea mai mare provocare a epocii noastre, am putea spune că există ceva faustian în conflictul dintre felul în care tânjim după o continuă bunăstare a planetei şi impulsul de a ne satisface dorinţele prin chiar consumul care pune în pericol planeta. Ce sacrificiu suntem dispuşi să facem

---

36 Carte transformată în filmul *Cel mai scurt drum spre fericire,* în regia lui Alee Baldwin. Traducerea literală a titlului este *Diavolul şi Daniel Webster. (n. trad.)*

pentru a obţine ceea ce credem că ne dorim? Confruntându-ne cu astfel de întrebări, suntem forţaţi să evaluăm lucrurile care contează cu adevărat şi, printr-o astfel de analiză, poate putem înţelege mai bine cine suntem şi, de fapt, de ce existăm. Romanul lui Goethe, *Faust,* pare să ne transmită că cea mai bună şansă pe care o avem ca oameni este strădania cu un scop.

TITLU: „CRIMELE DIN RUE MORGUE”

AUTOR: EDGAR ALLAN POE
DATĂ: 1841

„Crimele din Rue Morgue” este doar o povestire scurtă, publicată pentru prima dată în revista americană *Graham’s Magazine,* unde autorul lucra ca redactor la acea vreme. Totuşi, influenţa pe care a avut-o dezminte scurtimea povestirii. Aceasta nu numai că a dat naştere romanului poliţist, noul gen literar care a schimbat cultura literară mondială, dar reflecta şi interesul crescând al societăţii victoriene de a înfrunta şi a de păşi „boala socială” care bântuia psihicul popular, criminalitatea. într-o lume post-iluministă, detectivul literar (Dupin, personajul creat de Poe, a fost primul mare exemplu) a ajuns să reprezinte triumful raţiunii, aducând ordine într-o lume dezordonată.

C. Auguste Dupin, eroul povestirii, este un detectiv amator, în incipit, el şi naratorul anonim află din ziar despre o du- blă-crimă ciudată care a avut loc în Parisul lor natal. Victimele, dna. L’Espanaye şi fiica ei, au fost descoperite în casa lor de pe strada Rue Morgue. Mama suferise leziuni îngrozitoare, inclusiv multiple fracturi şi

o rană la gât care îi retezase capul. Totodată, fiica fusese găsită strangulată şi îndesată într-un horn. Chiar mai ciudat, crimele fuseseră comise, aparent, într-o cameră încuiată situată la etajul patru. în cameră se aflau un brici, o şuviţă de păr cărunt şi câteva monede de aur. Martorii oculari au declarat că au auzit două voci, una vorbind în franceză şi cealaltă vorbind o limbă pe care nu o putuseră recunoaşte. Printr-un proces de argumentaţie logică – o formă de raţionament exigent bazat pe observaţii atente –, Dupin reuşeşte să rezolve cazul şi să identifice un vinovat ieşit din comun.

Poe s-a născut în anul 1809 la Boston şi a devenit unul dintre cei mai importanţi scriitori americani, lucrând cu mai multe structuri şi genuri. Critic şi poet consacrat şi, fără îndoială, cel mai mare scriitor de povestiri scurte al vremii sale, a fost un pionier al science-fictionului şi exponent de prim rang al Romantismului american şi al Goticului. Cu toate acestea, nicio altă lucrare a sa nu a depăşit succesul de care s-a bucurat cu Dupin, nu numai în „Crimele din Rue Morgue”, ci şi în „Misterul Măriei Roget” şi „Scrisoarea

furată”. Poe o considerase pe ultima „poate cea mai bună dintre povestirile mele cu argumentaţie logică”, dar prima povestire, care iniţial trebuia să se numească „Crimele din Rue Trianon”, a fost cea care a stabilit modelul. Totuşi, Poe nu a primit niciodată mari recompense financiare pentru succesul său editorial. Revista la care era deja angajat îi plătise 56 de dolari în plus pentru drepturile asupra povestirii „Crimele din Rue Morgue” – o sumă care, desigur, eclipsa cei 9 dolari neînsemnaţi pe care îi primise la publicarea capodoperei sale poetice, „Corbul”.

Primul mare detectiv literar s-a lăsat aşteptat multă vreme. De exemplu, ecourile lui Dupin răsună în deducţiile logice ale personajului lui Voltaire din 1747, Zadig, deşi isprăvile intelectuale ale acestuia din urmă nu erau îndreptate spre rezolvarea crimelor, ci spre abordarea unor probleme de filozofie. Scrierile poliţiste erau întruchipate de relatări sângeroase, melodramatice ale crimelor reale din publicaţii precum *Newgate Calendar* („Calendarul Newgate”) din Londra, o antologie lunară întocmită de gardianul închisorii Newgate. *Calendarul* a inspirat, la rândul său, romanele *Newgate* din anii 1820-1840, care relatau poveştile diverşilor criminali din trecut.

William Godwin a publicat *Caleb Williams* în anul 1794, roman în care protagonistul rezolvă o crimă, dar nu printr-un proces de detectivism intelectual. în schimb, el descoperă făptaşul recunoscând semnele vinovăţiei în reacţiile emoţionale ale acuzatului. Vidocq, care a apărut în *Memoriile lui Eugène François Vidocq* în 1828, este personajul care se apropie cel mai mult de tipul detectivului literar autentic, înainte de creaţia lui Poe. De fapt, a fost o persoană reală – un infractor devenit informator al poliţiei, care a ajuns şeful departamentului naţional francez pentru investigaţii criminale şi care a fondat prima agenţie privată de detectivi din lume. în ciuda acestui fapt, memoriile sale au virat adesea în ficţiune. S-a sugerat chiar că Vidocq însuşi s-ar fi aflat în spatele câtorva dintre crimele pe care a pretins ulterior că le-a rezolvat.

Privit strict ca o creaţie literară, Vidocq manifesta totuşi câteva dintre trăsăturile detectivilor de mai târziu. De exemplu, studia minuţios scenele crimelor

pentru a găsi indicii şi a promova mai multe tehnici criminalistice revoluţionare, printre care se numără testele balistice şi folosirea ghipsului pentru prelevarea urmelor lăsate de încălţări sau tălpi. De asemenea, ţinea dosare extrem de detaliate ale crimelor şi folosea adesea deghizări. Bazându-se pe iniţiativa sa, analiza probele într-o manieră ştiinţifică şi îşi folosea inteligenţa pentru a extrage datele şi a demasca infractorul. Nu a fost nevoie de prea multă imaginaţie creativă pentru a trece de la semi-fictivul Vidocq la Dupin, care a fost complet fictiv.

UN MOD CIUDAT DE A MURI

Poe a murit la doar 40 de am la data de 7 octombrie 1849, iar moartea sa a fost poate mai misterioasă decât tot ce a scris. Cu patru zile înainte de deces, un anume Joseph Walker l-a găsit pe Poe delirând pe străzile din Baltimore, „în mare suferinţă şi... având nevoie de ajutor imediat". Poe nu a fost în măsură să explice înainte de a muri cum ajunsese în acea stare, astfel cauza morţii rămâne controversată. Au fost sugerate diverse afecţiuni medicale, de la epilepsie la sifilis, în timp ce alţii au ridicat problema unui suicid sau chiar posibil tatea unei crime. S-a sugerat chiar că ar fi putut fi victima „cooping-ului" – o formă de fraudă electorală în care alegătorii erau răpiţi la întâmplare şi convinşi să voteze pentru un anumit candidat (de exemplu, prin consum forţat de alcool sau prin bătăi).

Odată ce Poe a deschis porţile, romanele poliţiste nu au mai putut fi oprite, nici măcar în prezent. Există o linie de descendenţă clară între Dupin şi, probabil, cel mai grozav detectiv literar, Sherlock Holmes. Creatorul său, Arthur Conan Doyle, a fost un admirator declarat al lui Poe, făcând referire în scrisorile sale la „acele admirabile povestiri ale domnului Dupin” şi descriindu-l drept „cel mai original scriitor de povestiri scurte din toate timpurile”. Doyle spunea că fiecare povestire detecti- vistică a lui Poe „este o rădăcină din care a crescut o întreagă literatură... Unde a fost povestirea poliţistă până când Poe i-a insuflat viaţă?” Holmes chiar face o reverenţă (cam rigidă) în faţa marelui său predecesor în povestea care l-a făcut cunoscut lumii, *Un studiu în roşu.* Holmes îi spune lui Watson: „în opinia mea, Dupin era un individ inferior.”

într-o epocă a urbanizării rapide, Dupin şi urmaşii săi literari – fie că este vorba de cinicele romane noir ale lui Raymond Chandler, de misterele Agathei Christie din Epoca de Aur sau de oricare dintre nenumăratele subgenuri apărute – le-au permis cititorilor să arunce o privire şi, în cele din urmă, să stăpânească abisul criminal de la marginea căruia s-ar putea retrage în viaţa reală. Lumea modernă avea nevoie de detectivi-eroi, iar Dupin a fost deschizătorul de drumuri.

TITLU: *DESPRE LIBERTATE*

AUTOR: JOHN STUART MILL

DATĂ: 1859

John Stuart Mill, unul dintre marii gânditori liberali ai secolului XIX, a analizat relaţia dintre individ şi autoritate în capodopera sa, *Despre libertate.* A pledat cu pasiune pentru apărarea drepturilor individului în toate circumstanţele, cu excepţia cazului în care aceste drepturi afectează drepturile altora. „Unicul ţel în care puterea se poate exercita, în mod legitim, asupra oricărui membru al unei societăţi civilizate, împotriva voinţei sale, este acela de a împiedica vătămarea altora”[37], scria Mill. „Propriul bine, fizic sau moral, nu constituie o îndreptăţire suficientă... Asupra lui însuşi, asupra propriului trup şi spirit, individul este suveran.”[38] Este un tratat care continuă să stârnească dezbateri aprinse, argumentul său central fiind îmbrăţişat cu căldură de un public divers, de la liberali ortodocşi la activişti pentru drepturile civile şi libertarieni.

Născut în 1806 la Londra, Mill a crescut înconjurat de filozofie, deoarece tatăl său James era un filozof celebru. Mill Jr. a fost un talent precoce, începând să studieze greaca la doar trei ani. Cam în aceeaşi perioadă, tatăl său se împrietenea cu Jeremy Bentham, stabilind o alianţă intelectuală bazată, printre altele, pe încrederea pe care o aveau în libertatea de exprimare, toleranţa religioasă şi reforma electorală şi juridică. Astfel, John Stuart Mill a crescut cu ideile lui Bentham (în adolescenţă, a locuit în Franţa timp de un an în casa fratelui lui Bentham) şi probabil a fost inevitabil pentru el să adopte inovaţia filozofică centrală a lui Bentham, utilitarismul – „cea mai mare fericire posibilă pentru un

37 John Stuart Mill, *Despre libertate,* traducere de Adrian-Paul Iliescu, Editura Humanitas, Bucureşti, 2014, p. 26. *(n. trad.)*

38 *Ibidem.* (n. *trad.)*

număr cât mai mare de oameni”.

Mill a început să lucreze pentru Compania Britanică a Indiilor de Est când avea 16 ani şi a rămas angajat acolo timp de aproape 30 de ani. Dar filozofia a rămas adevărata sa pasiune şi a fost un scriitor prodigios, susţinând libertatea personală şi idealurile utilitariste. în 1851 s-a căsătorit cu filozoafa protofe- ministă Harriet Taylor Mill, care i-a influenţat semnificativ gândirea filozofică.

Mill avea să publice o serie de lucrări importante, printre care *Sistem de logică inductivă şi deductivă* (1843), *Principii ale economiei politice* (1848), *Utilitarismul* (1863) şi *Supunerea femeilor* (1869). Dar nimic nu a avut un impact mai mare decât *Despre libertate.* Scopul principal al lucrării era de a prezenta o schemă prin care omenirea ar putea atinge un „mod superior de existentă”. Acesta se întreba în ce măsură ar trebui societatea să-şi poată impune puterea de a limita libertatea individului. O lectură logică a doctrinei utilitarismului pare să privilegieze majoritatea în detrimentul minorităţii, dar Mili susţinea că, de fapt, binele suprem pentru întreaga societate se obţine prin protejarea libertăţilor individuale. Un individ competent ar trebui să fie liber să facă ce doreşte până în punctul în care face rău celorlalţi. Mili a subliniat cele trei libertăţi pe care le considera esenţiale: libertatea de gândire şi de emoţie (şi de exprimare a acestora); libertatea de a urmări interesele, chiar şi pe cele considerate „imorale”; şi libertatea de asociere cu alte persoane cu aceeaşi mentalitate, pentru un scop comun. în fiecare caz, dreptul este protejat până când aduce prejudicii altora.

Mili a mărturisit că acest aşa-numit „principiu al prejudiciului” era construit pentru a avea un grad ridicat de complexitate. De exemplu, se pot accepta anumite „prejudicii” dacă sunt considerate a fi în beneficiul comunităţii. O afacere nouă

J

ar putea fi dăunătoare rivalilor comerciali, reducându-le profiturile sau chiar ducându-i la faliment, dar, în acest fel, eficienţa pieţei creşte în beneficiul unui număr mai mare de persoane. De asemenea, a sintetizat că pot exista prejudicii inacceptabile prin omisiune (prejudicii cauzate de lipsa de acţiune, cum ar fi refuzul de a acorda ajutor unei persoane rănite) şi acte comisiónate acceptabile (o acţiune care poate cauza prejudicii, dar care este scuzabilă dacă toate părţile implicate sunt conştiente de riscuri în prealabil – de exemplu, plata unui pompier pentru a-şi risca viaţa în cazul unui incendiu puternic). Mili a încercat să demonstreze adevărul general al poziţiei sale, confruntând explicit aceste „excepţii”.

VIAŢĂ ETERNĂ

*

La moartea sa în 1832, la vârsta de 84 de ani, Jeremy Bentham – un vechi prieten al tatălui lui Mill -şî-a donat trupul neînsufleţit ştiinţei şi a fost disecat public. Testamentul său includea, însă, câteva condiţii ciudate. Luase măsuri pentru a-şi transforma trupul în ceea ce el a numit „auto-icon" (schimbarea lui în propriul simbol). Era vorba despre un proces de mumificare, apoi trupul îmbăl-sămat era îmbrăcat şi aşezat într-o poziţie specificată de el, la final fiind expus public într-o vitrină. Corpul său încă poate fi văzut la University College din Londra, deşi capul a fost

înlocuit cu unul de ceară, din cauza unui proces de conservare nesatisfăcător. Capul adevărat a fost furat de mai multe ori de nişte studenţi entuziaşti.

El considera că apărarea libertăţii de exprimare este vitală pentru continuarea progresului atât în sfera intelectuală, cât şi în cea socială. în opinia sa, cenzura refuza potenţialul de exprimare a adevărului, dar, dacă erau ascultate toate opiniile, indivizii puteau confrunta şi submina acele opinii care erau false sau dăunătoare. Spunea că tendinţa de a impune voinţa majorităţii ar trebui întotdeauna combătută – observând această ten
>
dinţă puternică chiar şi în societăţile democratice aparent libere.

în lucrarea *Principii de economie politică,* Mill a aplicat teza centrală din *Despre libertate* pentru lumea economiei. Deşi recunoaşte rolul intervenţiei limitate a guvernului – de exemplu, în fabricarea monedelor, furnizarea unei game restrânse de bunuri şi servicii publice, colectarea taxelor şi protejarea drepturilor de proprietate –, el considera, precum Adam Smith înaintea lui, că piaţa liberă ar trebui să dicteze toate celelalte rezultate economice, mai puţin în cazul unor circumstanţe excepţionale. încercarea de a îngrădi principiile *laissez-fai- re-ului,* spunea el, „dacă nu este cerută de un mare bine, este un rău sigur”.

în 1858, Mill şi-a pierdut locul de muncă în urma desfiinţării Companiei Britanice a Indiilor de Est şi a rămas văduv. în anii următori, a fost rector al Universităţii St Andrew’s şi membru al Parlamentului

din partea Partidului Liberal. în astfel de roluri publice, şi-a putut pune teoriile în practică şi şi-a câştigat reputaţia de radical deoarece susţinea drepturile femeilor, reforma agrară irlandeză şi educaţia universală. A murit în 1873, devenind un simbol al liberalismului internaţional.

Cuvintele scrise în *Despre libertate* îi rămân grăitor edificiu:

> Pe termen lung, valoarea unui stat este valoarea indivizilor ce-l compun; şi un stat care lasă pe planul al doilea interesul dezvoltării şi înălţării lor spirituale, preferându-i un grad mai mare de competenţă administrativă sau acel simulacru de competenţă pe care îl dă practica în chestiuni de amănunt; un stat care face din cetăţenii săi nişte pitici, pentru ca ei să fie instrumente mai docile în mâinile sale, chiar dacă o face în scopuri benefice – un asemenea stat va constata că niciun lucru realmente mare nu se poate realiza cu oameni mici; şi că perfecţiunea maşinăriei, perfecţiune căreia el i-a sacrificat totul, nu va aduce până la urmă niciun folos, datorită lipsei de forţă vitală, forţă pe care
>
> a preferat să o pună sub obroc, pentru ca Maşinăria să meargă mai lin.[39]

TITLU: *ORIGINEA SPECIILOR*

AUTOR: CHARLES DARWIN

39 John Stuart Mill, *Despre libertate,* traducere de Adrian-Paul Iliescu, Editura Humanitás, Bucureşti, 2014, p. 149. (n. *trad.)*

DATĂ: 1859

Din când în când, apare câte o lucrare ştiinţifică care nu sporeşte numai cunoştinţele colective ale omenirii, ci determină şi o schimbare radicală în cum ne percepem pe noi înşine ca specie şi cum ne vedem locul în lume. în secolul XIX, această lucrare a fost *Despre originea speciilor prin selecţie naturală sau conservarea raselor favorizate în lupta pentru existenţă* (titlul complet) – tratatul lui Darwin pe tema biologiei evoluţioniste.

Darwin a argumentat convingător că speciile evoluează de-a lungul generaţiilor, schimbându-se şi adaptându-se pentru a-şi asigura cele mai mari şanse de supravieţuire continuă. Pe scurt, speciile care evoluează pentru a face faţă condiţiilor de viaţă prevalează, iar cele care nu evoluează dispar în timp – un proces de selecţie naturală. El a demonstrat că această idee funda-
J
mentală este responsabilă pentru bogata diversitate a vieţii care ne propulsează planeta. în rândul oamenilor, această idee a ridicat câteva întrebări serioase, în special într-o epocă în care credinţa în îndelung-propovăduitele învăţături bisericeşti era foarte răspândită. Mai exact, o mare parte din teologia creştină susţinea că oamenii sunt o specie diferită de animale, concepută în toată complexitatea ei de un Dumnezeu creator. însă Darwin credea că povestea era puţin mai complicată de atât.

Până la momentul publicării, Darwin îşi perfecţionase teza pe parcursul mai multor ani. El s-a bazat pe nucleul de idei propuse de alţi oameni de ştiinţă cu un secol în urmă. în secolul XVIII, Georges Buffon a conturat ideea varietăţilor de specii care derivă dintr-un strămos comun. Chiar bunicul lui Darwin, Erasmus Darwin, şi naturalistul Jean-Baptiste Lamarck discutaseră despre transmutarea generaţională a speciilor. Darwin a fost influenţat şi de teoriile lui Thomas Malthus privind creşterea populaţiei umane, care se potriveau cu ideile sale despre natura competitivă a supravieţuirii.

Darwin studia medicina, dar şi-a dat seama repede că, de fapt, era realmente pasionat de ştiinţele naturii. în anii 1830, a petrecut aproape cinci ani călătorind în jurul lumii la bordul navei HMS *Beagle,* adunând notiţele şi datele care au stat la baza lucrării *Despre originea speciilor.* în 1839, a fost publicat jurnalul lui din aceste călătorii (devenind cunoscut sub numele de *Călătoria pe Beagle),* transformându-l pe Darwin într-un fel de celebritate în societatea victoriană.

în urma călătoriei, Darwin a ajuns să bănuiască faptul că speciile nu sunt imuabile, ci mai degrabă sunt supuse adaptării. Dar pentru că era extrem de solicitat, abia în anul 1842 a scris un prim rezumat al teoriei sale în curs de dezvoltare – note cuprinse în aproximativ 35 de pagini. în următorii doi ani, a extins introducerea într-un eseu de peste 200 de pagini. Cam în aceeaşi perioadă, ideea transmutaţiei speciilor era popularizată prin cartea scrisă de Robert Chambers. Deşi în ansamblu era o teorie mult mai puţin cuprinzătoare decât cea pe care Darwin avea să o lanseze, a uşurat calea tuturor celor ce aveau să vină.

între timp, Darwin încerca să colecteze mai multe date. El a analizat lipitorile pentru a detecta indicatorii evoluţiei lor pe o perioadă de câţiva ani, devenind o autoritate la nivel mondial în studierea acestei specii. în aceeaşi notă, s-a transformat într-un expert al creşterii porumbeilor. Până la mijlocul anilor 1850, acesta s-a dedicat pe deplin progresului teoriei sale privind selecţia naturală ca motor al evoluţiei divergente. Dar pe teren pătrunsese un alt jucător – naturalistul Alfred Russel Wallace îşi dezvolta propria teză pe această temă.

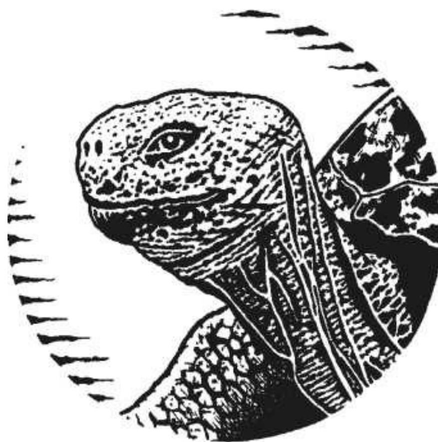
PROVOCÂND TRADIŢIA

Implicaţiile sociale şi religioase fundamentale ale operei lui Darwin au fost explorate în aşa-numitul proces *Scopes Monkey Trial* („Procesul maimuţei"), desfăşurat în Dayton, Tennessee, în anul 1925. Profesorul John Scopes a fost acuzat că le predase elevilor de liceu teoria evoluţiei umane şi, astfel, încălcase legea statului. Iniţial fusese condamnat, dar verdictul a fost anulat ulterior pe baza unei chichiţe procedurale. Scopes se implicase însă în demersuri prin care voia să atragă atenţia asupra tensiunii dintre adepţii Bisericii Prezbite- riene care credeau că învăţătura religioasă ar trebui să adere la expansiunea cunoştinţelor ştiinţifice şi cei care credeau că Scripturile erau mereu prioritare.

Cei doi bărbaţi au corespondat, iar în anul 1858 a devenit evident că se îndreptau în direcţii similare, dacă nu identice. Speriat că i-ar lua-o înainte şi că anii săi de muncă ar fi fost în zadar, Darwin a fost de acord să publice şi să prezinte la Londra o colecţie de lucrări în

colaborare cu Wallace. Totuşi, acestea nu au fost luate în seamă de multe persoane din afara comunităţii ştiinţifice specializate. Darwin s-a dedicat finalizării lucrării *Despre originea speciilor* care a apărut în anul următor, cu acest rezumat surprinzător al selecţiei naturale:

> Deoarece din fiecare specie se nasc mult mai mulţi indivizi decât pot să supravieţuiască şi deoarece se produce, în consecinţă, în mod frecvent, o luptă pentru existentă, urmează că fiecare fiinţă dacă variază oricât de puţin, în orice fel care să-i folosească, sub influenţa condiţiilor complexe şi uneori variabile de viaţă, va avea o mai mare şansă de supravieţuire şi astfel va fi selecţionată în mod natural. Pe baza puternicului principiu al eredităţii, orice varietate selecţionată va tinde să-şi propage forma ei cea nouă şi modificată.[40]

40 Charles Darwin, *Originea speciilor,* traducere de Ion E. Fuhg, Editura
Academiei Republicii Populare Române, 1957, p. 46. (n. *trad.)*

Era o teorie cu adevărat revoluţionară. Nu în ultimul rând, dacă natura evoluează pentru a supravieţui şi a înflori, cum rămâne cu ideea unei divinităţi care trage sforile? La momentul respectiv, Darwin avusese grijă să nu întindă coarda. Nu şi-a extins teoria la specia umană, deşi a oferit o imagine tentantă despre ce ar putea însemna pentru noi, cu o replică din ultimul capitol: „Se va face lumină în originea şi istoria Omului."[41] Acesta a remarcat: „Există o măreţie în concepţia aceasta a vieţii, cu numeroasele ei forţe, însufleţite iniţial de Creator în câteva forme sau numai într-una singură; şi în timp ce planeta noastră îşi continuă rotaţia după legea imuabilă a gravităţii, nenumărate forme dintre cele mai frumoase şi mai minunate, apărute dintr-un început atât de simplu, s-au dezvoltat şi continuă încă să se dezvolte."[42] A adăugat cuvintele „de Creator" după „însufleţite" începând cu a doua ediţie a cărţii.

De teamă că „nu va face decât să sporească prejudecăţile împotriva opiniilor sale", Darwin a abordat public evoluţia umană abia în 1871, în lucrarea *Descendenta omului şi selecţia sexuală.* Până atunci, teoria evoluţiei darwiniste fusese deja acceptată la scară largă. Desigur, nu toată lumea fusese convinsă. John Herschel, om de ştiinţă pe care Darwin îl venera, i-a respins teoria zicând că e o „lege alandala". Şi mai grav, alţii au abuzat de munca lui Darwin în scopuri proprii – în special susţinătorii „darwinismului social", care au îmbrăţişat ideea că „cel mai puternic supravieţuieşte" pentru a justifica teoriile superiorităţii rasiale şi ale eugenismului. însă, departe de mâinile nebunilor, teoria

41 *Ibidem,* (n. *trad.)*
42 *Ibidem,* p. 475. *(n. trad.)*

darwinistă a evoluţiei s-a dovedit extraordinar de rezistentă, fiind baza a peste un secol şi jumătate de ştiinţe ale naturii şi extinzându-se în alte domenii precum agricultura, medicina şi informatica.

TITLU: *ÎNTÂMPLĂRI DIN VIATA UNEI SCLAVE*

AUTOARE: HARRIET JACOBS DATĂ: 1861

întâmplări din viaţa unei sclave, autobiografia pseudonimă a unei sclave fugare, a provocat o oarecare senzaţie când a fost publicată în anul 1861. Jacobs şi-a schimbat numele în Linda Brent în această carte ce relatează despre perioada în care fusese sclavă şi lupta pentru libertatea ei şi a copiilor ei. Jacobs intenţiona ca lucrarea să transmită ororile specifice sclaviei dintr-o perspectivă feminină, în speranţa că va atrage mai multe femei albe de partea cauzei aboliţioniste. Lucrarea a fost aproape dată uitării pentru o lungă perioadă de timp, dar a ajuns un clasic nu numai al mişcării aboliţioniste, ci şi al literaturii feministe.

Jacobs s-a născut în sclavie, în 1813, în localitatea Edenton din statul Carolina de Nord. în primii ani de viaţă a fost învăţată să scrie şi să citească de către stăpâna ei, o educaţie de care foarte puţini sclavi s-au bucurat. însă viaţa ei a luat o întorsătură nefastă când avea 12 ani; la moartea stăpânei sale, a fost transferată în slujba unui bărbat care a abuzat-o sexual – o crimă agravată de faptul că interesul acestuia pentru ea stârnise furia soţiei sale.

în adolescenţă, Jacobs s-a îndrăgostit de un bărbat de culoare liber, dar stăpânul ei a împiedicat dezvoltarea

relaţiei. Apoi, s-a încurcat cu un avocat alb (Samuel Sawyer), ai cărui doi copii avea să-i nască când era încă adolescentă. Fiul şi fiica ei au moştenit statutul de sclav, iar stăpânul lor a continuat tratamentul crud, trimiţându-i pe plantaţia unei rude şi jurând că va avea grijă să fie vânduţi (cu tot cu fratele lui Jacobs, John) unui alt proprietar de sclavi din afara statului, pentru a se asigura că vor fi separaţi definitiv de ea.

în 1835, Jacobs a hotărât să scape de sclavie, un demers pentru care a fost nevoită să se ascundă într-o mlaştină şi apoi să petreacă aproape 7 ani în ce a descris ca fiind o „mansardă" – un mic spaţiu de depozitare aflat deasupra casei bunicii sale. Aici şi-a petrecut mult timp citind – nu numai Biblia, ci şi ziarele. între timp, fratele ei reuşise să fugă de la stăpânul său (ajungând în cele din urmă în Boston), iar Samuel Sawyer a intervenit în procesul de vânzare a copiilor; aceştia nu au fost vânduti în afara statului, dar nu şi-au obtinut nici libertatea.

După 7 ani petrecuţi în pod, Jacobs a pornit în următoarea etapă a vieţii sale, fugind la New York prin Philadelphia. La New York, a fost angajată ca dădacă de Mary Stace Willis, soţia scriitorului Nathaniel Parker Willis (care era cel mai bine cotat scriitor de reviste din vremea sa). Dar fostul ei stăpân încă o urmărea. Pentru a scăpa de el, s-a ascuns împreună cu fratele ei în oraşul Boston, pe atunci epicentru al mişcării aboliţioniste, dar şi în Anglia, lucrând din nou pentru familia Willis.

în 1852, aflându-se încă sub ameninţarea de a fi revendicată de foştii ei stăpâni, Jacobs a devenit o femeie liberă atunci când cea de-a doua soţie a lui Nathaniel Parker Willis (care rămăsese văduv) i-a

cumpărat libertatea. în acea perioadă, fratele ei John lucra în New York pentru mişcarea aboliţionistă condusă de William Lloyd Garrison şi locuia cu două dintre cele mai proeminente figuri ale acesteia – Amy şi Isaac Post. John şi Amy au fost cei care au convins-o pe Jacobs să îşi scrie povestea vieţii.

Cufundându-se în ideile anti-sclavie, Jacobs reflecta: „Cu cât mintea mea se lumina, cu atât îmi era mai greu să mă consider un obiect al posesiei.” Aceasta a scris *întâmplări din viaţa unei sclave* între anii 1853 şi 1858, în timp ce lucra din nou ca bonă pentru familia Willis. I-a luat încă doi ani pentru a găsi un editor, iar cartea a ajuns la public în 1861.

COLIBA UNCHIULUI TOM

Cu câţiva ani înainte ca Jacobs să se lupte pentru a găsi un editor, Harriet Beecher Stowe s-a bucurat de un enorm succes comercial cu romanul său, *Coliba unchiului Tom. Se* consideră că a fost cel mai bine vândut roman al secolului XIX. Stowe, o aboliţionistă albă, s-a inspirat dintr-o serie de mărturii directe, iar cartea sa a fost recunoscută pentru modul profund în care a schimbat atitudinea persoanelor albe din America faţă de sclavie, într-o perioadă în care Statele Unite se îndreptau spre războiul civil. Dar a fost considerată şi cartea care a consolidatîntr-o manieră dăunătoare prejudecăţile despre oamenii de culoare, pentru că se baza pe stereotipuri rasiale. Astăzi, expresia „Unchiul Tom" este considerată c insultă adresată celor care şi-ar putea trăda propria moştenire culturală printr-o atitudine plină de slugărnicie faţă de alţii

Nu era nici pe departe prima carte scrisă de un sclav.

Cartea autobiografică *Frederick Douglass. Viaţa unui sclav american* s-a bucurat de un succes enorm în anii 1840. Dar experienţele lui Jacobs ca femeie aflată în sclavie au adăugat o altă dimensiune operei sale. Nu s-a sfiit să descrie brutalitatea tratamentului la care fusese supusă, inclusiv abuzurile sexuale, şi nici modul în care refuzul ei de a se conforma aşteptărilor patriarhatului alb a contribuit la cele mai îngrozitoare experienţe din viaţa ei.

A abordat şi subiecte care creau disensiuni, cum ar fi religia şi Biserica. A evidenţiat în special credinţa creştină profundă a multor sclavi (bunica ei a sugerat că ar trebui să accepte sclavia ca pe o expresie a voinţei lui Dumnezeu) şi a pus-o în contrast cu comportamentul ipocrit al aşa-numiţilor proprietari de sclavi cu frică de Dumnezeu.

Cartea s-a bucurat de apreciere de la bun început şi şi-a asigurat un număr semnificativ de cititori, fiind promovată prin intermediul reţelelor aboliţioniste care funcţionau în Statele Unite. La publicarea cărţii în Marea Britanie, un critic de la ziarul *London Daily News* a descris personajul lui Jacobs drept o „eroină” exemplară pentru „rezilienţa şi perseverenţa în lupta pentru libertate”. Puţini dintre cei care citiseră cartea au putut considera sclavia altceva decât un fenomen îngrozitor. Datorită acestei cărţi şi a operei lui Frederick Douglass, aboliţioniştii şi-au putut susţine cauza prin intermediul acestor două mărturii directe, extrem de puternice.

Cu toate acestea, *întâmplări din viaţa unei sclave* a fost uitată curând. Mai mult, alfabetizarea lui Jacobs şi capacitatea ei de a scrie o naraţiune plină de vervă

melodramatică (reflectând gusturile comerciale ale vremii) i-au adus critici. Unii au refuzat pur şi simplu să creadă că este vorba despre o carte autobiografică. în repetate rânduri, Jacobs nu a fost considerată nici măcar autoarea cărţii. Abia în ultimii ani, cercetătorii au descoperit diversele surse care îi susţin povestea. Puterea abilităţilor ei de comunicare şi ororile pe care le-a îndurat sunt poate motivele pentru care mărturiile ei au fost puse sub semnul întrebării. Criticii sperau în secret să nu fie adevărat. Dar, spre ruşinea noastră colectivă, a fost.

După multe decade petrecute într-o izolare literară, opera a trecut printr-o renaştere în anii ’60, determinată de emergenţa duală a mişcărilor feministe şi a drepturilor civile. Şi, deşi sclavia legalizată este de domeniul trecutului, vocea lui Jacobs continuă să răsune, militând pentru dreptatea celor oprimaţi. Chiar ea a povestit despre motivaţia din spatele cărţii: „Cititorule, nu îţi spun sincer ce am suferit pentru a-ţi trezi simpatia pentru mine. O fac pentru a aprinde flacăra compasiunii în inima ta, pentru surorile mele care sunt încă în robie.”

TITLU: CAPITALUL

AUTOR: KARL MARX

DATĂ: 1867-1883

Capitalul (Das Kapital) este *magnum opus-ul* lui Karl Marx, „Critica economiei politice” care, deşi a fost publicată în mare parte după moartea sa, a alimentat

(împreună cu *Manifestul Partidului Comunist,* lucrarea mult mai scurtă scrisă împreună cu Friedrich Engels în 1848) revoluţiile socialiste care au definit o bună parte din istoria secolului XX. Tema centrală a lucrării este prosperitatea capitalismului care se dezvoltă doar prin exploatarea muncii, iar Marx şi-a propus să urmărească circumstanţele istorice şi să exploreze mecanismele prin care funcţionează.

>

Marx s-a născut în anul 1818, în Prusia. El a studiat dreptul şi filozofia la mai multe universităţi germane, înainte de a se muta la Paris împreună cu soţia sa în anii 1840, iar apoi, după expulzarea din Franţa, s-a mutat la Londra. Având opinii radicale şi socialiste, a fost profund influenţat şi de Hegel, considerând că existenţa lumii nu este o realitate fixă, ci mai degrabă un proces de schimbare istorică. Cât despre umanitate, Marx a identificat patru etape majore ale istoriei umane, pe care le-a descris în termeni socio-economici. Prima, un sistem antic de proprietate comună, înlocuit de unul de proprietate privată şi sclavie, care, la rândul său, a căzut într-un sistem de feudalism, acesta fiind ulterior înlocuit de capitalism. El sugera că fiecare etapă avusese ca numitor comun înlăturarea grupului social dominant cu un altul printr-o tranziţie violentă. A prezis că sistemul capitalist va fi la rândul său depăşit de cel comunist exact în acest mod. în *Manifestul Partidului Comunist,* Marx a notat: „Istoria tuturor societăţilor de până azi este istoria luptelor de clasă.”[43]

---

43 K. Marx, F. Engels, *Manifestul Partidului Comunist,* Editura Politică, Bucureşti, 1962, p. 17. (n. *tradd)*

Dacă acest manifest prezenta viziunea lui Marx asupra viitorului şi era o chemare la arme, *Capitalul* încerca să dea greutate intelectuală şi demnitate printr-o combinaţie aprofundată – şi uneori greoaie – de analize istorice, economice şi sociologice. Marx analizează arii tehnice precum natura mărfurilor, acumularea capitalului, ciclul economic, munca salariată (relaţia dintre angajaţi şi angajatori) şi teoria plusvalorii (adică valoarea creată de un muncitor peste nivelul salariului pe care îl primeşte).

Potrivit lui Marx, toate acestea demonstrau că forţa de muncă este inevitabil exploatată de capitalism, destabilizând întregul sistem. Muncitorii *(proletariatul)* rămân săraci pentru că nu pot accesa profiturile rezultate din propria muncă. în plus, deoarece această muncă este natural repetitivă, muncitorii ajung nişte roboţi cu o calitate a vieţii în scădere. Cu toate acestea, ei perpetuează chiar sistemul care îi înlănţuie prin facilitarea ciclului de plusvaloare.

între timp, mijloacele de producţie se concentrează pe clasa proprietarilor *(burghezia),* un număr din ce în ce mai mic în raport cu cel din ce în ce mai mare al proletarilor. Folosind cuvintele lui Marx, burghezilor li se permite, ba chiar li se oferă posibilitatea de a culege profiturile muncii altora printr-o instituţie care îşi are rădăcinile într-o istorie de cuceriri şi jafuri. în timp ce burghezia se bucură de beneficiile aduse de îmbunătăţirea tehnologiei, mărindu-şi profiturile şi micşorând nevoia de muncitori, numărul şomerilor şi al proletarilor dezamăgiţi creşte până la inevitabila răsturnare a burgheziei şi prăbuşire a capitalismului. O altă etapă în ciclul de schimbări socio-economice care defineşte

existenta umană.

PE URMELE LUI ENCELS

Născutîn anul 1821 în Prusia, Friedrich Engels este considerat adesea un fel de partener jur lor în relaţia cu Marx. La urma urmei, vorbim despre marxism, nu despre „engelsism". Ziarist şi fiu al unui proprietar de moară bogat, a fost totuşi o figură importantă, facilitând o mare parte din munca lui Marx la *Das Kapital.* Marx nu avea mereu bani de aruncat, iar după revoluţiile eşuate din 1848, când s-a mutat la Londra, şi-a dus viaţa mai mult în sărăcie. Fără ajutorul lui Engels, soarta sa ar fi fost extrem de incertă şi pare improbabil ca *Das Kapital*să fi văzut lumina; lei

Marx spera cu ardoare să fie martor direct la o parte din schimbările sociale pe care le prezisese. în 1848, când Europa era cuprinsă de mai multe revoluţii – în Franţa, Prusia, Italia şi în Imperiul Austro-Ungar –, părea să fi sosit momentul, dar revoluţiile s-au stins curând, una câte una. Marx, care s-a întors pe continent pentru a vedea evenimentele cu ochii lui, a fost profund dezamăgit de ceea ce istoricul G. M. Trevelyan a numit un „punct de cotitură în istoria modernă pe care aceasta nu a reuşit să îl transforme".

Marx s-a întors la Londra şi a consolidat ideile din *Manifestul Partidului Comunist în Capitalul.* Primul din cele trei volume masive a apărut în 1867, dar al doilea şi al treilea volum au apărut abia în 1883, după moartea

lui Marx. Vechiul său prieten Engels le-a pregătit pentru publicare pornind de la notiţele lăsate de Marx. Cu toate acestea, aveau să treacă multe decenii până când celebra lozincă marxistă „Proletari din toate ţările, uniţi-vă!” avea să devină realitate. în 1917, Rusia a pus bazele primului stat comunist din lume, în urma răsturnării burgheziei de către bolşevici, exact aşa cum prezisese Marx. în decursul secolului XX, multe alte naţiuni de pe toate continentele i-au urmat, inclusiv cea mai populată ţară din lume: China. însă niciuna nu a adus nirvana la care visase Marx, ci doar un melanj de nemulţumire populară, sărăcie, cult al personalităţii şi tiranie.

în prezent, partizanii politicii de dreapta folosesc termenul „marxist” pentru catalogarea oricărei persoane care este împotriva convingerilor lor: un termen universal care desemnează o filozofie politică eşuată. Totuşi, chiar dacă marxismul din secolul XX nu şi-a îndeplinit promisiunea de justiţie socială şi economică pentru mase, persoana care a stat la baza lui a produs o serie de lucrări ce au schimbat fundamental lumea. Mai mult, dacă marxismul nu este răspunsul, rămâne extrem de clar (în- tr-o lume în care sporeşte inegalitatea şi care este supusă unor cicluri devastatoare de apogeu şi colaps) că răspunsul nu este nici capitalismul nelimitat. Poate Marx nu a găsit soluţia, dar se poate să fi identificat o problemă.

TITLU: *RĂZBOI ŞI PACE*

AUTOR: LEV TOLSTOI DATĂ: 1869

Război şi pace, considerat unul dintre cele mai bune romane din literatura universală, spune povestea mai multor familii aristocrate care se adaptează la viaţa din Rusia în anii care au precedat şi au urmat invaziei napoleoniene din 1812. Tolstoi spunea despre cartea sa că „nu este un roman, cu atât mai puţin un poem şi cu mult mai puţin o cronică istorică”. Scrisă în stil realist, conţine totuşi elemente din toate cele trei. Epică în proporţii şi învăluită în angoasă existenţială, este un studiu al unei lumi în schimbare. Prin intermediul numărului mare de personaje, Tolstoi examinează reacţia indivizilor sub presiunea războiului, a tulburărilor politice şi sociale şi a incertitudinii spirituale. La mai bine de 150 de ani de la publicare, cartea rămâne o realizare literară monumentală care continuă discursul despre condiţia umană şi despre ascensiune şi declin într-o lume nesigură. Acesta a scris în roman: „Culege clipele de fericire, lasă-te iubit, iubeşte! E singura realitate a vieţii; restul este nerozie.”

Tolstoi s-a născut în 1828, la doar câţiva ani după evenimentele pe care le relatează. Născut într-o familie aristocrată, în tinereţe a dus o viată de desfrâu. în 1851, având datorii mari din cauza jocurilor de noroc, s-a înrolat în armată şi a luptat în Războiul Crimeii, fiind prezent la asediul de aproape un an asupra oraşului Sevastopol. Deşi i-au fost recunoscute serviciile militare, experienţele l-au traumatizat profund. După armată, făcând călătorii îndelungi prin Europa, şi-a creat opinii

din ce în ce mai radicale, cu rădăcini în credinţa lui fundamental-cres- tină. Acesta a ajuns să pună sub semnul întrebării legitimitatea guvernului, a avut perspective anarhiste şi a fost un pacifist şi un susţinător al non-violenţei.

Chiar Gandhi a spus despre Tolstoi că „şi-a dedicat viaţa pentru a înlocui metoda violenţei folosită pentru înlăturarea tiraniei sau pentru instaurarea reformei cu metoda neîmpotri- virii în faţa răului. A vrut să întâmpine ura exprimată prin violenţă cu iubirea exprimată prin suferinţa eului.” Deşi nu explorase încă pe deplin aceste perspective în perioada în care scria *Război şi pace,* Tolstoi se înstrăinase de viaţa în continuă mişcare a tânărului aristocrat care fusese înaintea zilelor petrecute în armată.

Romanul începe cu Sankt Petersburgul anului 1805, într-un moment în care dominaţia lui Napoleon asupra Europei de Vest începea să tragă semnale de alarmă în Orient. într-o oarecare măsură, cartea este povestea

unui conflict cultural, a bătăliei dintre două mari civilizaţii aflate sub influenta unor lideri

> > contrastanţi: Napoleon şi ţarul Alexandru. Acţiunea începe, bineînţeles, la petrecerea unei figuri mondene, însăşi întruchiparea societăţii ordonate şi civilizate. Dar foarte repede devine evident că numeroasele personaje ale cărţii sunt pleava şi neghina treierate de istorie. Tolstoi le-a descris: „Fiecare acţiune a lor [a marilor oameni], care le pare a fi un act de voinţă liberă, nu este deloc liberă, în sens istoric, ci este conectată cu întregul curs al istoriei anterioare şi predestinată dintotdeauna.”

ANNA KARENINA

Contrar părerii generale, Tolstoi considera că primul său roman adevărat nu era *Război şi pace,* ci *Anna Karenina, o* altă epopee multidimensională ce are ca fundal înalta societate imperială rusă din secolul XIX. Romanul, apogeu aclamat al literaturii mondiale, repeta trucul dramei psihologice captivante în care se insufla sentimentul uni. i adevăr universal. Matthew Arnold, poet şi critic englez, remarca: *„Anna Karenina* nu este o operă de artă, ci o lecţie de viaţă."

Romanul explorează poveştile a aproape 600 de personaje din toate categoriile sociale – de la civili la militari şi de la ţărani la nobili. Dar personajele de rang

înalt sunt cele care i-au adus faima. Printre acestea se numără personajul central – Pierre Bezuhov –, fiul nelegitim al unui conte, bogat dar inadaptat social (inspirat parţial chiar de Tolstoi), prinţul Andrei Bolkonski, cel mai bun prieten al său, care îşi părăseşte familia pentru a lupta împotriva lui Napoleon, şi Nataşa Rostova, frumoasa şi amabila fiică a unei familii nobile, care se apropie atât de Pierre, cât şi de Andrei.

J

Romanul a fost absorbit în psihicul naţional prin prisma cititorilor ruşi. Sentimentul identităţii nationale încă este influ

enţat de povestea ultimei înfrângeri a Rusiei în faţa invadatorului din Vest, care a culminat cu blestemata bătălie de la Borodino, descrisă atât de sugestiv de Tolstoi. în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, cartea a fost distribuită trupelor sovietice, multi soldaţi fiind mai emoţionaţi de războiul descris în roman decât de scenele de luptă la care asistau direct. *Război şi pace* este un început bun pentru a înţelege tensiunile perpetue dintre Est şi Vest.

Caracterul universal al romanului i-a câştigat rapid pe admiratori dincolo de graniţele Rusiei. în 361 de capitole, cartea descrie viaţa în toată splendoarea ei, de la sălile de bal la câmpurile de luptă. Este dificil să citeşti şi să nu te simţi conectat câtuşi de puţin la evenimente. Henry James a spus cândva despre Tolstoi că era un „monstru ce ţine de căpăstru marele subiect – viaţa întreagă”.

„Istoria este viaţa naţiunilor şi a umanităţii”, scria Tolstoi. „Să surprinzi şi să pui în cuvinte, să descrii direct viaţa umanităţii sau chiar a unei singure naţiuni –

pare imposibil.” Şi totuşi, cumva, a reuşit. Dovada impactului trans-temporal se vede în afirmaţia lui Nelson Mandela: romanul se număra printre preferatele sale din vremea anilor lungi petrecuţi în închisoare.

Scriitorul Isaac Babei (1894-1940), compatriotul lui Tolstoi, i-a sintetizat capacitatea de a transcende de la specific la universal, luând haosul Rusiei napoleoniene şi transformându-l într-un predicator al sufletului uman. Babei spunea: „Dacă lumea ar putea să scrie singură, ar scrie ca Tolstoi.”

TITLU: *INTERPRETAREA VISELOR*

AUTOR: SIGMUND FREUD

DATĂ: 1899

„Interpretarea viselor este via regia spre cunoaşterea inconştientului în viaţa psihică.”[44] Aşa scria Sigmund Freud, părintele psihanalizei, în cea mai faimoasă lucrare a sa, *Interpretarea viselor.* Publicată în zorii unui nou secol, Freud spera că lucrarea va impulsiona o revoluţie coperniciană în studiul minţii. în schimb, numărul de exemplare vândute abia a depăşit câteva sute după nişte ani de zile. Treptat, ideile revoluţionare ale lui Freud s-au infiltrat în cadrele convenţionale şi au devenit un element de bază al culturii populare. Mai mult, ne-a oferit un lexicon de termeni folosiţi chiar şi în zilele noastre. Lucru ne maivăzut şi nemaiauzit, Freud a normalizat ideea că oamenii pot încerca să se înţeleagă pe ei înşişi – şi n-am mai privit înapoi.

Născut în 1856 la Freiburg, în Imperiul Austriac, Freud şi-a început cariera destul de banal. Devenind doctor în medicină la Universitatea din Viena, a lucrat ca specialist neurolog pasionat de psihologie, ceea ce La determinat să studieze anomalii ale minţii, precum isteria şi nevrozele. Totuşi, fascinaţia lui pentru vise La făcut să-şi extindă expertiza la explorarea minţii ca întreg – mintea atât „normală”, cât şi „anormală”. Astfel,

44 Sigmund Freud, *Interpretarea viselor,* traducere de Roxana Melnicu, Editura TREI, Bucureşti, 2009, p. 692. *(n. trad.)*

a dat naştere psihanalizei, pe care avea să o descrie în 1925 ca fiind „punctul de plecare al unei ştiinţe noi, o ştiinţă mai profundă a minţii, care va fi... indispensabilă pentru înţelegerea normalului”.

în *Interpretarea viselor,* a prezentat un model al minţii împărţite în trei zone distincte – Conştient, Preconştient şi Subconştient:

- Conştient – parte a minţii care cuprinde acele lucruri de care ştim şi pe care le putem contempla şi discuta în mod raţional.
  >
- Preconştient – zonă alcătuită din toate acele idei şi amintiri care sunt latente în cea mai mare parte a timpului, dar care pot deveni cu uşurinţă conştiente. (De exemplu, un număr de telefon pe care poate nu ni-l amintim pe loc, dar care poate fi scos la suprafaţă la nevoie fără prea mult efort.)
- Subconştient – acele pofte, impulsuri şi dorinţe care sunt în mod normal inaccesibile mintii conştiente, dar care ne

> > •* pot influenţa semnificativ comportamentul.

Aşa cum doar o mică parte a unui aisberg este vizibilă deasupra liniei de plutire, tot aşa, în modelul lui Freud, doar

Conştientul poate fi „văzut” (sau cel puţin recunoscut), în timp ce majoritatea minţii (adică Preconştientul şi Subconştientul) rămâne „nevăzută”, sub linia de plutire. Cu toate acestea, Freud susţinea că visele ne permit să examinăm elementele de sub această linie de plutire. Acesta a scris: „Visul nu se pretează la nimicuri; nu ne lăsăm somnul tulburat de tot felul de mărunţi- şuri.”[45] El credea că visele ne permit să abordăm în siguranţă acele gânduri şi sentimente care sunt prea ruşinoase sau prea tulburătoare pentru a fi confruntate în existenţa noastră conştientă.

POVESTE CU PEŞTI

Un caz special îl reprezintă o pacientă care îi povestise lui Freud cum, în vis, ţinea în mână un peşte care se zvârcolea. Fără îndoială o studentă pasionată de munca medicului său, aceasta era încrezătoare că peştele reprezenta, cu siguranţă,

45 Sigmund Freud, *Interpretarea viselor,* traducere de Roxana Melnicu, Editura TREI, Bucureşti, 2009, p. 230. *(n. trad)*

un penis. Freud era de altă părere. El ştia că mama femeii dezaproba programăr le pe care le aveau şi că era născută în zodia Peşti, fiind şi o astrologă pasionată. în opinia lui Freud, era mult mai probabil ca peştele să o reprezinte pe mama pacientei decât un penis – o confuzie care sublinia elegant natura subiectivă a interpretării viselor.

Freud susţinea că visele comunică informaţia în două mo- J J
duri distincte. în primul rând, există un conţinut manifestat – evenimentele onirice rememorate de visător. Dar există şi con- tinutul latent – ideile inconştiente ascunse şi codificate din
J > î
spatele conţinutului manifestat. Conform teoriei sale, conţinutul manifestat rezultă din experienţele senzoriale din timpul somnului, combinate cu grijile şi preocupările recente („reziduurile diurne”). Dar subiectul interesant se află în conţinutul latent, cuprinzând dorinţele reprimate din subconştient care se prind de conţinutul manifestat în mod disimulat (un proces cunoscut sub numele de „travaliul visului”[46]).

Cele două moduri principale de disimulare a gândirii inconştiente pe care Freud le-a identificat au fost condensarea (în care mai multe idei, obiecte şi teme se reunesc într-un singur obiect sau persoană) şi deplasarea (în care semnificaţia este transferată către o persoană, un obiect sau o acţiune diferită). De exemplu, dacă vezi un bărbat înjunghiat în faţa unei maşini albastre, se poate să deplasezi frica de agresor într-o

46 în original, în germană: *Traumarbeit* = lucrul cu vise; în franceză: *Travail du réve.* (n. *trad.)*

frică de maşini albastre. „Deplasarea şi condensarea onirice sunt cei doi meşteri cărora trebuie să le atribuim principalul merit în configurarea viselor”[47], spunea Freud.

El a făcut şi alte afirmaţii îndrăzneţe, poate cele mai cunoscute: „Când se termină munca de interpretare, ne dăm seama că visul este împlinirea unei dorinţe.”[48] Dezvoltând subiectul, a spus: „Cu cât ne ocupăm mai mult cu dezlegarea viselor, cu atât suntem mai dispuşi să recunoaştem că majoritatea viselor

---

47 Sigmund Freud, *Interpretarea viselor,* traducere de Roxana Melnicu, Editura TREI, Bucureşti, 2009, p. 367. *(n. trad)*

48 *Ibidem,* p. 164. *(n. trad.)*

adulţilor tratează material sexual şi exprimă dorinţe erotice.”[49] Astfel de afirmaţii au cauzat, inevitabil, indignarea societăţii europene de la începutul secolului XX, unde ideea că cele mai profunde pasiuni şi sentimente pot fi citite în vise a provocat mult disconfort. îngrijorat de reacţie, Freud a fost oarecum precaut în privinţa acestui subiect. „în interpretarea viselor, nu trebuie să uităm niciodată această importanţă a complexelor sexuale, dar ea nici nu trebuie supralicitată înspre exclusivitate.”[50]

Freud s-a expus poate chiar batjocurii prin afirmaţia centrală că este posibil să interpretăm sensul „ascuns” al diverselor semne şi simboluri, sens evident chiar şi în cele mai inofensive detalii ale unui vis. Să luăm, de exemplu, observaţia: „Este corect că visele conţin simbolizări ale organelor şi funcţiilor corporale, că adesea apa în vis indică nevoia de a urina, că organul genital masculin poate fi reprezentat de un pumnal vertical sau de o coloană etc.” Având în vedere natura inevitabil subiectivă a unei astfel de interpretări, se pare că Freud fusese atât de impresionat de un vis, încât a declarat: „Uneori, un trabuc e doar un trabuc.”

Nu există nicio îndoială că *Interpretarea viselor* este profund eronată ca tratat ştiinţific. în deceniile care au trecut de la de

cesul lui Freud, în 1939, multe dintre informaţiile pe care acesta le-a catalogat drept adevăruri ştiinţifice s-au dovedit a fi speculaţii, opinii sau conjuncturi. Puţine modele structurale ale psihicului, teorii despre

---

49 *Ibidem,* p. 463. (n. *trad.)*
50 *Ibidem,* p. 463. *(n. trad.)*

dezvoltarea psihosexuală şi metodologii de interpretare a viselor au rămas intacte. Totuşi, cartea sa a trezit interesul pentru studiul ştiinţific al psihicului, interes viu chiar şi în zilele noastre.

Freud este responsabil pentru o schimbare radicală a atitudinii fată de bolile mintale. Când oamenii erau excluşi din cauza afecţiunilor fiziologice, a degenerărilor morale sau pentru că erau consideraţi de-a dreptul diavoleşti, Freud a oferit o rază de speranţă: cauzele dezechilibrului psihologic puteau fi descoperite şi abordate. El a iniţiat concepte fundamentale care ne permit să privim lumea dintr-un alt unghi. Ne-a schimbat perspectiva de la lumea exterioară şi structurile sale – universul, societatea, teologia – către lumea interioară – psihicul nostru. Trebuie notat că fereastra de deasupra biroului lui Freud era împodobită cu o oglindă în care se putea privi pe el însuşi permanent, chiar şi în timp ce privea lumea.

Fără *Interpretarea viselor* şi fără celelalte lucrări ale lui Freud, discursul nostru cotidian ar fi lipsit de termeni precum inconştient, ego şi sine, libido, complex oedipian, invidia penisului, lapsus freudian, canapeaua psihiatrului, reţinere anală... într-adevăr, este unul dintre acei puţini indivizi al căror nume a căpătat chiar valenţă adjectivală. John Kihlstrom, psiholog şi academician specializat în opera freudiană, remarca: „Depă- şindu-i pe Einstein sau Watson şi Crick, mai ceva decât Hitler sau Lenin, Roosevelt sau Kennedy, dincolo de Picasso, Eliot sau Stravinski, mai mult decât Beatles sau Bob Dylan, influenţa lui Freud asupra culturii moderne este profundă şi de lungă durată."

IV

DUPĂ 1900

TITLU: *TEORIA GENERALA A RELATIVITĂŢII*

AUTOR: ALBERT EINSTEIN

DATĂ: 1916

Indiscutabil cea mai faimoasă lucrare ştiinţifică a secolului XX, *Teoria generală a relativităţii* elaborată de Albert Einstein a deschis o nouă eră ştiinţifică pentru lume, cu implicaţii atât bune, cât şi rele. Ne-a obligat să reevaluăm înţelegerea fundamentală a timpului şi a spaţiului şi ne-a demonstrat că gravitaţia nu funcţionează aşa cum prevăzuse Isaac Newton. Ne-a determinat să regândim complet modul în care ne raportam la univers, începând cu nivelul subatomic. Printre numeroasele rezultate ale activităţii sale, Einstein a pus bazele mecanicii cuantice moderne (deşi a pus la îndoială conceptul pe tot parcursul vieţii sale) şi a inaugurat era nucleară, o moştenire cu care a ajuns, ulterior, să se războiască.

O lungă perioadă de timp, părea puţin probabil ca Einstein să-şi lase amprenta asupra lumii, darămite să devină cel mai faimos om de ştiinţă care a trăit vreodată (şi, cu siguranţă, cel mai recognoscibil). S-a născut în 1879 şi a avut dificultăţi de vorbire, de aceea tatăl său îl poreclise „Mutulică”. Deşi existaseră semne timpurii că era înzestrat în domeniile matematicii şi fizicii, cariera sa academică a fost un eşec. După absolvirea Universităţii Federale Politehnice din Zürich, Elveţia, a avut dificultăţi în găsirea unui post în învăţământ. în schimb, şi-a luat o slujbă de zi la Oficiul Elveţian de

Brevete, explorându-şi pasiunea pentru fizica teoretică în timpul liber.

Apoi, în 1905, şi-a făcut simţită prezenţa prin intermediul unei serii de lucrări revoluţionare – cu un deceniu înainte de

J publicarea *Teoriei generale a relativităţii.* Prima lucrare, pe care a descris-o drept „foarte revoluţionară”, aborda radiaţia şi proprietăţile energetice ale luminii şi se va dovedi crucială în dezvoltarea teoriei cuantice. Cea de-a doua trata „determinarea dimensiunii reale a atomilor”, iar cea de-a treia era o investigaţie a mişcării browniene cu ajutorul analizei statistice, care a confirmat existenţa reală a atomilor şi moleculelor. Totodată, cea de-a patra a fost *Teoria specială a relativităţii,* care cerceta electrodinámica corpurilor în mişcare şi care, după cum spunea Einstein într-o scrisoare adresată unui prieten din acea perioadă, „utilizează o modificare a teoriei spaţiului şi timpului”. Este dificil să

te gândeşti la un mod mai discret de a anunţa că eşti pe cale să schimbi fundamental înţelegerea umanităţii asupra universului.

Einstein a stabilit că legile fizicii sunt aceleaşi pentru toţi observatorii care se deplasează cu viteză constantă unul faţă de celălalt şi că viteza luminii în vid este constantă. El a luat în considerare ideea unui cosmos în care cele trei dimensiuni cunoscute ale spaţiului se îmbină cu timpul pentru a forma a patra dimensiune – „spaţiu-timp” –, în care evenimente individuale par să aibă loc în momente diferite pentru observatori diferiţi, în termeni simpli, în timp ce Newton părea să fi arătat că spaţiul şi timpul sunt absolute, Einstein a demonstrat că nu sunt. A fost la fel de cutremurător ca toate ideile pe care Copernic şi Darwin le propuseseră unei lumi nepregătite pentru ele. Un om de ştiinţă spunea că nici măcar ticăitul ceasului sau spaţiul pe care îl ocupa pe poliţă nu erau chiar aşa cum păreau. Dar incertitudinea altora era, pentru el, imposibilitatea schimbării în natura legilor fizice fundamentale. într-adevăr, iniţial plănuise să numească lucrarea *Teoria invariantei.*

Teoria specială a fost o lucrare finală de doar 3 pagini, publicată în acelaşi an. Concluziile au fost surprinzătoare. Einstein descoperise că masa unui corp este măsura proporţională a conţinutului său energetic. Cu alte cuvinte, masa şi energia sunt reprezentări diferite ale aceluiaşi lucru. O idee care avea să fie ilustrată prin cea mai faimoasă ecuaţie din istorie: $E – mc^2$ (energie = masă x viteza luminii la pătrat). Această descoperire – că ceva foarte mic poate conţine o

cantitate imensă de energie – a fost piatra de temelie a erei nucleare.

Chiar dacă restul lumii încerca să se obişnuiască cu revelaţiile *Teoriei speciale,* Einstein era obsedat de minusurile ei. Mai exact, era nemulţumit că teoria putea fi aplicată doar în condiţii de mişcare la viteză constantă. Mai mult, universul lui Newton se baza pe ideea că gravitaţia este o forţă instantanee, dar Einstein şi-a dat seama că n-avea cum să fie corect, deoarece el stabilise că nimic (inclusiv o interacţiune fizică precum gravitaţia) nu se poate deplasa cu viteză mai mare decât viteza luminii.

Cele mai importante dintre descoperirile sale intelectuale au fost rezultatul unor experimente complexe de gândire, efectuate în căutarea acelor „mari salturi înainte pentru imaginaţie”, în cercetarea sa, Einstein s-a concentrat pe senzaţiile trăite de o persoană aflată în cădere liberă într-un spaţiu închis, cum ar fi un lift. El şi-a dat seama că individul respectiv n-ar fi simţit că este în cădere liberă dacă se afla într-un câmp gravitaţional sau în spaţiul cosmic (care este lipsit de gravitaţie). Einstein a lucrat asiduu încă 8 ani la acest experiment, dar din el avea să rezulte *Teoria generală a relativităţii.*

Teoria lui necesita noi ramuri ale matematicii, inclusiv o formă de geometrie care depăşea definiţiile lui Euclid – iar asta era o problemă majoră. în cele din urmă, un vechi prieten din studenţie, Marcel Grossmann, i-a venit în ajutor, ghidându-l prin matematica neeuclidiană a lui Bernhard Riemann (1826-1866) şi prin calculul tensorial al lui Gregorio Ricci-Curbastro (1853-1925).

La sfârşitul anului 1915, Einstein era încrezător că rafinase teoria pe care o formulase şi că aceasta era susţinută de matematică. într-o serie de patru prelegeri ţinute în acel an, prezentase (după părerea lui) „cea mai valoroasă descoperire a vieţii sale”. în timp ce Newton descria un univers în care un măr cădea dintr-un copac pe pământ deoarece gravitaţia exercita o forţă de atracţie, Einstein redefinea gravitaţia ca fiind o curbură a dimensiunii spaţiu-timp.

PREMIUL NOBEL

Einstein a primit Premiul Nobel pentru activitatea sa, dar nu pentru eforturile depuse în domeniul relativităţii, aşa cum era de aşteptat. în anul 1921, membrii comisiei nu ajunseseră la un acord unanim pentru calificarea teoriei la Premiu; conform regulilor Nobel, teoria trebuia clasificată drept „descoperire sau invenţie". Un grup susţinea vehement că nu era vorba despre o „lege" care fusese „descoperită", ci despre o „teorie" care fusese „propusă". Astfel, s-a ajuns la un compromis şi Premiul a fost acordat pentru prima dintre lucrările sale din 1905, articolul privind legea efectului fotoelectric, nu pentru teoria care a devenit celebră în întreaga lume.

Patru ani mai târziu, au fost înregistrate primele dovezi observabile pentru postulatele sale şi, peste noapte, a trecut de la statutul de personalitate oarecum renumită a ştiinţei moderne la cel de superstar mondial, al cărui nume răsuna chiar şi în familiile prea puţin preocupate de ştiinţă. Chiar el a explicat: „Omul practic nu trebuie să se îngrijoreze... Din punct de vedere

filozofic, însă, are importanţă, deoarece alterează concepţiile despre timp şi spaţiu, care sunt necesare speculaţiilor şi concepţiilor filozofice.”

Einstein şi-a continuat explorările teoretice chiar dacă ajunsese persoană publică de nivel internaţional. în paralel cu ştiinţa, era un remarcabil militant împotriva autoritarismului şi împotriva bombei atomice, cu toate că a contribuit fără să vrea la crearea ei. Astăzi, putem observa impactul *Teoriei generale a relativităţii* peste tot în jurul nostru. Este prezent în percepţia pe care o avem despre noi în raport cu universul. Se regăseşte în misterele găurilor negre prezise de ştiinţa lui. Dar se regăseşte şi în viata de zi cu zi, în televizoare şi în sistemele GPS care ne conduc maşinile. în opinia colegului său fizician Max Born, *Teoria generală* nu a fost nimic mai puţin decât „cea mai mare realizare a gândirii umane despre natură – cea mai uimitoare combinaţie de penetrare filozofică, intuiţie fizică şi îndemânare matematică”.

TITLU: *JURNALUL ANNEI FRANK*

AUTOR: ANNE FRANK
DATĂ: 1947

Jurnalul unei fete tinere (mai cunoscut sub numele de *Jurnalul Annei Frank)* este jurnalul real al Annei Frank, fiica adolescentă a unei familii germane care trăia în Amsterdam în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Scris pe un ton emoţionant, jurnalul spune povestea Annei şi a familiei sale, care timp de doi ani au locuit

într-o anexă a clădirii în care tatăl ei îşi conducea afacerea, evitând astfel arestarea lor de către forţele naziste de ocupaţie. Jurnalul transmite o emoţie puternică, fără îndoială de neegalat în literatura secolului XX, întrucât cunoaştem soarta tragică pe care au avut-o Anne şi cei dragi ei.

DATORIA DE A REFLECTA

Jurnalul ţinut de Anne Frank este, fără îndoială, cea mai cunoscută scriere din puzderia de lucrări legate de Holocaust. în fiecare an, sunt descoperite şi publicate noi relatări directe ale celor care au trăit acele orori. în 1986, Elie Wiesel a primit Premiul Nobel pentru Literatură, devenind celebru odată cu publicarea memoriilor sale, *Noaptea,* în 1960. Comitetul care atribuie Premiul Nobel l-a descris drept „un mesager al omeni ii; mesajul său este unul de pace, ispăşire şi demnitate umană". Supravieţuitor al lagărului de la Auschwitz, italianul Primo Levi a publicat în 1947 cartea Mai este *oare acesta un om?,* propriile sale amintiri acum faimoase pe plan mondial, avertizând ulterior că evei límentele din anii 1940 s-ar putea repeta. „Din Acest motiv, este datoria fiecăruia să reflecteze asupra celor ce s-au petrecut", a spus el.

Anne avea doar patru ani când părinţii ei au decis să mute familia din Frankfurt în Amsterdam deoarece Hitler îşi extindea controlul asupra Germaniei. Pentru că erau evrei, cei din familia Frank erau foarte constienti de numărul din ce în ce

mare de persecuţii antisemite şi sperau să fie în siguranţă în Ţările de Jos. Otto, tatăl Annei, a deschis aici o afacere de succes comercializând pectină, un agent de îngroşare utilizat în producţia de alimente. în ciuda mutării, speranţele familiei de a scăpa din ghearele lui Hitler s-au spulberat în 1940, când Ţările de Jos au fost invadate.

în vara anului 1942, evreii au fost deportaţi în lagăre de concentrare. în luna iulie a aceluiaşi an, sora mai mare a Annei, Margot, a fost convocată să-şi îndeplinească „obligaţiile muncitoreşti” în Germania. A fost semnalul de alarmă care i-a de

>

terminat pe părinţii Annei să acţioneze. Familia s-a ascuns imediat în anexa clădirii în care se afla sediul afacerii lui Otto, uşa fiind ascunsă de o bibliotecă. în perioada în care au locuit acolo, traiul le-a fost uşurat de un grup restrâns de confidenţi care le furniza alimente şi alte lucruri esenţiale. Pe durata exilului lor

, >

în apartamentul ascuns, cei din familia Frank au reuşit să păstreze secretul prezenţei lor, cu excepţia confidenţilor, în ciuda faptului că incinta forfotea de angajaţi pe toată durata săptămânii de lucru. Anne avea

să observe la momentul potrivit că, în timp ce alţii îşi arătau eroismul în luptă, cei care ajutau familia îşi dovedeau zilnic eroismul prin afecţiunea şi buna dispoziţie.

Anne a primit cadou jurnalul (sau, mai degrabă, un carnet cu roşu şi alb pe care l-a folosit ca jurnal) când a împlinit 13 ani, la data de 12 iunie 1942. însemnările încep din acea zi, Anne fiind dornică să i se confeseze întru totul. Scria că, în locul unui tovarăş căruia să-i poată dezvălui totul, carnetul avea să devină o sursă de sprijin şi confort.

De-a lungul lunilor şi anilor, s-a transformat într-o evidenţă atât a existentei Annei în anexă, cât şi a vieţii sale interioare. A vorbit despre alţi oameni care sosiseră acolo şi cu care împăr- ţeau spaţiul pentru a scăpa de nazişti – familia Van Pels, formată din Hermann (partenerul de afaceri al tatălui ei), Auguste (soţia acestuia), Peter (fiul lor) şi, mai târziu, un dentist pe nume Fritz Pfeffer.

Iniţial, Anne a considerat apariţia acestor nou-veniţi o încercare, deoarece trebuia să-şi împartă camera cu Peter, care era de aproape aceeaşi vârstă cu ea. însemnările din jurnal ne spun multe despre relaţiile acesteia – apropierea de tatăl ei, distanţa faţă de mamă şi extraordinara afecţiune pentru sora ei. Fata abordează o gamă enormă de subiecte, dar e clar ca lumina zilei că Anne este o fată obişnuită care se confruntă cu provocările tranziţiei de la copilărie la adolescenţă în cele mai extraordinare circumstanţe. Printre numeroasele intrigi secundare se numără evoluţia relaţiei ei cu Peter, de care se apropie foarte mult înainte de a se îndepărta apoi treptat.

în Ajunul Crăciunului din 1943, a mărturisit că se simţea afectată de sechestrul care dura de un an şi jumătate. A scris că îşi dorea să meargă pe bicicletă, să danseze, să vadă lumea, „să se simtă tânără şi să ştie că e liberă”. Dar îsi dăduse seama că nu avea nimic de câştigat dacă-şi plângea de milă. „Unde ar duce asta?”, întreba ea cu tristeţe.

în martie 1944, Anne avea deja în jurnal un volum semnificativ de informaţii când a auzit anunţul radio dat de un î > membru al guvernului olandez exilat la Londra. Ministrul a anunţat că după încheierea războiului intenţionează să adune jurnalele şi alte dovezi personale despre ocupaţia germană. Anne şi-a asumat responsabilitatea de a-şi rescrie şi redacta jurnalul existent în acest scop, creând „Versiunea A” şi „Versiunea B”, aşa cum le ştim astăzi. A atras-o ideea jurnalului folosit într-un scop mai amplu, deoarece Anne visa să devină scriitoare şi jurnalistă celebră. Până în acel moment, toate însemnările îi fuseseră deja adresate lui „Kitty”, jurnalul fiind complet personificat într-un confident.

Ultima însemnare din jurnal este datată 1 august 1944. Doar trei zile mai târziu, ascunzătoarea acestora a fost descoperită şi au fost arestaţi. Mult timp s-a presupus că autorităţile primiseră ponturi despre cei opt, deşi există ipoteza mai recentă a unui simplu ghinion; se spune că poliţia avea raidul planificat pentru descoperirea unei fraude cu raţii. Indiferent de scenariu, rezultatul a fost acelaşi. Locuitorii din anexă au fost deportaţi în diferite lagăre de concentrare. Auschwitz a fost unul dintre ele, dar Anne a fost mutată mai târziu la Bergen-Belsen, îndurând nenumărate orori pe parcurs. A murit la doar 15 ani, în februarie sau martie 1945, probabil în timpul unei epidemii de tifos. Trupele Aliate au eliberat lagărul câteva săptămâni mai târziu. Doar tatăl ei, Otto, a supravieţuit războiului.

Când s-a întors la Amsterdam, Otto a primit jurnalele fiicei sale de la o persoană care le salvase imediat după

raidul asupra anexei. La început, s-a străduit să găsească un editor. Dar aceştia nu credeau că va fi cine ştie ce apetit pentru rememorarea ororilor războiului şi a crimelor împotriva evreilor, mai ales la atât de puţin timp după evenimente.

Otto i-a transmis apoi jurnalele istoricului Jan Romein, care le-a apreciat şi a recunoscut rapid valoarea. „Acest jurnal aparent inconsecvent al unui copil, acest «de profundis» murmurat de vocea tremurătoare a unui copil, expune toată hidoşenia fascismului, mai mult decât toate dovezile de la Nürnberg [procesele războiului nazist] puse laolaltă”, declara el într-un articol de ziar, în 1946. în anul următor, *Anexa secretă. Note de jurnal 14 iunie 1942 – 1 august 1944* a fost publicat în Europa şi a făcut senzaţie. Cinci ani mai târziu, a fost publicat în SUA cu titlul *Anne Frank: The Diary of a Young Girl* („Jurnalul unei tinere fete”), însoţit de o introducere scrisă de Prima Doamnă, Eleanor Roosevelt. Cartea s-a vândut în zeci de milioane de exemplare, devenind lectură obligatorie în programele şcolare şi inspirând piese de teatru, filme şi emisiuni de televiziune.

Acest jurnal rămâne, probabil, cea mai cunoscută înregistrare directă a încercărilor prin care au trecut evreii în cel de-Al Doilea Război Mondial şi, în consecinţă, este un document istoric de o imensă importanţă. în cele din urmă, este o consemnare extrem de emoţionantă a ce înseamnă să fii om. în toiul tragediei, Anne apare ca o emblemă a speranţei. Mai ales prin afirmaţia ei: „Cu toate acestea, tot mai cred în bunătatea interioară a oamenilor.”

TITLU: O *MIE NOUĂ SUTE OPTZECI SI PATRU*

AUTOR: GEORGE ORWELL
DATĂ: 1949

Creată într-un secol marcat de excesele regimurilor totalitare care promovau ideologii din întreg spectrul politic, *O mie nouă sute optzeci şi patru* este o capodoperă distopică care avertizează asupra consecinţelor autoritarismului instaurat de un partid unic. Cartea a fost asimilată de cultura internaţională şi datorită unei game de idei şi fraze memorabile care au stabilit termenii discuţiei despre astfel de regimuri. Chiar dacă în anumite cercuri se vehicula că era un roman al trecutului, i s-a dat o nouă relevanţă, deconcertantă, în tumultuosul peisaj politic internaţional al secolului XXI.

>

Scris în anii ’40, acel „1984” descris în roman este foarte sumbru. Controlul asupra lumii este împărţit între trei super-state totalitare aflate într-o stare de conflict perpetuu. Acţiunea are loc într-unul dintre aceste state, Oceania (celelalte fiind Eurasia şi Estasia), mai precis în regiunea cunoscută anterior drept Marea Britanic, dar redenumită Airstrip One (Aerobaza Unu). Conducerea se află în mâinile „Partidului”, care funcţionează sub ideologia SOCENG (o abreviere pentru socialismul englezesc). Are o reprezentare figurativă enigmatică în Fratele cel Mare (Big Brother), în jurul căruia se construieşte un cult al personalităţii atotcuprinzător. Regimul asigură conformarea, impunând procese de supraveghere în masă şi reprimând brutal disidenţii. Cei

care nu sunt pe placul Partidului devin „nepersoane” şi dispar, iar orice urmă a existenţei lor este distrusă.

Protagonistul este Winston Smith, aflat în slujba Ministerului Adevărului (în esenţă, un minister al propagandei) unde editează înregistrările istorice, astfel încât să coincidă cu firele narative ale guvernului actual. în ciuda acestui fapt, se opune în secret regimului şi speră că acesta va fi răsturnat. înstrăinat de soţia sa, are o aventură cu una dintre colegele sale din minister, o femeie pe nume Julia. Amintindu-şi de viaţa de dinaintea Partidului, Winston este atras să se implice în mişcarea de rezistenţă. Este însă o înscenare. Fiind descoperit, este aruncat într-un proces de „reeducare” în care este forţat să se confrunte cu cea mai mare teamă a sa.

Cartea prezenta un număr extraordinar de termeni care au intrat de atunci în uz. Printre aceştia se numără: Fratele cel Mare (dictatorul fără chip); dublu-gânditul (acceptarea ideilor contrare ca rezultat al îndoctrinării);

criminali în gândire (indivizii cu o mentalitate neortodoxă, incompatibilă cu directivele oficiale ale guvernului); Poliţia Gândirii (divizia secretă a forţelor de ordine care controlează crimele de gândire); Nouvorbă (limbajul conceput pentru a ascunde adevărul); şi Camera 101 (o cameră de tortură în care un prizonier este pus faţă-n faţă cu cea mai mare frică a sa, în încercarea de a-l face să cedeze).[51] Ideea că indivizii ar trebui să accepte ca adevăr tot ce decretează Partidul se rezumă prin afirmaţia la care meditează Winston în jurnalul său: „2 + 2 = 5”. Sentimentul unui adevăr nesigur se reflectă şi în numele ministerelor guvernamentale: Ministerul Adevărului răspândeşte minciuni, Ministerul Păcii se ocupă de război, Ministerul Iubirii practică tortura şi Ministerul Abundenţei se luptă cu foametea. Sentimentul de realitate fluidă şi de contradicţie internă este palpabil încă de la primul rând al cărţii („într-o zi senină şi friguroasă de aprilie, exact când ceasurile bat ora treisprezece”[52]).

Orwell a fost unul dintre autorii cei mai implicaţi politic ai timpului său. S-a născut în 1903 şi a fost un socialist-democrat convins. A analizat lupta clasei muncitoare britanice în contextul Marii Crize în lucrarea de non-ficţiune *Drumul spre Wigan Pier* (1937), în timp ce lucrarea *Omagiu Cataloniei,* apărută în anul următor, este o relatare a experienţelor sale în Războiul Civil Spaniol, în timpul căruia a luptat pentru republicani. A urmărit cu groază cum Europa ceda tiraniei,

---

51 în original: Big Brother, doublethink, thoughtcrime, the Thought Police, Newspeak, Room 101. (n. *trad.)*

52 George Orwell, *O mie nouă sute optzeci şi patru,* traducere de Mihnea Gafiţa, Editura Polirom, Iaşi, 2016, p. 14. (n. *trad.)*

atât sub regimuri fasciste, cât şi comuniste. în 1945 a publicat un roman monumental, *Ferma animalelor,* care satirizează URSS-ul stalinist într-o poveste despre câteva animale de fermă care se revoltă împotriva fermierului lor şi îşi propun să creeze propriul model de societate. în timp ce planeta era împărţită între superputerile aflate la conducere după război, a început să scrie *O mie nouă sute optzeci şi patru.* Avea să fie ultimul său roman şi, pentru mulţi, cel mai important. A terminat romanul pe insula scoţiană Jura, murind apoi la începutul lui 1950 din cauza tuberculozei.

O *mie nouă sute optzeci şi patru* este o examinare cât se poate de convingătoare a modului în care autocraţiile prind rădăcini şi cum politica şi mai ales limbajul pot fi corupte şi exploatate, într-un eseu din 1946, „De ce scriu”, acesta a confirmat: „începând cu 1936, fiecare rând din operele mele importante l-am scris, direct sau indirect, împotriva totalitarismului şi pentru socialismul democratic.” Pe lângă intelectul incisiv şi imaginaţia imensă pe care le avea, Orwell a fost şi un mare stilist literar, asigurându-şi un public numeros. V. S. Pritchett a lăudat *O mie nouă sute optzeci şi patru* în ziarul *New Statesman,* scriind: „Nu cred că am citit vreodată un roman mai înspăimântător şi mai deprimant; şi totuşi, originalitatea, suspansul, viteza scrierii şi indignarea înfiorătoare sunt atât de mari, încât este imposibil să laşi cartea din mână.”

MINUNATA LUME NOUĂ

Aldous Huxley a publicat *Minunata lume nouă* („Brave New World")în 1932. La fel ca Orwell, prevăzuse un viitor de

coşmar, dar unul care se baza mai puţin pe forţă şi mai mult pe coerciţie. în anul 1949, acesta i-a scris lui Orwell „Cred că cei care vor conduce lumea vor descoperi că sunt mai eficiente condiţionarea sugarilor şi narcopnoza, ca instrumente de guvernare, decât cluburile şi închisorile, şi că pofta de putere poate fi satisfăcută sugerând oamenilor să-şi iubească propria sclavie, la fel de complet ca biciu- indu-i şi lovindu-i pentru a-i supune. Cu alte cuvinte, am sentimentul că acest coşmar din O *mie nouă sute optzeci şi patru* este destinat să se transforme în coşmarul unei lumi care seamănă mai mult cu cea pe care mi-am imaginat-o în *Minunata lume nouă."*

Romanul se înscrie într-un şir de opere distopice înrudite, de la romanul *Noi* scris de Evgheni Zamiatin în 1924, *întuneric la amiază* de Arthur Koestler şi *Kallocain* de Karin Boye (ambele scrise în 1940), până la lucrări ulterioare precum *Fahren- heit451* (1953) de Ray Bradbury, *Povestea slujitoarei* (1985) de Margaret Atwood şi *Lumina virtuală* (1993) de William Gibson. Fiecare a avut o influenţă în felul său, dar niciunul nu a depăşit impactul statornic al lui Orwell. Chiar şi atunci când prăbuşirea imperiului sovietic la începutul anilor 1990 părea să anunţe victoria finală a democraţiei liberale, O *mie nouă sute optzeci şi patru* a rezonat altfel pentru cititorii secolului XXI – un public care se luptă să navigheze prin supravegherea tot mai acerbă, ştirile false, „informaţiile alternative”, noua generaţie de „bărbaţi puternici” ajunşi lideri şi mediul reţelelor sociale în care taberele aflate în opoziţie îşi aleg „adevărul” şi resping pe oricine nu se conformează acestuia.

în 1949, Orwell scria în romanul O *mie nouă sute optzeci şi patru:*

> Ai putere atunci când rupi conştiinţa omului în bucăţi, iar bucăţile vii le rearanjezi în forme noi, pe care tu însuţi le hotărăşti. începi să înţelegi, acuma, ce fel de lume pregătim noi? Este exact opusul acelor utopii hedonistice cretine, pe care şi le imaginau vechii reformatori. Este o lume a fricii, a trădării, a chinurilor, o lume în care calci în picioare şi eşti călcat în picioare, o lume care, pe măsură ce se va perfecţiona, va deveni nu mai omenoasă, ci mai puţin omenoasă.[53]

Fără îndoială, ar fi fost întristat de relevanţa încă actuală a cuvintelor sale.

TITLU: *AL DOILEA SEX*

AUTOR: SIMONE DE BEAUVOIR DATĂ: 1949

Prin cartea *Al doilea sex,* filozoafa şi activista franceză Simone de Beauvoir a pus piatra de temelie a celui de-Al Doilea Val de Feminism şi a scris, fără îndoială, cea mai importantă lucrare feministă din toate timpurile. în această lucrare şi-a expus teza conform căreia, de-a lungul istoriei, femeile au fost captive într-un rol servil faţă de bărbaţi şi a pledat pentru felurile în care ele s-ar putea descătuşa, pentru a trăi o viaţă mai împlinită.

Adeptă a existenţialismului, de Beauvoir credea că existenţa este caracterizată de un „nimic” fundamental şi că individul are sarcina de a crea „sensul” prin alegerile pe care le face. Cu alte cuvinte, la nivel

53 George Orwell, O *mie nouă sute optzeci şi patru,* traducere de Mihnea Gafiţa, Editura Polirom, Iaşi, 2016, p. 190. *(n. trad.)*

cosmologic, fiecare viaţă umană este lipsită de valoare intrinsecă sau de merit şi este de datoria individului să aducă valoare propriei vieţi.

Simone de Beauvoir argumenta că, pentru femei, această provocare fusese îngreunată de constrângerile impuse de societatea umană, punându-le pe un plan secundar faţă de bărbaţi. Este un argument construit în primul volum al cărţii, *Faptele şi miturile,* în care a citat nenumărate exemple istorice care să-i susţină afirmaţia. Spunea că Bărbatul fusese considerat în mod tradiţional, implicit „Subiectul”, Femeia fiind „Celălalt”.

Şi-a propus să demonstreze că Bărbatul şi-a impus voinţa asupra lumii, definindu-se pe sine prin acţiune încă din timpuri preistorice. în schimb, Femeia a fost definită în opoziţie cu Bărbatul: slabă acolo unde Bărbatul este puternic, închisă în sine acolo unde Bărbatul se deschidea lumii şi bazându-se pe Bărbat să o „salveze” prin acţiunile lui. De Beauvoir era de

părere că Femeia nu fusese doar subjugată, ci fusese chiar lipsită de calitatea umană fundamentală impunându-i-se să fie „Celălalt”.

încerca să demonstreze că sentimentul de a fi „Celălalt” a fost creat prin diferitele discursuri sociale. De exemplu, în medicină şi discipline precum psihanaliza femeile erau considerate prin tradiţie „sexul slab” din punct de vedere fiziologic şi mental. De asemenea, istoria şi literatura au întărit noţiunile de „Bărbat” dominant şi „Femeie” secundară, incapabilă să-şi creeze propria esenţă independentă. Ea sugerează că Femeile au fost prinse în „eternul feminin”, mitul creat de bărbaţi prin care identitatea feminină este legată de rolul reproductiv al femeilor. Chiar dacă Femeia fusese celebrată ca dătătoare de viaţă, identitatea ei era legată de inevitabilitatea morţii pe care o aduce viaţa, iar sexualitatea ei nelinişteşte patriarhia. Astfel, „eternul feminin” a fost folosit pentru închistarea femeilor în percepţia societăţii despre ce înseamnă să fii femeie, viziune care le-a refuzat şi dreptul de a-şi crea identităţi individuale.

De Beauvoir subliniază modul în care, încă de la o vârstă fragedă, fetele sunt încurajate să perpetueze acest mit, conformân- du-se unei noţiuni vagi de feminitate prin care li se interzice să-şi fructifice realmente potenţialul. Conform faimoaselor ei cuvinte: „Nu te naşti, ci devii femeie.” Femeia este îndemnată să îmbrăţişeze un „instinct matern” care, spune de Beauvoir, nu este înnăscut; este încurajată să-şi imagineze o viitoare viaţă ca punct de sprijin al bărbatului, să suporte relaţii sexuale nesatis- facătoare şi să renunţe la propriile talente şi ambiţii – trebuie să

accepte rolul Celuilalt în timp ce Bărbatul caută să devină Subiectul.

în al doilea volum, *Experienţa trăită,* de Beauvoir descrie cum asumarea rolurilor tradiţionale ale femeilor – soţie, mamă şi chiar „animatoare” – echivalează cu „oprirea morţii, dar
refuzând în acelaşi timp viaţa”. Femeia este lăsată să se mulţumească cu mediocritatea, obligând-o să se complacă şi să fie pasivă. De Beauvoir sugerează abordarea inegalităţii financiare care stă la baza discrepanţei dintre femei şi bărbaţi. Conform autoarei, femeile trebuie să întreprindă o muncă care să le ofere mijloacele financiare necesare pentru a se întreţine şi să facă posibilă eliberarea din constrângerile „eternului feminin” – recunoscând că este un drum presărat cu obstacole. Aceasta insistă: femeile ar trebui să participe activ în mai multe activităţi intelectuale decât cele permise tradiţional, transformându-se din „obiectele” tradiţiei în „subiectele” vieţilor lor.

Al doilea sex marchează tranziţia de la Primul Val de Femi- J
nism (în linii mari, cel care încercase să răstoarne inegalităţile evidente, consacrate legal, dintre sexe, cum ar fi drepturile injuste de proprietate şi de vot) la cel de-Al Doilea Val. Acest Al Doilea Val, care a durat până în anii 1980, dezbătea problemele mai ample ale inegalităţii în raport cu căminul, locul de muncă, drepturile reproductive şi eliberarea sexuală. Citând-o pe Simone de Beauvoir: „Femeia liberă este pe cale de a se naşte.”

Al doilea sex a fost un fenomen instantaneu, vânzându-se în zeci de mii de exemplare în primele

săptămâni de la lansare şi traducându-se în zeci de limbi. Este greu să ne imaginăm lucrări vitale ale celui de-Al Doilea Val – lucrări precum *Misticul feminin* de Betty Friedan, *Politica sexuală* de Kate Millett sau *Femeia eunuc* de Germaine Greer – fără pionieratul lui de Beauvoir. Inevitabil, romanul ei nu a fost lipsit de critici. Vaticanul a interzis-o (cartea abordează în detaliu problema dreptului femeii la avort), la fel şi alţii. Au existat şi critici femi- nişti care contestau anumite aspecte ale cărţii, ba chiar presupuneau că de Beauvoir era latent dezamăgită de femei – aveau suspiciunea că, de fapt, de Beauvoir credea că – de-a lungul istoriei – aproape toate femeile „eşuaseră” să dea sens vieţii lor.
însă *Al doilea sex* a reuşit să reconfigureze dezbaterea despre femei şi feminism, obligând societatea să-şi reexamineze aşteptările privind feminitatea şi că fiecare femeie ar trebui să fie liberă să-şi acceseze potenţialul.

CUPLUL PUTERNIC AL EXISTENŢIALISMULUI

r

Probabil i se părea o coi, icidenţă ciudată a destinului, dar de Beauvoir era adeseori asociată cu un bărbat şi cu numele acestuia. Este vorba despre filozoful existenţialist Jean-Paul Sartre, cu care a avut o relaţie de la sfârşitul anilor 1920 până la moartea acestuia, în 1980. însă relaţia lor nu a fost una tradiţională. Ei aveau o relaţie deschisă (de Beauvoir era bisexuală), amândoi au avut amanţi, nu s-au căsătorit niciodată, nu au avut copii şi nu au locuit împreună. A fost o încercare de „dragoste autentică", aşa cum o numea de Beauvoir, considerând relaţia marele succes al vieţii sale. Cu

toate acestea, jurnalele ei sugerează că partene- riatul era încercat de tensiuni emoţionale. Nu în ultimul rând, a dicat întrebarea: cât de dureroasă poate fi infidelitatea, chiar dacă este agreată de ambele păr j?

TITLU: *CATCH-22*

AUTOR: JOSEPH HELLER DATĂ: 1961

Catch-22 este o satiră comică cu substrat întunecat. Plasat în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, romanul urmăreşte experienţele adesea absurde şi suprarealiste ale căpitanului de aviaţie american John Yossarian – anti-erou atemporal – şi ale camarazilor săi. Publicată la începutul anilor ’60, într-o perioadă în care SUA se implica din ce în ce mai mult în Războiul din Vietnam, cartea s-a impus nu numai ca cel mai important roman anti-război al secolului, ci şi ca reper al con- tra-culturii incipiente. Acesta a marcat începutul unei noi ere în care deciziile autorităţii erau contestate din ce în ce mai mult

> şi respectate din ce în ce mai puţin.

Heller s-a născut în 1923 la New York, iar în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial a luptat în cadrul Forţelor Aeriene pe un bombardier B-52. Profesor şi apoi copyrighter în publicitate, abia în anii ’50 a început să scrie despre experienţele sale din timpul războiului, care includeau aproximativ 60 de bombardamente. O misiune specială din august 1944, când se confruntase cu perspectiva reală a morţii în timp ce avionul său survola regiunea Avignon din Franţa, i-a modelat fundamental atitudinea fată de războiul care a alimentat

cea mai faimoasă

J carte a sa. Heller s-a lăsat parţial inspirat să-şi scrie cartea după ce citise *Peripeţiile bravului soldat Svejk* a autorului ceh Jaroslav Hasek, un exemplu timpuriu de roman cu o explicită perspectivă împotriva războiului, publicat între anii 1921 şi 1923.

Catch-22 este un studiu asupra modului în care o persoană poate (sau nu) să-şi păstreze individualitatea şi umanitatea în faţa birocraţiei militare atotputernice şi impersonale. în termenii cei mai simpli, este un roman despre nebunia războiului. Un sentiment de stranietate şi dislocare străbate textul povestit printr-o serie de episoade necronologice şi adesea tangenţiale care încorporează punctele de vedere ale mai multor personaje. Heller susţinea că îl scrisese având în minte mai mult Războiul

din Coreea, care a făcut ravagii în anii ’50, decât cel de-Al Doilea Război Mondial. Provocarea lui Yossarian era să-şi ducă la bun sfârşit misiunile necesare care să-i asigure realitatea întoarcerii acasă şi fără să-şi piardă minţile în acest proces.

„Catch-22” este un termen adoptat deja în lexicul popular, folosit pentru a descrie o problemă deosebit de absurdă, circulară, a cărei soluţie este negată chiar de termenii problemei. De exemplu, un formular trebuie completat pentru a trimite o comandă de cerneală pentru imprimantă, dar formularul nu poate fi tipărit pentru că imprimanta a rămas fără cerneală.

în contextul romanului, „Catch-22” nu este niciodată enunţat în mod direct, dar este menţionat în repetate rânduri ca dovadă a ridicolului proceselor birocratice ale autorităţilor, ţinând personajele captive într-un coşmar kafkian. Cel mai des se referă la o afecţiune prin care membrii nepregătiţi mental ai echipajului sunt scutiţi de misiunile care implică zborul. Trebuie făcută doar o cerere de scutire. Dar aşa cum spune Yossarian (personajul principal al cărţii), grija pentru propria siguranţă în faţa pericolelor reale şi imediate cu care se confruntă echipajul de zbor indică o minte raţională funcţională. Prin însăşi acţiunea de depunere a cererii, solicitantul îşi demonstrează sănătatea mintală şi astfel, este refuzat. Altfel spus, trebuia să fii nebun să vrei să zbori şi sănătos să nu vre să zbori, dar dacă erai sănătos, trebuia să zbori.

TOAMNA SE NUMĂRĂ TITLURILE

Romanul *Catch-22* nu ar fi trebuit să aibă acest titlu. Heller

trimisese primul capitol al cărţii unei reviste, care l-a publicat cu titlul *Catch-18.* Totuşi, agentul său literar a cerut o redenumire a textului, temându-se de o confuzie cu un alt roman publicat cam în aceeaşi perioadă, *Mila 18* de Leon Uris. S-a luat în considerare titlul *Catch-11,* dar era prea apropiat de popularul film *Ocean's 11,* iar *Catch-17 era prea* apropi'it de *Stalag 17. Catch-14* fusese respins, aparent, pentru că numărul nu era în sine destul de amuzant. Aşadar, a câştigat într-un final *Catch-22,* cu sensul său repetitiv şi circular.

Pe măsură ce firul narativ se dezvoltă, iese la iveală întreaga oroare a experienţelor trăite de personaje. Yossarian ajunge să-şi considere propriii ofiţeri comandanţi o ameninţare la fel de mare ca inamicul. Romanul abordează tot felul de teme, de la pericolele capitalismului dezlănţuit (întruchipate de „Sindicatul" condus de imoralul întreprinzător al Bazei, Milo Minderbinder) până la natura lui Dumnezeu (Yossarian îl descrie pe Dumnezeul în care nu crede drept un „necioplit atotputernic, nemuritor").

La momentul lansării cărţii, multi critici nu au ştiut ce să creadă despre ea. Cotidianul *The New Yorker,* de exemplu, nota că „nici măcar nu pare a fi scrisă; în schimb, dă impresia că a fost strigată pe hârtie". Iar cotidianul american *The New York Times* a decretat că „nu este nici măcar un roman bun", dar a bagatelizat afirmaţia spunând că este „extrem de original, cu un umor genial, brutal de macabru... o reuşită extraordinară".

Cartea a început să strângă un public-cult, mai ales în

rândul tinerilor, chiar dacă analiza ei era un chin pentru critici. Se potrivea perfect cu ideea de anti-autoritate a vremii şi a acaparat imaginaţia populară pe măsură ce mişcarea împotriva Războiului din Vietnam lua amploare. Deşi *Catch-22* transmite un puternic mesaj anti-război, vorbeşte pe larg despre condiţia umană, dar într-un mod care le permite cititorilor să râdă cu poftă. Un triumf atât al formei, cât şi al conţinutului, nu a câştigat niciun premiu literar important, dar în câţiva ani a intrat în rândurile clasicilor moderni. Câţiva ani mai târziu, Heller avea să spună că, atunci când un critic evidenţia că autorul nu scrisese nimic la fel de bun precum *Catch-22* (şi i se întâmpla des), era tentat să dea replica: *„A făcut-o* cineva?”.

în acelaşi timp ludică, îngrozitoare şi tragică, *Catch-22* este o carte care şi-a creat propriul moment istoric, ridicând o oglindă în faţa lumii care descoperea o reflecţie nu prea măgulitoare. O lume în care războiul era industrializat, comerţul cucerea totul, iar indivizii îşi dădeau seama că erau victime colaterale involuntare. O lume care simţea că înnebuneşte încet-încet, prinsă în cicluri de autodistrugere indestructibile. Nu a fost doar un roman de război, a fost mult mai mult de atât. Chiar Heller a declarat că fusese mai interesat să examineze „relaţiile personale sub autoritatea birocratică” decât să scrie despre război. înţelegem instinctiv cum e să fii prins într-o situaţie fără ieşire, într-un catch-22, dar lui Heller i-a revenit sarcina de a da glas acestei situaţii. „în cartea mea, toţi îi acuză pe toţi ceilalţi că sunt nebuni”, a spus el cândva. „Sincer, eu cred că întreaga societate e

nebună – şi atunci, întrebarea este: Ce face un om sănătos la cap într-o societate nebună?”

TITLU: *PRIMĂVARĂ LINIŞTITĂ y*

AUTOR: RACHEL CARSON

DATĂ: 1962

Primăvară liniştită a fost scrisă de biologul marin american Rachel Carson. Aceasta era convinsă că utilizarea pesticidelor, care pe atunci era în plină expansiune, avea un efect negativ grav asupra mediului. Industria chimică, care, după părerea ei, denatura informaţia prezentată publicului despre impactul produselor, a ripostat cu înverşunare, dar argumentele lui Carson s-au dovedit extrem de convingătoare pentru un public american receptiv.

Cartea a determinat o răsturnare a politicii naţionale în ceea ce priveşte utilizarea pesticidelor şi a fost un factor de influenţă major în crearea Agenţiei Americane pentru Protecţia Mediului. Mai important a fost rolul său în sensibilizarea unui public care, până atunci, nu se implicase prea mult în problemele de mediu, indiferent de amploarea lor. Ca atare, cartea

este considerată prima lucrare majoră de literatură ecologistă din lume şi un moment crucial în dezvoltarea mişcării interna- 9 9
tionale de mediu.
>

PRIMA SCRISOARE

Unul dintre factorii care au convins-o pe Carson să scrie cartea a fost o scrisoare trimisă către cotidianul *Boston Herald,* în ianuarie 1958, de pn ;tena sa, Olga Owens Huckins. Huckins a raportat moartea păsărilor de pe propn statea sa din Duxbury, Massachusetts, după ce fusese pulverizat DDT[54] în zonă, cu scopul de a scăpa de ţânţari. După ce un pilot aruncase pe terenul ei o mică cantitate în exces din substanţa chimică, ea a raportat: „Stro- peala «inofensivă» a ucis pe loc7 dintre păsările cântătoare pe care le avem. în dimi leaţa următoare, am ridicat 3 cadavre chiar de lângă uşă. Erau păsări care au trăit aproape de noi, aveau încredere în noi şi şi-au construit cuiburileîn copac i noştri an de an." Huckins i-a trimis lui Carson o copie a scrisorii, contribi md astfel, poate accidental, la modificarea cursului istoriei mediului, iar acele păsări n-au murit în zadar.

Născută în anul 1907 în Pennsylvania, Carson a studiat la Woods Hole Marine Biological Laboratory şi, apoi, la Universitatea Johns Hopkins din Baltimore. Aceasta a fost acea
combinaţie rară dintre un om de stiintă talentat şi un
orator î J J J
priceput, un biolog marin profesionist care a scris şi a editat pentru diferite publicaţii, devenind în cele din

54 Diclor-difenil-tricloretan *(n. trad.)*

urmă redac- tor-şef pentru US Fish and Wildlife Service[55]. Apoi, în 1951, a scris *The Sea Around Us* („Marea ce ne înconjoară”), care a devenit bestseller şi i-a adus premiul *US Naţional Book Award.* Susţinută de succesul obţinut, a putut să se dedice total scrisului.

între timp, agricultura americană devenea dependentă de un pesticid „miraculos” numit DDT. Acesta fusese descoperit cu puţin timp înainte de izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial, devenind cunoscut la nivel mondial când a fost folosit pentru a reduce populaţiile de insecte purtătoare de malarie de pe insulele care găzduiau trupele americane în Pacificul de Sud. DDT-ul a fost apoi produs rapid pentru uz civil, fiind introdus pe piaţă în 1945. Marele avantaj era că, spre deosebire de alte pesticide, putea elimina un număr mare de specii dintr-o singură lovitură, nu doar câteva. Industria chimică a evidenţiat beneficiile grozave pe care DDT-ul le-ar fi adus fermierilor şi au existat puţine voci disidente. Inventatorul său, Paul Hermann Miiller, a primit chiar şi Premiul Nobel în 1948 „pentru descoperirea eficienţei ridicate a DDT-ului ca otravă de contact împotriva mai multor artropode”.

Cu toate acestea, era din ce în ce mai clar că natura nediscriminatorie a acestor substanţe chimice avea implicaţii grave. în 1957, când Departamentul de Agricultură din SUA a început pulverizarea aeriană a DDT-ului pentru eradicarea furnicilor de foc, Carson s-a numărat printre părţile interesate care au urmărit impactul substanţei. Acesta a fost primul pas către *Primăvară liniştită,* pentru care a obţinut un contract de

55 Agenţie din cadrul Departamentului de Interne al SUA dedicată gestionării faunei marine, faunei sălbatice şi habitatelor naturale, *(n. trad.)*

publicare în 1958.1-a fost clar că lucrarea avea să fie mult mai amplă decât preconizase, datorită volumului de date şi dovezi pe care le tot strângea.

Până în 1960, analizase câteva sute de cazuri de expunere la pesticide, examinând impactul asupra oamenilor (inclusiv potenţialele efecte cancerigene şi modificări genetice) şi asupra mediului înconjurător în general. Şi-a petrecut cea mai mare parte a anului următor pentru a finaliza manuscrisul, o sarcină cu atât mai dificilă cu cât se confrunta şi cu un diagnostic de cancer la sân.

Carson urgenta restricţionarea pulverizării pesticidelor, pe cât de mult posibil, punând accentul pe o abordare biotică în locul pesticidelor chimice. Aceasta a semnalizat pericolul în care se aflau ecosistemele din cauza naturii neselective a pesticidelor care elimină specii esenţiale. Lanţuri trofice întregi, începând cu insecte, au fost otrăvite până la dispariţie. DDT-ul rămânea activ în ecosisteme timp de săptămâni şi luni

întregi, chiar şi după diluarea cu apă de ploaie. în plus, a atras atenţia asupra faptului că unii dăunători – de exemplu, ţânţarii purtători de malarie – ar putea deveni rezistenţi şi chiar imuni.

Subliniind daunele pe care oamenii sunt capabili să le provoace lumii, Carson s-a gândit să intituleze cartea *Omul versus natura.* A optat însă pentru titlul pe care îl rezervase pentru un capitol despre păsări. Acesta a fost, se spune, inspirat de versurile din „La Belle Dame sans Merci” de John Keats: „Rogozul s-a ofilit pe lac, Şi nicio pasăre nu mai cântă.” înainte ca lucrarea să vadă lumina tiparului, cotidianul *The New Yorker* a publicat-o în mai multe părţi – şi s-a bucurat de atenţie –, dar industria chimică, temându-se de dezvăluiri, s-a manifestat puternic împotriva lucrării şi a lui Carson.

Au existat încercări nereuşite de a o da în judecată pe Carson, pe editorul ei şi cotidianul *The New Yorker* pentru calomnie. A fost lansată o campanie de PR costisitoare care a promovat beneficiile utilizării pesticidelor, încercând simultan să o discrediteze personal pe Carson, adesea în moduri destul de grosolane. Un fost secretar american la Departamentul pentru Agricultură şi-a exprimat public curiozitatea: „De ce o fată bătrână fără copii este atât de interesată de genetică?” între timp, compania American Cyanamid afirma: „Dacă omul ar urma cu fidelitate învăţăturile domnişoarei Carson, ne-am întoarce în Evul Mediu, iar insectele, bolile şi paraziţii ar moşteni din nou pământul.”

Dar publicul era mai îngrijorat decât fusese vreodată,

stâr- nindu-l şi mai mult când CBS a difuzat o ediţie televizată specială în primăvara anului 1963, bazată pe această carte. Carson le-a spus realizatorilor documentarului: „Atitudinea omului faţă de natură este de o importanţă critică, deoarece acum avem o putere fatală de a modifica şi distruge natura. Dar omul este o parte a naturii, iar războiul său împotriva naturii este, în mod inevitabil, un război împotriva lui însuşi.”

Din păcate, Carson a murit în aprilie 1964 din cauza cancerului. Până atunci, cartea se vânduse în peste un milion de exemplare. Mai mult, aceasta avea să inspire o schimbare reală. Preşedintele J.F. Kennedy a ordonat ca President’s Science Advisory Committee („Comitetul Prezidenţial pentru Consultanţă Ştiinţifică”) să examineze afirmaţiile făcute de ea în cartea *Primăvară liniştită.* Astfel, a fost implementată o interdicţie naţională privind utilizarea DDT-ului în agricultură. Carson a subliniat şi conflictul care exista ca urmare a faptului că Departamentul pentru Agricultură din SUA era responsabil atât de reprezentarea intereselor industriei agricole, cât şi de reglementarea pesticidelor. Astfel, în 1970, a fost înfiinţată Agenţia pentru Protecţia Mediului.

Dar, cel mai important, lucrarea *Primăvară liniştită* a schimbat termenii discuţiei despre mediu şi a stimulat dezvoltarea unei mişcări populiste pentru mediu, atât în SUA, cât şi în străinătate. A evidenţiat ameninţările la adresa sănătăţii umane şi a

existenţei unor întregi specii de animale – lansând şi avertismente legate de integritatea îndoielnică a industriei –, astfel a iniţiat un discurs care a implicat publicul larg. H. Patricia Hynes, fost profesor de

Sănătate a Mediului la Boston University School of Public Health, remarca: *„Primăvară liniştită* a înclinat balanţa puterii mondiale. De atunci, nimeni nu a mai putut vinde poluarea ca efect secundar necesar progresului, nici uşor, nici fără a fi criticat.” Renumitul prezentator şi naturalist David Attenborough chiar a semnalat că *Primăvară liniştită* este cartea care a schimbat lumea ştiinţifică mai mult decât oricare alta – cu excepţia *Originii speciilor* a lui Darwin.

TITLU: ***DE CE NU PUTEM AŞTEPTA***

AUTOR: MARTIN LUTHER KING JR. DATĂ: 1964

De ce nu putem aştepta prezintă povestea mişcării nonviolente pentru drepturi civile a lui Martin Luther King Jr. şi a campaniei sale împotriva segregării rasiale, în special în Birmingham, Alabama, în 1963. Acesta este nu numai un impresionant document istoric care înregistrează mişcarea pentru drepturile civile într-un moment crucial al istoriei sale – la începutul a ceea ce autorul său numeşte „revoluţia negrilor” ci şi o chemare la arme care continuă să răsune într-o lume încă J divizată pe criterii rasiale.

Martin Luther King Jr. s-a născut în anul 1929, în oraşul Atlanta, statul Georgia şi a fost un pastor baptist care la mijlocul anilor ’50 a ajuns în atenţia naţională ca lider al drepturilor civile, alimentat fiind de credinţa creştină şi de admiraţia sa
pentru pionierii protestelor nonviolente, precum Mahatma Gandhi. în 1955, a jucat un rol important în protestul-maraton din Montgomery, provocat de arestarea Rosei Parks care refuzase să cedeze locul unui pasager alb, aşa cum cerea legea. Ulterior, King a devenit preşedinte al Southern Christian Leadership Conference (SCLC)[56].

Chiar dacă avea o concurenţă acerbă, oraşul Birmingham din Alabama era considerat – la începutul anilor ’60 – unul dintre cele mai segregate din punct de vedere rasial dintre toate oraşele americane. King şi SCLC s-au implicat în proteste menite să forţeze mâna angajatorilor să accepte muncitori indiferent de rasa lor. Campania avea ca scop eliminarea segregării în

56 Conferinţa Liderilor Creştini din Sud *(n- trad.)*

spaţiile publice şi s-a desfăşurat pe baza principiilor acţiunii în masă (de exemplu, marşuri şi proteste) şi a nonviolenţei.

Cererile campaniei au fost în mare parte ignorate de autorităţile din Birmingham şi de conducătorii afacerilor din oraş. Cu toate acestea, tensiunile s-au intensificat şi s-au făcut mii de arestări pentru un marş organizat în grupuri de câte 50 de persoane care plecau din curţile bisericilor baptiste către primărie. Comisarul pentru Siguranţă Publică de atunci, Eugene Connor zis şi „Taurul”, a autorizat folosirea furtunurilor cu apă sub presiune şi a câinilor de atac ai poliţiei asupra protestatarilor; mulţi copii şi trecători obişnuiţi au fost şi ei prinşi în vâltoarea evenimentelor.

King s-a numărat printre cei care au ajuns într-o celulă de închisoare în aprilie 1963. Pe fondul criticilor aduse campaniei de unii lideri religioşi locali, a compus „Scrisoare din închisoarea Birmingham”, care a fost distribuită la scară largă şi a adus campania în atenţia naţională şi internaţională. *De ce nu putem aştepta* a luat naştere din această scrisoare, documentând luptele campaniei pentru drepturile civile din sudul Americii, campanie desfăşurată în primăvara şi vara acelui an. Văzând că Asia şi Africa „se mişcau cu viteza unui avion cu reacţie spre obţinerea independenţei politice”, King era frustrat de „ritmul de căruţă trasă de cai” al Statelor Unite.

>

AM UN VIS *(I HAVE A DREAM)*

La doar trei luni după încheierea campaniei din Birmingham, King a fost un punct central în Marşul de la Washington din 28 august 1963, organizat pentru acordarea mai multor drepturi civile. Unul dintre cele mai mari miti iguri di.i istoria naţiunii, a atras aproximativ 250.000 de protestatari. în faţa Memorialului Lincoln, King şi-a ţinut discursul emblematic „Am un vis". în 1999, un sondaj efectuat în rândul a 137 de cercetători de top din domeniul discursur lor publice l-a catalogat drept cel mai bun discurs politic al secolului XX.

De ce nu putem aştepta – lucrare pe care King a pregătit-o în colaborare cu personalităţi proeminente din domeniul drepturilor civile, printre care Stanley Levison, Clarence Jones şi Bayard Rustin – a fost un apel la mobilizare. „De ani de zile tot aud cuvântul «Aşteaptă!» A ajuns la ordinea zilei, răsunând în urechea fiecărui negru”, scria King. „Acest «Aşteaptă» a însemnat aproape întotdeauna «Niciodată». Trebuie să înţelegem cumva, ajutat de unul dintre distinşii noştri jurişti, că «dreptatea prea mult amânată este dreptate refuzată».”

Cartea încearcă să plaseze campania de la Birmingham într-un context istoric specific şi să explice de ce unii observatori erau de părere că „revoluţia negrilor” a izbucnit din neant. King le-a promis celor luaţi prin surprindere de evenimentele care abia avuseseră loc că vor urma şi altele. A sugerat că această campanie lovise ca un fulger, cu o „intensitate înspăimântătoare”, dar răbufnise din trei secole de abuzuri, umilinţe şi privaţiuni care nu-şi puteau „găsi

glasul într-o şoaptă”. Spunea că Birmingham sub jugul „Taurului” Connor era reminiscenţa unui oraş din epoca sclaviei, unde drepturile umane fundamentale erau refuzate populaţiei de culoare, care se confrunta şi cu intimidări şi violenţe dacă se plângea.

De asemenea, a invocat ritmul lent în care se dezvolta reforma în urma deciziei capitale *Brown* vs *Comisia pentru Educaţie* din 1954, prin care segregarea în şcolile publice se declarase neconstituţională. Lipsa generală de încredere în clasa politică şi impactul continuu al Marii Crize Economice, care afectase în mod deosebit populaţia de culoare a Americii, au fost alte motive de protest. Acesta remarcase că scria la exact 100 de ani de la Proclamaţia de Emancipare promulgată de Abraham Lincoln şi, cu toate acestea, milioane de oameni erau oprimaţi.

King a pledat pentru utilizarea continuă a metodelor nonviolente – descriindu-le drept „necesitatea pentru omenire să depăşească opresiunea şi violenţa fără a recurge la violenţă şi opresiune”. El şi-a dat seama că, în Birmingham, arestarea devenise în sine un act politic, slăbindu-i puterea ca instrument de opresiune. Pe măsură ce închisorile se umpleau cu deţinuţi uniţi printr-o cauză comună, numărul lor mare s-a dovedit a fi o problemă pentru autorităţi. Astfel, protestatarii atrăgeau şi mai mult atenţia publicului asupra cererilor lor.

King a comparat campania de la Birmingham cu bătălia de la Bunker Hill – făcând referire la confruntarea din timpul Războiului de Independenţă, în care forţele americane se mobilizaseră serios împotriva

opresorului lor. Dar, avertiza el, campania din Alabama nu trebuia să genereze un exces de încredere sau de mulţumire. Trebuia să constituie primul pas din- tr-un drum lung. A cerut o declaraţie a drepturilor prin care se stipula, printre altele, compensarea tuturor salariilor neplătite celor defavorizaţi. De asemenea, a încercat să creeze o alianţă între susţinătorii săi, albii săraci şi alte grupuri oprimate. Spera ca succesul unei astfel de coaliţii să încurajeze nonviolenţa peste tot în lume şi, în final, să aducă pacea mondială.

încă nu s-a împlinit această viziune utopică, însă campania de la Birmingham şi *De ce nu putem aştepta* au stimulat schimbări, cum ar fi adoptarea Legii Drepturilor Civile din 1964 prin care s-au interzis multe forme de discriminare rasială. în Birmingham, autorităţile municipale au fost de acord cu un proces de desegregare. Din cauza acestui acord, camera de hotel a lui King a fost bombardată de Klu Klux Klan. Cinci ani mai târziu, King avea să fie împuşcat mortal de un asasin în oraşul Memphis, Tennessee. *De ce nu putem aştepta* reprezintă testamentul unuia dintre giganţii geopoliticii secolului XX, o mărturie a speranţei, chiar dacă munca pe care King a început-o nu este încă finalizată.

în 2006, Barack Obama – pe atunci pregătit să devină prima persoană de culoare aflată la preşedinţia Americii – a adus un omagiu personalităţii fără de care propria sa ascensiune ar fi fost imposibilă. „Prin cuvinte, el a dat voce celor fără voce”, afirma Obama. „Prin fapte, a dat curaj celor slabi de înger. Cu viziune, hotărâre şi, mai ales, credinţă în puterea de izbăvire a iubirii, a îndurat umilinţa arestării, singurătatea unei celule de

închisoare, ameninţările constante la adresa vieţii sale; toate

până când, în cele din urmă, a inspirat o naţiune să se transforme şi să se ridice la înălţimea semnificaţiei credinţei sale.”

³ > > >

TITLU: *SCURTĂ ISTORIE A TIMPULUI*

AUTOR: STEPHEN HAWKING

DATĂ: 1988

Una dintre cele mai bine vândute cărţi de stiintă din toate ȷ ₅ ȷ timpurile, *Scurtă istorie a timpului* a contribuit la schimbarea înţelegerii populare a cosmologiei (ştiinţa originii şi dezvoltării universului) şi a fizicii teoretice, prezentând unui public laic global concepte precum complexitatea mecanicii cuantice şi a timpului imaginar. „Sunt încântat că o carte despre ştiinţă concurează cu memoriile unor vedete pop”, avea să spună Hawking mai târziu. „Poate că există o speranţă pentru rasa umană.”

Hawking s-a născut în 1942, în oraşul Oxford din Anglia. El a arătat de timpuriu înclinaţii academice, datorită cărora a fost admis la University College din Oxford unde a studiat fizica. După ce a absolvit cu onoruri, a urmat doctoratul la Trinity Hali, Cambridge. în această perioadă a primit devastatorul diagnostic de scleroză laterală amiotrofică (SLA, pe scurt) – o boală a neuronilor motori cu evoluţie lentă şi cu debut precoce, care în deceniile următoare îl va lăsa paralizat şi incapabil să vorbească.

Dar Hawking a refuzat să lase vestea bolii să-l

încetinească. De fapt, pus în faţa posibilităţii de a muri prematur, el a profitat de fiecare oportunitate cu o fervoare şi o pasiune care nu fuseseră evidente până atunci. A demarat o serie de lucrări revoluţionare în domeniul cosmologiei şi, în special, al găurilor negre, legând o relaţie deosebit de strânsă cu fizicianul şi

matematicianul Roger Penrose. împreună, au investigat găurile negre în cadrul relativităţii generale şi au prezis că acestea emit radiaţii. (Penrose a primit, în cele din urmă, Premiul Nobel pentru Fizică – una dintre puţinele distincţii care i-au scăpat lui Hawking.)

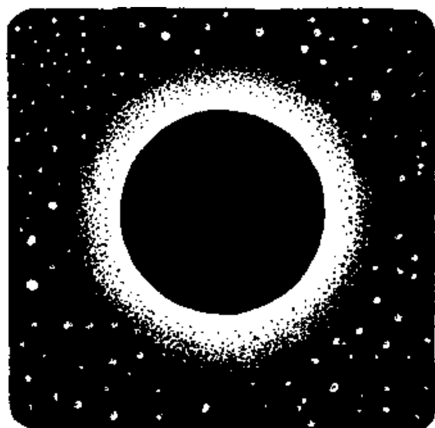
MAI BUNĂ DECÂT SEXUL

Dacă *Scurtă istorie a timpului* a fost senzaţia editorială ştiinţifică a sfârşitului de secol XX, echivalentul său în cultura populară a apărut în 1992, când Madonna a publicat *Sex,* o „coffee-table book"[57]. Datorită conţinutului pentru adulţi, cartea ei a înregistrat un număr extravagant de 1,5 milioane de exemplare vândute în primele zile. Dar nu s-a apropiat niciodată de vânzarea a 25 de milioane de exemplare ale cărţii lui Hawking. Nathan Myhrvold, fostul CTO al Microsoft, remarca ironic în 2004, vorbi id despre *Scurtă istorie a*

57 Cărţi de mari dimensiuni şi cu multe ilustraţii, care pot fi citite cu uşu rinţă, de obicei atunci când vrem să ne relaxăm. Din acest motiv sunt păstrate la îndemână, pe măsuţa de cafea din living. Acestea au coperţi atrăgătoare (de multe ori cartonate) şi pot avea şi un rol decorativ, *(n. red.)*

timpului: ..A depăşit cu mult vânzările pentru Sex-ul Madonnei, cine ar fi crezut?"

Chiar dacă Hawking ajunsese o stea strălucitoare pe firmamentul ştiinţei până la mijlocul anilor ’80, destinul încă nu-i adusese celebritatea. Se juca cu ideea unei „teorii a tuturor lucrurilor” care să reunească relativitatea generală şi mecanica cuantică într-un întreg coerent – şi începuse să schiţeze planul unei cărţi de popularizare a ştiinţei. Voia să scrie o carte despre originile universului care să explice marile salturi făcute în cunoştinţele noastre colective în ultimele câteva decenii, dar într-un limbaj pe care oricine ar putea să-l înţeleagă. O sarcină foarte dificilă. De exemplu, era hotărât să evite şirurile interminabile de ecuaţii complexe, incluzând într-un final doar una – probabil cea mai faimoasă ecuaţie din istorie -,$E = mc^2$, formulată de Einstein. Se zvoneşte că a păstrat un număr atât de mic de ecuaţii deoarece fiecare ecuaţie suplimentară i-ar fi înjumătăţit numărul de cititori – cel puţin, aşa i s-a spus.

Hawking şi-a găsit un agent de succes la New York şi a căutat cea mai bună ofertă contractuală posibilă. în 1984, a semnat cu Bantam, o firmă cu greutate pe piaţa pentru publicul larg, care i-a oferit 250.000 de dolari numai pentru drepturile de autor din SUA. Sănătatea lui Hawking s-a deteriorat în anul următor, iar procesul de scriere a fost anevoios. Cartea a fost gata de tipar în 1988, dar nu înainte ca editorul său, Peter Guzzardi, să ia decizia inspirată de a redenumi cartea. în locul titlului stabilit de Hawking: *De la Big Bang la găurile negre: O scurtă istorie a timpului,* acesta a ales *Scurtă istorie a timpului: De la Big Bang la găurile negre.* Introducerea făcută de Cari Sagan, un alt gigant al secolului XX în domeniul ştiinţei, a contribuit la zgomotoasa promovare a lansării.

Esenţa cărţii era convingerea lui Hawking că ştiinţa avea să găsească curând teoria supremă asupra modului în care a luat naştere universul nostru. E celebră comparaţia: această reuşită ar fi fost ca şi cum am fi intrat în „mintea lui Dumnezeu”. Vânzările au fost fără precedent pentru o carte de ştiinţă – a stat 147 de

săptămâni pe lista *New York Times* a celor mai bine vândute cărţi din SUA şi 237 de săptămâni în topul *Times* al celor mai bine vândute cărţi din Marea Britanie; să nu mai vorbim de traducerea în peste 40 de limbi. („Ştiam că va fi un succes atunci când a fost tradusă în sârbo-croată", a glumit Hawking.) Au început să circule glume că este cea mai bine vândută carte pe care oamenii au abandonat-o după capitolul 1. Criticii au semnalat că proza nu fusese întotdeauna de o eleganţă infailibilă, iar câteva elemente ştiinţifice erau foarte greu de înţeles. Dar Hawking a adus laolaltă milioane de oameni cărora le-a prezentat concepte precum Big Bang-ul şi timpul imaginar (ideea despre care ştia că „e cel mai dificil lucru din carte pentru majoritatea"). Poate că nu a fost uşor de digerat de toată lumea, dar cu siguranţă a inspirat o sumedenie de oameni de ştiinţă (majoritatea aspiranţi) de pe întreg mapamondul.

Imobilizat într-un scaun cu rotile şi capabil să vorbească doar cu ajutorul unei cutii electronice, pe un ton extrem de idi- osincratic, Hawking a devenit cel mai faimos om de ştiinţă de pe planetă. Doar Albert Einstein şi părul său sălbatic se mai bucuraseră de un nivel comparabil de celebritate în rândul oamenilor de ştiinţă. Până la moartea sa în 2018, pe parcursul

vieţii – depăşind cu zeci de ani pronosticul făcut de medici – s-a remarcat ca personalitate importantă, educator şi cercetător revoluţionar. Locul lui Hawking în panteonul marilor oameni de ştiinţă este un subiect de dezbatere. Nu a fost neapărat responsabil pentru o revoluţie ştiinţifică în stilul lui Newton sau Einstein. Dar, dacă e vorba de modul în care ştiinţa complexă este comunicată maselor, *Scurtă istorie a timpului* se

situează printre marile lucrări ştiinţifice – un Big Bang literar.

Martin Rees – cosmolog, astrofizician, Astronom Regal şi Preşedinte al Societăţii Regale – spunea despre Hawking în 2015: „Numele său va rămâne în analele ştiinţei; milioane de oameni şi-au lărgit orizonturile cosmice cu ajutorul cărţilor sale de succes; şi chiar mai mulţi, în întreaga lume, au fost inspiraţi de exemplul unic de realizare care nu avea nicio şansă – manifestarea unei voinţe şi a unei determinări uimitoare.”

TITLU: *LUNGUL DRUM SPRE LIBERTATE*

AUTOR: NELSON MANDELA

DATĂ: 1994

Lungul drum spre libertate este cartea de memorii a lui Nelson Mandela, personalitatea centrală în lupta Africii de Sud de culoare pentru desfiinţarea apartheidului – un sistem de guvernare care privilegia drepturile minorităţii albe în detrimentul majorităţii de culoare. închis timp de 27 de ani pentru activităţile sale politice, Mandela a fost eliberat în 1990 şi, patru ani mai târziu, a fost ales preşedinte în primele alegeri post-apartheid ale naţiunii, devenind o emblemă internaţională şi o forţă unificatoare pentru bine. Nadine Gardiner, laureată sud-africană a Premiului Nobel, a spus: „El se află în epicentrul timpului nostru, al nostru, în Africa de Sud, şi al vostru, oriunde v-aţi afla.” *Lungul drum spre libertate* este o lucrare de referinţă care documentează nu numai călătoria personală

a lui Mandela, ci şi extraordinara tranziţie socială şi politică a ţării sale.
»

Scrisă în colaborare cu autorul şi editorul american Richard Stengel, cartea acoperă întreaga viaţă a lui Mandela, începând cu naşterea sa într-un sat din provincia Cape, în familia regală a poporului Thembu, vorbitor de limbă xhosa. Acesta scrie că a crescut cu numele Rolihlahla, un apelativ jucăuş dat uneori „ştrengarilor”. Mai târziu, însă, va fi cunoscut după numele său tribal, Madiba.

Mandela a descris o adolescentă şi o educaţie în care s-a sim

> > >

ţit privilegiat comparativ cu o mare parte a populaţiei de culoare, dar era extrem de conştient de poziţia secundară pe care se afla cultura africană în opinia autorităţilor cu rădăcini europene. După ce a studiat la Universitatea din Fort Hare – un institut pentru studenţii de culoare, unde şi-a întâlnit viitorii con-federaţi, printre care Oliver Tambo –, a plecat la

Johannesburg, în parte pentru a scăpa de ameninţarea unei căsătorii aranjate. Acolo şi-a început o carieră juridică, explorându-şi totodată interesul pentru comunism şi dezvoltându-şi relaţia cu Congresul Naţional African (ANC), partidul politic care avea să devină cel mai puternic oponent naţional faţă de sistemul de apartheid, introdus oficial la sfârşitul anilor 1940.

Deşi se dedicase iniţial protestelor paşnice şi nesupunerii civile, în faţa violenţei crescânde a regimului – ilustrată prin masacrul de la Sharpeville, când 69 de protestatari au fost ucişi în- tr-o secţie de poliţie în timp ce protestau împotriva aşa-numitelor legi de trecere, care impuneau persoanelor de culoare să aibă asupra lor acte de identitate –, a ajuns la concluzia că era nevoie de tactici de gherilă în lupta împotriva apartheidului. în perioada 1963-1964, a fost judecat în aşa-zisul proces Rivonia, sub acuzaţii legate de acte de sabotaj şi de comiterea acestora. A fost declarat vinovat şi condamnat la închisoare pe viaţă, dar a intrat în conştiinţa internaţională datorită discursului din boxa acuzaţilor, spunând:

> Până acum, mi-am dedicat viaţa problemelor poporului african. Eu am luptat împotriva dominaţiei albilor şi am luptat împotriva dominaţiei negrilor. Idealul meu cel mai scump a fost cel al unei societăţi libere şi democratice în care toti să trăiască în armonie şi cu şanse egale. Sper să trăiesc suficient de mult pentru a-l vedea şi a-l atinge. însă, Dumnezeu mi-e martor, dacă e necesar, este

un ideal pentru care sunt pregătit să mor.

Pe parcursul celor aproape trei decenii de încarcerare, perioada petrecută pe insula Robben fiind cea mai cunoscută, presiunea internaţională a intensificat lupta împotriva regimului de apartheid. în cele din urmă, Mandela a fost eliberat în timpul mandatului preşedintelui F. W. de Klerk. Generozitatea lui Mandela, evidentă indiferent de chinurile prin care trecea, i-a conferit autoritatea morală negalabilă; drumul fusese deja bătătorit spre desfiinţarea apartheidului şi organizarea alegerilor democratice din 1994 – alegeri în urma cărora Mandela a obţinut un mandat prezidenţial înainte de a se retrage din linia întâi a politicii. Dar a rămas o persoană publică importantă atât în ţară, cât şi în străinătate.

CONTINUARE POSTUMĂ

Mandela a vrut mereu să scrie o altă carte de memorii în care să vorbească despre perioada în care a fost preşedinte, dar o astfel de carte nu a fost publicată în timpul vieţii sale. Totuşi, în 2017, celebrul scriitor sud-african Mandla Langa a folosit manuscrisul neterminat al lui Mandela, împreună cu materiale de arhivă şi interviuri, pentru a finaliza volumul, care a fost publicat sub titlul *Dare Not Linger: The Presidential Years* („Nu îndrăznesc să zăbovesc: Anii prezidenţia[1]’") – titlu care face referire la ultimul rând din volumul anterior. Volumul a inclus şi un prolog scris de cea de-a treia soţie a lui Mandela, Graga Machel, ea însăşi

renumită activistă pentru cauze umanitare şi fosta soţie a lui Samora Machel, preşedinte al Mozambicului din 1975 până în 1986.

Lungul drum spre libertate a fost o componentă importantă în consolidarea reputaţiei sale şi în dezvoltarea filozofiei sale – o filozofie a compasiunii, empatiei şi compromisului. Carisma lui Mandela i-a atras nu numai pe liderii mondiali şi personalităţile publice care-şi doreau să fie fotografiate alături de el, ci şi pe oamenii obişnuiţi din întreaga lume, imuni, de altfel, la farmecul politicienilor. în autobiografia sa, a dedicat timp explorării unora dintre crezurile după care s-a ghidat: gloria se află în toate acele dăţi în care te ridici după ce cazi, nu în a nu cădea deloc; dacă oamenii pot învăţa să urască, pot fi învăţaţi şi să iubească. înţelepciunea lui emana o atracţie universală, în- tr-o epocă în care mentalitatea respectivă nu era mereu apreciată la scară largă.

Mandela şi-a încheiat cartea – care s-a vândut în 15 milioane

>

de exemplare şi a dat naştere unui film de succes turnat la Hollywood – observând că nu se putea odihni nici măcar o clipă, deoarece libertatea vine cu responsabilităţi, şi nu îndrăznea să zăbovească, deoarece lungul său drum nu se încheiase încă. într-adevăr, la acel moment mai avea aproape două decenii până la moarte – la sfârşitul anului 2013. Născut într-o familie regală tribală, întemniţat ca terorist şi apoi lăudat ca un cvasi-sfânt, în *Lungul drum spre libertate* el documentează una dintre cele mai extraordinare poveşti de viaţă din epoca modernă, care se dovedeşte a fi o *Odisee* contemporană. Moştenirea de neegalat, atât

personală, cât şi politică, a fost rezumată în elogiul rostit de Barack Obama la înmormântarea lui Mandela:

> Mandela ne-a învăţat puterea acţiunii, dar ne-a învăţat şi puterea ideilor; importanţa raţiunii şi a argumentelor; nevoia de a-i studia nu numai pe cei cu care eşti de acord, ci şi pe cei cu care nu eşti de acord. Şi atunci când se lasă noaptea, când nedreptatea ne apasă greu, când cele mai chibzuite planuri par imposibile, să ne gândim la Madiba şi la cuvintele care i-au adus alinare între cei patru pereţi ai celulei sale: „Nu mai contează cât de aspru-i drumul, / Ce liste cu pedepse vin mereu, / Eu, azi, al sorţii mele sunt stăpân: / Sunt căpitanul sufletului meu."

POSTFAŢA

S-a tot spus despre cărţi că sunt pe ducă. într-o lume a satisfacţiei instantanee, în care internetül şi serviciile de streaming îşi dispută locul pentru atenţia noastră, în care se preferă comunicarea în videoclipuri de 30 de secunde şi 280 de caractere, cartea este constant respinsă – doar o relicvă a trecutului. Dar, parafrazându-l pe Mark Twain, veştile despre moartea ei au fost doar o exagerare.

La mijlocul secolului XV, când Gutenberg şi-a construit presa tipografică, numărul manuscriselor de cărţi din bibliotecile europene nu depăşea câteva zeci de mii. în prezent, numai în SUA sunt publicate anual aproximativ 300.000 de titluri în scop comercial, cifră la care se adaugă alte milioane de titluri publicate independent. Suntem potopiţi de cărţi.

Este adevărat că acestea se află într-o competiţie acerbă, nemaivăzută cu alte medii de comunicare şi că volumul mare de > lucrări publicate nu facilitează ascensiunea cremei literare. Cu toate acestea, cartea încă joacă un rol crucial în cultura noastră comună. Trecând testul timpului, s-a dovedit a fi un format extraordinar de trainic, care evoluează odată cu schimbările pe care le suferă lumea.

Nimic nu se compară cu explorarea unei cărţi pentru aprofundarea unui subiect, chiar şi în zilele noastre. Lectura înseamnă să dedici timp şi energie – atât intelectuală, cât şi emoţională. Este o şansă de a

interacţiona cu acele conştiinţe pe care altfel nu le-ai întâlni niciodată. René Descartes a caracterizat cititul drept conversaţii purtate cu cele mai strălucite minţi ale trecutului. Recompensa care vine odată cu lectura unui text este mai mare decât efortul depus – şansa de a descoperi tărâmuri diferite de cele pe care le locuim în viaţa de zi cu zi. O oportunitate de a ne conecta.

Volumul de faţă reprezintă o selecţie dintre lucrările care au căpătat o semnificaţie şi importanţă aparte de-a lungul istoriei – cărţi care contribuie la povestea civilizaţiei noastre. Sper că v-aţi bucurat de această scurtă călătorie literară în timp şi sper să vă simţiţi inspiraţi să începeţi propria călătorie, una nouă. Când veţi porni din nou la drum, ţineţi minte cuvintele lui Charles W. Eliot, academician american din secolul XIX: „Cărţile sunt cei mai liniştiţi şi mai constanţi prieteni; sunt cei mai accesibili şi mai înţelepţi consilieri şi cei mai răbdători profesori.”

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Bannock, Graham şi Baxter, R. E., *The Penguin Dictionary of Economics* (Penguin, 2011)

Barahski, Zygmunt G. şi Gilson, Simon (editori), *The Cambridge Companion to Dante's 'Commedia'* (Cambridge University Press, 2018)

Blackburn, Simon, *The Oxford Dictionary of Philosophy* (Oxford University Press, 2016)

Bowker, John (editor), *The Oxford Dictionary of World Religions* (Oxford University Press, 1997)

Buck, Claire, *Women's Literature A-Z* (Bloomsbury, 1994)

Clark, Timothy, *The Cambridge Introduction to Literature and the Environment* (Cambridge University Press, 2011)

Dailey, Stephanie (editor), *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others* (Oxford University Press, 2000)

De Grazia, Margreta şi Wells, Stanley, *The New Cambridge Companion to Shakespeare* (Cambridge University Press, 2010)

Denisoff, Dennis şi Schaffer, Talia (editori), *The Routledge Companion to Victorian Literature* (Routledge, 2019)

D'haen, Theo, Damrosch, David şi Kadir, Djelal (editori), *The Routledge Companion to World Literature* (Routledge, 2011)

Egginton, William, *The Man Who Invented Fiction: How Cervantes Ushered în the Modern World* (Bloomsbury, 2016)

Emerson, Caryl, *The Cambridge Introduction to*

Russian Literature (Cambridge University Press, 2011)

Gribbin, John, *The Scientists: A History of Science Told through the Lives of Its Greatest Inventors* (Random House, 2004)

Gutzwiller, Kathryn, *Guide to Hellenistic Literature* (John Wiley &Sons, 2007)

Hsia, Chih-tsing, *The Classic Chinese Novel: A Critical Introduction* (Columbia University Press, 1968)

Kemp, Peter (editor), *The Oxford Dictionary of Literary Quotations* (Oxford University Press, 1997)

Kupperman Joel, *Classic Asian Philosophy: A Guide to the Essential Texts* (Oxford University Press, 2006)

Marcus, Marvin, *Japanese Literature: From Murasaki to Murakami* (Association for Asian Studies, 2021)

Treharne, Elaine, *Medieval Literature: A Very Short Introduction* (Oxford University Press, 2015)

Walder, Dennis, *Literature în the Modern World:Critical Essays and Documents* (Oxford University Press, 1991)

Wellbery, David E. *şi alţii, A New History of German Literature* (Harvard University Press, 2005)